

Національна академія наук України
Інститут української мови

Лексикографічний бюлетень

Випуск 23

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
КИЇВ – 2014

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

С. Я. Єрмоленко, В. В. Німчук, І. С. Гнатюк (*відповідальний редактор*),

К. Г. Городенська, В. Л. Іващенко, С. О. Соколова,

О. М. Тищенко (*відповідальний секретар*)

Рецензенти

С.П. Бибик, *д. філол. н.*

Н.В. Пуряєва, *к. філол. н.*

До друку схвалила вчена рада

Інституту української мови НАН України

(протокол №9 від 9 грудня 2014 р.)

Л 43 **ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ**. Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – Вип. 23. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – 136 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-287-9 (вип. 23)

Випуск 23 містить матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Лексикографічний досвід Б. Д. Грінченка на загальнослов'янському тлі», присвяченої 150-річчю від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка.

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського й іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Для науковців, студентів-філологів.

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ДОСВІД Б. Д. ГРІНЧЕНКА НА ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТЛІ»

Ірина ГНАТЮК

«Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка
в оцінці українських мовознавців. 7

Катерина ГЛУХОВЦЕВА

Внесок Б. Д. Грінченка у вироблення наукових засад вивчення
українських діалектів 17

Людмила МАРЧУК

Ціннісні доміанти в епістолярії Бориса Грінченка 24

Анатолій НАЙРУЛІН

Мовна проблематика епістолярію Бориса Грінченка 30

Юлія АБРАМЯН

Джерела дослідження напрямків розвитку сільськогосподарської лексики
українських східнословобожанських говірок. 36

Тетяна ГУЦУЛЯК

Зооморфні метафори в «Словарі української мови»
за редакцією Бориса Грінченка. 45

Оксана ФЕДУНОВИЧ-ШВЕД

Народнорозмовна лексика як матеріал «Словаря української мови»
Бориса Грінченка та перекладів Миколи Лукаша. 55

Василь ЗАДОРЖНИЙ

Спроба розгадати одну лексикографічну загадку. 66

**ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Лариса МОВЧУН

Невідомий словник рим, укладений В. В. Лутковським 76

Тетяна ОСІПОВА

Перспективи репрезентації теорії комунікативної лінгвістики
у словниках активного типу 100

Лідія ТИМЕНКО

Ілюстративний параметр у словниках тлумачного типу
(на прикладі «Словаря української мови» Б. Грінченка) 105

РЕЦЕНЗІЇ

Наталія СНІЖКО

Сучасні українські «мислєквіти» в лексикографічному доробку
Анатолія Нєлюбє 113

Валєнтєна БАЛОГ

Словник лексєко-словотвірних інноваций 117

Оксана ТИЩЕНКО

Говорімо гарно (сторінками словника антикальок) 119

CONTENTS

MATERIALS BY THE ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC CONFERENCE «LEXICOGRAPHICAL EXPERIENCE BY BORYS HRINCHENKO IN THE ALL-SLAV BACKGROUND»

Iryna HNATYUK

«Ukrainian language dictionary» edited by Boris Hrinchenko
in assessing Ukrainian linguists 7

Kateryna GLUKHOVTSEVA

The input of B. D. Grinchenko to the development of the scientific grounds
for studying the Ukrainian dialects 17

Lyudmyla MARCHUK

Value dominants in epistolary works by Borys Hrinchenko 24

Anatolii NAIRULIN

Linguistic subject matter of epistolary of Borys Hrinchenko 24

Yulia ABRAMIAN

The sources of research of directions of development in agricultural vocabulary
of ukrainian east-slobozhan dialects 30

Tetiana HUTSULIAK

Zoomorphic metaphors in «Ukrainian language dictionary» edited by Boris
Grynchenko 36

Oksana FEDUNOVYCH-SHVED

National spoken language vocabulary as the material of Boris Grynchenko's
«Ukrainian language dictionary» and Mykola Lykash's translation 45

Vasyl Zadorozhnyi

An attempt to solve one lexicographic riddle 66

**LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY:
THEORY AND PRACTICE**

Larysa MOVCHUN

Unknown rhyming dictionary, compiled by Volodymyr Lutkovsky 76

Tetyana OSIPOVA

Representation prospects of the communicative linguistics theory
in dictionaries of active type 100

Lydia TYMENKO

Illustrative parameter in dictionaries explanatory type
(for example, «Ukrainian Language Dictionary» B.Grinenko)..... 105

REVIEWS

Natalia SNIZHKO

Modern Ukrainian «flowers of thoughts» in Anatoly Neliuba's
lexicographical works 113

Valentyna BALOG

Dictionary of lexical and derivational innovation 117

Oksana TYSHCHENKO

Let's speak good 119

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ «ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ
ДОСВІД Б. Д. ГРІНЧЕНКА
НА ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТЛІ»**

Ірина Гнатюк

**«Словарь української мови»
за редакцією Бориса Грінченка
в оцінці українських мовознавців**

«Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка є своєрідним підсумком і найвищим досягненням трьохсотлітнього розвитку української лексикографії, якщо її початком уважати 1596 рік, коли «дидаскал» Лаврентій Зизаній Тустановський видав у Вільні книжку під назвою «Наука до читання і розуміння письма словенського», у якій було вміщено «Лексис сиріч реченія вкратце собранны. И из словенскаго языка, на простый рускій діалект истолкованны».

Значний на час виходу «Словаря..» (1907–1909 рр.) обсяг українського лексичного матеріалу (68 тис. реєстрових одиниць) і досить кваліфіковане його лексикографічне опрацювання висунули «Словарь..» у ряд найавторитетніших словникових праць у вітчизняній лексикографії, про що свідчить присудження цьому словникові премії М. І. Костомарова, встановленої Російською Академією наук [7: 63].

Високу оцінку «Словареві..» дав акад. О. Шахматов. «Подводя итог обоимъ словарнымъ трудамъ, представленнымъ редакціей «Кіевской Старины» на соисканіе преміи Н. И. Костомарова за лучший малорусскій словарь,— зазначено в «Отчете о присужденіи преміи Н. И. Костомарова за лучший малорусскій словарь»,— академикъ Шахматовъ нашель, что первый трудъ, составленный Б. Д. Гринченкомъ, можно признать лучшимъ малорусскимъ словаремъ сравнительно со всѣми, до сихъ поръ вышедшими. Непосредственное знакомство съ источниками, обиліе матеріала, извлеченнаго

какъ изъ нихъ, такъ и изъ живыхъ народныхъ говоровъ, тщательная обработка каждого слова, снабженнаго поясненіемъ его значенія, ссылками на источники съ примѣрами,— все это выдѣляетъ Словарь изъ всѣхъ предшествовавшихъ ему опытовъ по лексикологіи малорусскаго языка» [6: VII].

Обсягом свого реєстру, використанням джерел, складом і добром лексики, опрацюванням семантики, точністю й докладністю документації та випрацьованими принципами нормалізації лексичного та фразеологічного складу української мови «Словарь..» Б. Грінченка перевершує всі попередні українські словники. Саме ці лексикографічні параметри, як слушно зауважує А. А. Бурячок, ставлять його в ряд великих тлумачних і перекладних словників слов'янських мов 2-ої половини XIX — поч. XX століть, зокрема таких, як «Словарь церковнославянского и русского языка», сост. Вторым Отделением Академии наук (1847), «Толковый словарь живого великорусского языка» В. І. Даля (1863–1866), перші томи «Словаря русского языка», сост. Вторым Отделением Академии наук за ред. Я. К. Грота (т. 1, 1895) та О. О. Шахматова (т. II, 1895–1907), «Słownika języka polskiego» С. Б. Лінде (1854–1860), перші чотири томи «Słownika języka polskiego» за ред. Я. Карловича, А. Кринського та В. Недзведзького (1900–1908), «Slovník česko-německý» Й. Юнгмана (1835–1839), «Словарь болгарского языка» А. Дювернуа (1899), перші томи «Rjecnika hrvatskoga ili srpskoga jezika» (з 1880 р.), «Slovensko-nemski slovar» А. Вольфа — М. Плєтершника (1894–1899) [1: 95].

Якщо порівняти «Словарь..» Б. Грінченка за обсягом реєстру (68 тис. слів) з такими найбільшими лексиконами того ж періоду, як «Толковый словарь..» В. І. Даля (близько 200 тис. слів) і «Słownik..» за ред. Я. Карловича та ін. (близько 280 тис. слів), то ця розбіжність між ними, на думку А. А. Бурячка, пояснюється здебільшого використанням останніми — на відміну від Бориса Грінченка — старокнижних джерел. Крім того, В. І. Даль долучив до свого словника матеріали української та білоруської мов. Та й за часом словники російської і польської мов укладалися незрівнянно довше, ніж праця Бориса Грінченка [1: 95].

Стосовно паралелей «Словаря..» за ред. Б. Д. Грінченка з тогочасними словниками болгарської мови, то «Словник болгарської мови» («Речник на българския език з тълкуване речите на български и руски» т. I — V, Пловдив, 1895–1904; т. VI, що вийшов 1908 р. й містив доповнення) був орієнтований на народну мову і не мав нормативних завдань. «Словник болгарської мови за пам'ятками народної словесності і творами новітнього друку» (Москва, 1885–1889) А. Л. Дювернуа, навпаки, спирався на книжну мову і не міг задовольнити практичних потреб [5].

Українські мовознавці багато уваги приділили розглядові й оцінці «Словаря..» як у різних підручниках та посібниках, так і в спеціальних статтях. Зокрема, П. Й. Горещкий у відомій праці «Історія української лексикографії» (1963) подає докладну історію створення «Словаря..» та характеристику його джерел, проаналізувавши які, учений робить висновок про те, що «словник Грінченка був складений не як словник літературної мови, а як словник взагалі всієї української мови — живої народної і (з обмеженням) літературної, тобто за тим самим принципом, за яким складався і найновіший академічний словник російської мови (починаючи з 1985 р., коли редактором його став акад. Олексій Шахматов)» [3: 137]. Розглядаючи «Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка, П. Й. Горещкий наводить найістотніші і найважливіші з думок і принципів, якими керувався редактор під час роботи над «Словарем..».

В огляді лексикографічних праць до кінця XIX ст. Петро Йосипович досить часто посилається на передмову до «Словаря..», в основу якої покладено ґрунтовну працю Бориса Грінченка «Огляд української лексикографії», де автор уперше простежує шлях розвитку українського словникарства з кінця XVI до початку XX ст., коротко характеризуючи найважливіші словники й висловлює думки з приводу деяких суттєвих питань лексикографічної роботи.

Глибокого і вдумливого дослідника Грінченкового «Словаря..» маємо в особі українського мовознавця М. М. Пилинського. Ще 1963 року, працюючи над кандидатською дисертацією, Микола Миколайович присвятив спеціальну статтю аналізу реєстру «Словаря..». У численних студіях, зокрема в монографії «Мовна норма і стиль» (1976), дослідник неодноразово наголошує на нормативному характері «Словаря..». «Всі обставини, — зазначає він, — що впливали на упорядкування цієї ґрунтовної лексикографічної праці, здається, аж ніяк не сприяли створенню словника нормативного типу. Умови конкурсу Російської Академії, на який було подано «Словарь української мови», орієнтували упорядників насамперед на створення словника українських народних говорів. Настанови редакції журналу «Киевская старина», що була організатором роботи Б. Грінченка над словником і передала йому деякі зібрані раніше лексикографічні матеріали, теж виразно вимагали обмеження літературних і лексикографічних джерел на користь фольклорно-етнографічних, тобто діалектних, записів... Разом з тим Б. Грінченко об'єктивно чимало зробив, щоб розширити використання літературних джерел, обмеживши коло деяких діалектних записів» [9: 210].

До «Словаря..» М. М. Пилинський звертався упродовж усього свого життя: і в роки аспірантської юності, і в поважному віці — уже з висоти досвіду.

Змінювалися погляди вченого на словник, але незмінним залишався пістет, захоплення як самим лексиконом, так і його творцем. Справжнім чином громадянської мужності, справою честі талановитого вченого є його стаття «Словник Б. Грінченка. Міфи і факти», опублікована 1988 року в журналі «Мовознавство» (№ 6), у рік 125-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка. Ця стаття — своєрідний виклик і собі, і тим стереотипам, що усталилися стосовно «Словаря...». Перший міф: Борис Грінченко — тільки упорядник, а не автор «Словаря...». До цього міфу, на думку М. М. Пилинського, причетний і сам автор, оскільки на титулі Словника зазначено «Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Киевская Старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко». Спираючись на дані рукописного фонду ЦНБ АН УРСР (нині — НБУ ім. Володимира Вернадського), М. М. Пилинський наводить численні факти, які свідчать про те, що Борис Дмитрович — і повноправний автор, і упорядник, і редактор «Словаря...». Надані редакцією журналу «Киевская Старина» матеріали стали відправною точкою, первісним реєстром та частково — картотекою, яку потрібно було звірити й перевірити. А семантичне опрацювання, граматичні форми, стилістичні та пояснювальні ремарки — все це було здійснене самим Грінченком. «Замість списку 49 тис. слів, — зазначає М. М. Пилинський, — ми одержали Словник з реєстром 68 тис. слів, а в зв'язку із застосуванням елементів гніздової системи загальна кількість слів, представлених у Словнику, перевищує 80 тис.» [10: 26].

Другий міф стосується часових меж, які охоплює «Словарь...» Б. Грінченка. Усупереч поширеній думці про те, що на час свого виходу Словник був уже застарілим, оскільки він відбивав стан розвитку української літературної мови до 70-х років XIX ст., бо це була межа, визначена редакцією «Киевской Старини», М. М. Пилинський стверджує, що «Словник Б. Грінченка в цілому добре відбиває стан розвитку української мови до 90-х років XIX ст., а якоюсь мірою і до часу свого виходу» [10: 27]. Підставами для такого твердження є: по-перше, уточнення щодо вимог, встановлених редакцією «Киевской Старини», яка вимагала обмежити коло літературних джерел Словника творами тих письменників, що почали писати до 1870 р. (а це означає, що твори І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Л. Глібова, П. Куліша, Марко Вовчок, Д. Мордовця, Я. Щоголева було використано без обмежень); по-друге, на основі вивчення архівних матеріалів М. М. Пилинський припускає, що Б. Грінченко використовував у своїй роботі «Словарь російсько-український» у 4-х томах М. Уманця і А. Спілки, виданий у Львові в 1893–1898 рр., для якого було опрацьовано твори письменників, що почали писати після 1870 р.: П. Грабовського, М. Коцюбинського, І. Карпенка-Карого,

М. Старицького, М. Кропивницького, І. Франка і самого Б. Грінченка. Тому, на думку М.М. Пилинського, міф про період «від Котляревського до 60-х років включно» слід уже давно поховати [10: 27]. За підрахунками Миколи Миколайовича, «з приблизно 80 тис. слів, уміщених у Словнику Б. Грінченка, лише 25 тис. не увійшло до сучасного «Словника української мови» в 11-ти томах. Це справді вузькодialeктні, застарілі, рідкісні слова, письменницькі або фольклорні okazіоналізми, морфологічні та фонетичні варіанти, що в сучасній літературній мові не вживаються. Але чи міг Б. Грінченко на початку століття передбачити їх долю в умовах неcodифікованості тодішньої літературної мови?» Такий «відсів» лексики у зв'язку з бурхливим розвитком української літературної мови у функціонально-стильовому й нормативному відношенні є, на думку М.М. Пилинського, цілком закономірним [10: 28]. Учений уважає, що в Передмові до наступного перевидання «Словаря..» Б. Грінченка слід підкреслити, що насамперед це словник української літературної мови ХІХ ст. з її широкими (вислів акад. Льва Щерби) нормами. Такою уявляли її собі сучасники словника. Таким вважали цей словник і в добу «золотого відродження» 20-х рр., перевидавши його 1925 р. для широкого користування, а не як «пам'ятку» [10: 28].

Основні положення статті М.М. Пилинського «Словник Б. Грінченка. Міфи і факти» збігаються з думками відомого українського вченого і громадського діяча Сергія Єфремова, викладеними у Передмові до другого тому «Словника української мови» 3-го виправленого й доповненого видання, яке він редагував разом із Андрієм Ніковським, що побачило світ 1927 року. Даючи високу оцінку Словникові, Сергій Єфремов називає його «першим словником української мови, про який мріяло і якого домагалось і коло якого працювало багато поколінь української інтелігенції» [4: V].

Докладніше спинимося на передмові Сергія Єфремова, що має назву «Як повстав Грінченків словник», оскільки вона містить і відтворену за документами історію «Словаря..», і оцінку самого С. Єфремова, і перші відгуки відомих українських мовознавців про лексикографічну працю та її редактора.

Ретельно вивчивши умови роботи над «Словарем..» і ті обов'язки, що покладала на Бориса Грінченка редакція журналу «Кіевская Старина», Борис Дмитрович надсилає першу відредаговану ним літеру **К**, яку він опрацював менш як за місяць, на суд експертам, за яких були — Павло Житецький та Кость Михальчук, «обидва високо авторитетні вчені, знавці філологічної науки в цілому і української мови зокрема». За словами С. Єфремова, це мав бути свого роду іспит, од якого залежала вся дальша робота. Обидва вчені відповіли докладними й широко мотивованими увагами, що, наприклад

у Михальчука, обернулись у справжній філологічний трактат, який і тепер можна читати з глибоким інтересом, як майстерний екскурс у правописні та граматичні питання. Павло Житецький у своєму відгукові, датованому 29 березня 1902 року, зазначає, що порівняно з попередньою редакцією Словника, тобто тією, що була надана журналом «Кіевская старина». нова редакція вигідно відрізняється поданням значень слів з усіма їх відтінками, що впливають з фраз, тобто з цитат-ілюстрацій, а також з понять, які передані словами і спираються на побутові явища життя, на матеріальну та духовну культуру народу. Коментарі першого типу, на думку П. Житецького, можна назвати *nominalia*, другого типу — *realia*. Останніх, як можна судити з матеріалів літери **К**, було дуже мало в словнику попередньої редакції. У словнику нової редакції значно виправлені *nominalia* і ще значніше поповнені *realia*, не кажучи вже про те, що додано 415 нових слів. Ця суттєва різниця становить величезний плюс нової редакції. Такий плюс, отриманий за короткий проміжок часу, свідчить про те, що словник перебуває в досвідчених і твердих руках (4: XVII).

Висновок Костянтина Михальчука: «..Міркуючи по тій першій спробі виправок словаря, яка зроблена поки що з буквою **К**, можна напевно сподіватись, що робота з редагуванням його піде спірно й дотепно, і не можна не радіти, що це важне діло дісталось до рук такого тямущого в ньому, широкого, роботящого та до того ще й вільного працівника, котрий напевно доведе його гаразд до пуття, аби тільки ніщо не заважало йому в роботі» [4: XVII].

Як підсумовує Сергій Єфремов, «самоук», «не авторитетний», без «потрібної наукової підготовки, навіть освіти» Грінченко іспит перед найбільшими тоді в українській науці авторитетами блискуче витримав [4: XVII]. У ході роботи над Словником не раз ще доводилося Грінченкові звертатися до експертів-мовознавців з усякими своїми сумнівами, міркуваннями, пропозиціями. Так, він поставив питання про виділення в Словнику «наречий» і отримав відповідь: «Все ваши соображения о наречиях абсолютно справедливы, поэтому предоставляется вам делать, как вы предполагаете». Те ж саме відповіли експерти на пропозицію подавати дієслова з префіксами окремо: «И это тоже верно. Делайте». І так систематично відбувалося з усіма запитамі редактора. «З написів на зшитках бачимо, що експерти здебільшого погоджувалися з думками і формулюваннями їх у Грінченка, своїм авторитетом скріплюючи його здогади і спосіб роботи» [4: XVII].

Завершення передмови Сергія Єфремова «Як повстав Грінченків словник» є справжнім апофеозом Словника, словникарської праці, його невтомного творця. «Закінчення Словника української мови було на той час подією, якої загасити не могли навіть голосні політичні події 1905–1906 р.р.

І тому, що ця подія сталася, причина полягає насамперед, що б хто не говорив собі, в особі редактора.

В умовах тодішнього життя нашого я взагалі не знаю людини, що надалася б більш до такої роботи, ніж був Б. Грінченко. Коли ще можна було, нехай, одшукати рівного йому знавця мови, то робітника, з його видержкою, роботящістю, пильністю, акуратністю, «робочою дисципліною», — а це ж при малому часі на роботу мало колосальне значіння — у нас другого не було. З широкою освітою, нехай і не засвідченою відповідним дипломом, з колосальним знанням української мови, з деякою практикою навіть у спеціально словарній роботі, Грінченко єднав те, що найпотрібніше було саме в такій роботі: виразисту техніку, пунктуальність у розробці, добросовістність, строгий метод у праці... Деякі нотатки, що збереглися в наших матеріалах, показують, як пильно й педантично акуратно працював Грінченко, і як він раз-у-раз вивіряв сам себе. Маємо тут — і реєстри використаних та невикористаних джерел, і записи присланого від різних кореспондентів матеріялу, і найдетальніші обрахунки у всяких стадіях роботи, і навіть свого рода цифровий щоденник, і всякі питання про темога, і цілі проекти розроблюваних поодиноких слів... Всякий, хто мав з ним тоді якесь діло, пам'ятає його маленький кабінет на Гоголівській, ч. 8, завалений картками, зшитками словника, підручними книгами до такої міри, що й повернутись було буквально таки нігде. І в цьому кабінеті за працюю, щоденно (крім неділь) з ранку до вечера, регулярно одсиджував редактор Словника, і результатом була нова порція щоденно обробленого матеріялу... С Шелухин, спорячись проти права Грінченкового словника зватись Грінченковим, каже, що, звичайно, каменярів не згадують, а тільки архітекторів будинку. Але Грінченко не був і архітектором словника». Архітектором, беручи це порівняння серйозно, він звичайно не був, як не був архітектором і ніхто з його попередників у даній сфері. Архітектура словників — річ вельми давня, світова, і свого оригінального плану тут не видумаєш: єсть певні норми, яких обов'язково додержувати кожному, хто працює над словником. Але коли вже брати це порівняння і вважати кожне слово за цеглину або, ще краще, за необроблений каміньчик, потрібний для складання словарного будинку, то Грінченко був єдиним і справжнім його будівничим... Своїми руками брав він кожную цеглину, кожен каміньчик, обтісував, обшліхтовував його, припасовував до сусідніх, клав на призначене загальним планом місце, додавав і нового матеріялу, зацементовував — і каміньчик по каміньчику ріс той будинок, аж поки виріс до вікопомного діла. Діло те було переломовим в історії нашої лексикографії, з його, як зазначено вже, починається нова в ній сторінка.

І цілком справедливо і по заслuzі завжди стоятиме першим на ній ім'я — Бориса Грінченка» [4: XXIII — XXIV].

У Передмові до перевидання «Словаря української мови», здійсненого фотомеханічним способом Видавництвом Академії наук Української РСР 1958 року за підписами авторитетних українських учених-мовознавців М. П. Бажана, О. І. Білецького, І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, В. С. Ільїна та М. Т. Рильського, порівняно з передмовою Сергія Єфремова, навпаки, загострено увагу на недоліках «Словаря..», підкреслено, що він перевидається як пам'ятка. Автори передмови наголошують на тому, що «Б. Д. Грінченко унікав науково-технічної термінології і слів, запозичених із інших мов, внаслідок чого ця лексика, крім досить широко поданої ботанічної і ткацької термінології та дуже незначної кількості інших науково-технічних термінів, представлена в Словнику недостатньо; так ми не знаходимо в ньому багатьох уже на той час поширених в українській мові загальновживаних слів і таких, наприклад, термінів соціально-політичного характеру, як **пролетаріат, буржуазія, клас, революція, соціалізм** і под., а також інших слів іншомовного походження... Усе це повинно бути певним застереженням для тих, хто буде користуватися даним перевиданням Словника української мови за редакцією Бориса Грінченка» [8: VI]. Далі автори Передмови засуджують спробу здійснити в 1927–1930 роках «виправлене й доповнене» видання Словника Б. Д. Грінченка за редакцією С. Єфремова та А. Ніковського, в якому виявилися націоналістичні настанови цих редакторів, яких презирливо названо «удосконалювачами». Зрозуміло, що в ці суворі постсталінські часи така передмова і така оцінка Словника була єдиною можливою путівкою в життя Грінченкової праці, що стала удоступненою широкому загалові, адже її наклад становив 30 тис. примірників.

Виважену, ґрунтовну та об'єктивну характеристику з позицій сучасного стану лексикографічної теорії та практики дає «Словареві..» О. О. Тараненко у післямові до перевидання 1996 року «Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка...» [12]. Беручи до уваги оцінку та українську лексикографічну критику «Словаря..», О. О. Тараненко узагальнює погляди на «Словарь..» своїх попередників та викладає власне бачення його ролі та місця в історії української та слов'янської лексикографії. З притаманною йому скрупульозністю учений передусім звертає увагу на те, що в назві лексикона виступає слово *Словарь*, «не характерне для сучасної літературної мови як із власне лексичного, так і з фонетичного боку», і пояснює це неунормованістю на той час, варіантністю найменувань лексикографічної праці *словар і словарь, словник, словниця*, а також орієнтацією упорядника

в поданні іменників чоловічого роду на **-р** на частину південно-східних говорів (пор. у «Словарі.. « форми *базарь, вівтарь, вівчарь* та ін.) [12].

Щоб скласти належне уявлення як про сам Словник, так і про роботу над ним упорядника, слід, на думку О.О. Тараненка, обов'язково мати на увазі кілька принципів, якими керувався Б. Грінченко в доборі та опрацюванні реєстру. Насамперед, за своєю джерельною базою, добром лексичного матеріалу словник був зорієнтований на народну основу — «слова народної мови». Саме цим пояснюється система пріоритетів у використанні джерел: на першому місці — записи народнорозмовної та фольклорної мови, а потім уже інші джерела, зокрема літературні твори. Друга особливість — це обережний, критичний підхід упорядника до використання наявних матеріалів. Б. Грінченко намагався подавати в Словнику лише ті слова й вислови, в реальному існуванні яких він був особисто впевнений, супроводжуючи їх, як правило, ілюстраціями і паспортизуючи за твором, місцевістю тощо. Намагання йти суворо за фактом, подавати тільки одиниці, засвідчені в картотеці, — це істотна позитивна риса Словника. Третя особливість — це переважно описово-реєстраційний характер лексику, тобто подання в ньому лише тих слів і форм, що були засвідчені в наявній картотеці, яка була, звичайно, далеко не повною, що добре розумів і сам Грінченко, а це не могло не призвести до неадекватності реєстру Словника реальному стану мови. Кожен із трьох визначених О.О. Тараненком принципів, що ними Борис Грінченко керувався під час укладання Словника, має як виразно позитивні, так і деякі негативні сторони, на які також звертає увагу О.О. Тараненко.

Якщо характеризувати Грінченків Словник за трьома основними показниками, які насамперед визначають обличчя будь-якого словника: повнотою зібраного матеріалу, інформативністю словникової статті і надійністю, вірогідністю реєстру та його лексикографічної інтерпретації, то, безперечно, що за параметром точності, вірогідності поданого матеріалу він цілком на рівні тих вимог, які ставляться перед лексикографічною працею.

Оцінюючи значення «Словаря української мови» в 4-х томах, який з повним правом називають Словником Грінченка, О.О. Тараненко справедливо зазначає, що визначний український письменник, перекладач, філолог, етнограф, культурно-громадський діяч Борис Дмитрович Грінченко увійшов в історію вітчизняної культури насамперед як основний творець першого ґрунтового словника української мови [12]. В українській лексикографії Словник Грінченка був найповнішим зібранням української лексики протягом півстоліття — аж до виходу в світ шеститомного «Українсько-російського словника» (1953–1963). Він зберігає своє значення і тепер, незважаючи на наявність

такої ґрунтовної лексикографічної праці, як «Словник української мови» в 11-ти томах (1970–1980),— не лише як лексикографічна пам'ятка, як цінний документ з історії та діалектології української мови, а й як скарбниця української національної мови XIX ст. в цілому. І не тільки тому, що близько 25 тис. слів із Словника Грінченка з тих чи тих причин відсутні в одинадцятитомному словнику з його реєстром понад 134 тис. слів, а насамперед тому, що на його сторінках «у фантастичній лексичній щедрості, в багатуючому духовному спектрі постало саме життя народу, постало в усьому розмаїтті, в усій достовірності дум і почуттів» [2: 297].

Стислий огляд передмов до видань «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка свідчить про те, що його оцінка в різні роки була різною: від прискіпливої критики та прямих заперечень (у 30–50-х роках) до щирого захоплення та всенеродного визнання (20-і, від 60-х років і донині). Однак, незаперечною завжди була думка про нього, як про найповніший і найдосконаліший український словник на початок XX ст.

За словами Петра Стебницького, «...пам'ять про Грінченка живе і житиме в його писаннях. Наукові його праці ще довго не втратять своєї ваги, а його словник буде джерелом для дослідів чистої народної мови і основою до всякої нової словарної роботи» [11: 28].

Література

1. Бурячок А. А. «Словник» Б. Грінченка в контексті слов'янської лексикографії / Борис Грінченко: Тези доповідей. — Ворошиловград, 1988. — С. 95.
2. Гончар О. Т. Цвіт слова народного // Письменницькі роздуми. — К.: Дніпро, 1980. — С. 296–303.
3. Горецький П. Й. Історія української лексикографії. — К., 1963. — 244 с.
4. Єфремов С. Як повстав Грінченків словник (На підставі документів) // Б. Грінченко. Словник української мови: 3-є вид., випр. та доп. / За ред. акад. С. Єфремова та А. Ніковського. — К., 1927. — Т. 2. — С. V–XXIV.
5. Котова Н. С. К проблеме контактов азово-днепровской и днепро-донецкой культур // Каменный век на территории Украины: некоторые аспекты хозяйства и этнокультурных связей. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 39–47.
6. Отчет о присуждении премии Н. И. Костомарова. — СПб, 1906. — VIII, 47 с.
7. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). — К.: Наук. думка, 1978. — 204 с.
8. Передмова // Словарь української мови / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. — Т. I. — Київ, 1907; перевидання фотомеханічним способом: К., 1958. — С. V — VIII.

9. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. — К.: Наук. думка, 1976. — 288 с.
10. Пилинський М. М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. — 1988. — № 6. — С. 25–32.
11. Стебницький П. Борис Грінченко. — К., 1920. —
12. Тараненко О. О. «Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка...» (Післямова до «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка) // Словарь української мови: в 4-х т.: фотопередрук. — К.: Наук. думка, 1997. — Т. 4.

Iryna HNATYUK

«Ukrainian language dictionary» edited by Boris Hrinchenko In assessing Ukrainian linguists

This article analyses the works of Ukrainian linguists, who have set out their views on the role and place «Ukrainian language vocabulary» edited by Borys Hrinchenko in Ukrainian lexicography.

Катерина Глуховцева

Внесок Б. Д. Грінченка у вироблення наукових засад вивчення українських діалектів

Перша половина XIX століття позначена увагою до діалектної мови, вивчення якої велися переважно екстенсивним шляхом, що пов'язаний із кількісним, а не якісним збільшенням діалектних свідчень, розширенням територіального простору обстеження, пізнанні екзотики живого говору [6: 6–7]. Проте в останній чверті XIX століття поглиблене вивчення територіальних говорів уже здійснювалося за низкою напрямів, серед яких можна назвати, зокрема, порівняльно-історичне вивчення українських діалектів, розробку проблеми системної організації говору, дослідження процесів нівелювання диференційних рис говірок, удосконалення методики збирання й обробки фактичного матеріалу, перевірка на практиці ідей лінгвістичної географії. Це свідчить про те, що дослідження українських діалектів у вказаний час проходить інтенсивним шляхом [6: 10].

Період кінця XIX — початку XX століття став новим етапом у розвитку діалектології в Україні, оскільки усталився системний підхід до вивчення мови, узвичаїлось залучення діалектних матеріалів при дослідженні історії мови. Такими рисами позначені праці О.О. Потебні, П.Г. Житецького, В.М. Ганцова, О.Б. Курило та ін. Посилилися вимоги до записів діалектного матеріалу та особливостей репрезентації цих свідчень у лексикографічних працях. Тому не випадково записи діалектного матеріалу цього часу вчені характеризують як надійні, а нині їх треба розглядати як своєрідні пам'ятки живого народного мовлення.

Б.Д. Грінченко — талановитий український поет, прозаїк, драматург і перекладач, відомий лексикограф — зробив вагомий внесок у поповнення фактичного матеріалу і дослідження українського фольклору та етнографії, звідси — й діалектології. Упорядкований ним тритомник «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях» [ЭМ] містить записи, зібрані вченим та його дружиною, а також матеріали, надіслані В.Т. Андрієвським, В.М. Дикаревим, Є.О. Дорошевським, І.К. Журавським, І.І. Зозулею, М.М. Коцюбинським, В.Г. Кравченком і ще цілою низкою ентузіастів [1: 78]. У передмові до другого випуску згаданого видання Б.Д. Грінченко вказує: «Мы старались, насколько это было возможно для насъ, обставить этотъ выпускъ возможно большимъ количествомъ библиографическихъ указаний» [ЭМ: 3]. Це свідчить про надійність та вивіреність записів, можливість їх використання в діалектологічних студіях. Значення фольклорно-етнографічних матеріалів кінця XIX ст. для сучасних діалектологів подвійне: по-перше, вони документують ті риси говірок, що були властиві їм більше як століття тому; по-друге, це дає можливість сучасному дослідникові подивитися на говірки в ретроспективі, оглянути їх динаміку. Якщо врахувати, що в «Этнографических материалах...» охоплено чималий простір (сучасні Чернігівщина, Київщина, Харківщина, Луганщина, Полтавщина, Дніпропетровщина, Волинь, частково — Наддністрянщина), то можна стверджувати, що фіксація діалектних рис обіймає широкий простір і стосується всіх трьох наріч української мови.

Так, скажімо, спостереження тільки за однією рисою на матеріалі записів, упорядкованих Б.Д. Грінченком (Вип. II), може стати основою для виявлення динаміки діалектного мовлення. Зокрема, експлоратори фіксують диспалаталізацію [л'] перед наступним твердим приголосним: *тилкы* (к. Харківська губ. [ЭМ: 9, 25, 31, 44, 96]), *билие* (к. Харківська губ. [ЭМ: 9]), *скилки* (к. Харківська губ. [ЭМ: 88]), *билиъ* (к. Харківська губ. [ЭМ: 96]), *тилкы* (к. Київська губ. [ЭМ: 60, 109]), *килки* (к. Київська губ. [ЭМ: 66]), *скилки*

(к. Київська губ. [ЭМ: 69]), *би́льше* (к. Кременецький пов. [ЭМ: 72]), *ти́лки* (к. Катеринославська губ. [ЭМ: 8]). Звук, позначений графемою л, міг вимовлятися як альвеолярний [л'] чи велярно-зубний [л]. Може здатися, що в записах фольклорно-етнографічних матеріалів немає єдності при передачі на письмі звуковиявів [л], [л'], [л''], проте уважне їх вивчення засвідчує, що: по-перше, у текстах з одного населеного пункту зазвичай однаково позначений л-звук у тому самому слові (див.: к. Кременецький пов., *ти́лки*, але *би́льше* [ЭМ: 71–72]), уживання відмінних способів передачі на письмі л-звуку у подібних випадках, імовірно, є свідченням різної вимови звука; по-друге, записи з одного ареалу можуть містити слова з л та **ль**, що вказує на варіювання мовних одиниць у межах цього мовного простору. Наприклад: у к. Харківській губ., поряд із вказаними фіксаціями *ти́лки*, *ски́лки*, виявляємо і *ти́льки* [ЭМ: 63, 90, 92 та ін.], *ски́льки* [ЭМ: 88, 90 та ін.].

Отже, фольклорно-етнографічні матеріали, упорядковані Б. Д. Грінченком, загалом подають достовірну інформацію про неоднорідність вимови л-звуків у говірках української мови кінця XIX ст. Вони фіксують і палатальний, і диспалаталізований [л] у багатьох н. пп. Недосконалість графіки, відмова від фонетичної транскрипції не дозволила вченому зафіксувати альвеолярний [л'] в певних позиціях, проте й наявний матеріал дозволяє здійснювати дослідження говірок у ретроспективі. Тому «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях» цілком об'єктивно можна назвати пам'яткою живого народного мовлення кінця XIX ст., у якій відображено чимало рис говірок, що обстежувалися. Поряд з пам'ятками староукраїнської доби, регіональними атласами, хрестоматіями текстів, творами місцевих письменників, фольклорно-етнографічні матеріали, упорядковані Б. Д. Грінченком, входять до мовно-інформаційних фондів, які дозволяють пояснити регіональне підгрунтя та ареальні відміни літературної мови.

Навички збирання та обробки фольклорного матеріалу, увага до особливостей діалектного мовлення сприяли науково виваженій обробці польових записів, залучених до Словаря української мови. Так, Б. Д. Грінченко уважно фіксує фонетичні варіанти слів й у редактованій ним лексикографічній праці. Зокрема, він вдається до подання двох варіантів вокабул у багатьох випадках. Скажімо, звичними є такі вокабули: **Вавцір, ра, вівчар, ра; Валькир, ру, м. = Алькир.** Чуб, VII, 382; **Ванькир, ра, м. = Валькир.** Уман. у. [СУМГ I: 120, 124, 125].

У лексикографічній практиці Б. Д. Грінченко нерідко використовує записи діалектного матеріалу, які засвідчують відмінні від узвичаєних особливості функціонування мовних одиниць. Так, при тлумаченні лексеми **Син**, дослідник звертає увагу на особливості вживання кличного відмінка цього

слова: **Син, на, м. мн. сини**, иногда **синове**. Сын. *Син своїй матері до ніг уклонився*. Нп. Как ласковое обращение **син** въ зват. падеже прилагается къ дочери. *вона ж каже йому: «Дідусю, продайте мені цю коняку! — Як я маю тобі, сину, — каже той дід,— продавати, то лучше я тобі так дам*. Чуб. II. 68 [СУМГ IV: 120].

При укладанні словникових статей Б. Д. Грінченко намагався увесь матеріал паспортизувати, особливо той, що був записаний з народних уст. Цим пояснюємо численні покликання на говірки різних ареалів України. Так, на букву В у Словарі нараховуємо біля 4 з половиною тисяч вокабул, із них кожна четверта має покликання на записи діалектного чи етнографічного матеріалу. Нерідко свідчення етнографічних розвідок та записи фактичного матеріалу з народних вуст доповнюють один одного, допомагають виявити різні значення одного слова, як-от: **Вада, ди, ж**. 1) Вредъ. *Отим за оце і вади не буде*. Канев.у. 2) Недостаток. *Нема чоловіка без вади*. Ном. № 2446 [СУМГ I: 121]. При виявленні зменшено-пестливих форм слова чи форм множини упорядник Словаря також уважає за необхідне покликатися на записи фактичного матеріалу. Приміром, при описі весільного *вільця* Б. Д. Грінченко вказує: Иногда употребляется мн. ч.: **вильця**. Маркев. 104. Ум. **Вилечко**. Мил. 140 [СУМГ I: 169].

Багатство фактичного матеріалу спонукало Бориса Дмитровича при укладанні Словаря поєднувати принципи лінгвістичного тлумачення вокабул з енциклопедичним методом представлення їх. Тому Словарь за редакцією Б. Д. Грінченка називають енциклопедичним, бо тлумачення етнографічної лексики нерідко здійснено не лише за допомогою одного або кількох синонімів, а й описово, з переказом окремих повір'їв, звичаїв [8: 123], напр.: **Вильце, ця, с**. Обрядовое деревцо украинской свадьбы: ветвь сосны (зимою) или другого дерева (летомъ) втыкивается въ хлебъ или свадебный **корвай**, а каждая веточка украшается цветами, колосьями, калиновими ягодами съ хмелемъ, цветными (золотими, серебряными и пр.) нитками, ленточками и бумажками; къ ветвямъ прилеплены также небольшие зажженные восковые свечи. Делать **вильце** называется **вити вильце**. Оно стоитъ на столе въ течение всей свадьбы Чуб. IV, 99. МУЕ. III. 86. Иногда употребляется мн. ч.: **вильця**. Маркев. 104. Ум. **Вилечко**. Мил. 140 [СУМГ I: 169].

Багаті на етнографічні відомості також словникові статті, у яких об'єктом опису є окремі предмети побуту, одягу, напр.: **Діж, жа, м**. Кадка, имеющая нечетное количество клепокъ. (кадка съ четнымъ числомъ ихъ называется **діжою**). Славяносерб. у. *Купуючи діжку, лічуть тростки, кажучи на першу: «діж», на другу: «діжа», на третю: знову «діж» і так усі переберуть. Як*

на останню прийдеться сказати: «діжа», то купують, а як «діж», то не купують. Славяносерб. у. [СУМГ I: 390].

Цінною є ілюстрація до словникової статті **Верстат, и; варстат, ту, м.; варстать, ті, ж. (кросна)**, яка включає малюнок ткацького станка (гуцульських кросен), перерахування назв усіх його частин, виявлених і записаних Б. Д. Грінченком у Константоноградському повіті. Стаття містить також вказівку на те, що в дужках до окремих назв поставлені найменування, указані В. Василенком (*Этнографические материалы, собранные по Полтавской губ. Х.*) [СУМГ I: 137–138].

Значущим для розуміння засад фіксації діалектного матеріалу у Словарі є той факт, що Російська академія наук звернулася з проханням до Павла Гнатовича Житецького дати свій відгук про матеріали комісії, створеної для визначення правопису словника [4: 64]. У статті «Заметки по поводу новой редакции малорусского словаря» П. Г. Житецький дає чимало рекомендацій укладачеві згадуваної лексикографічної праці, більшість яких стосується припису. Однак можна припустити, що наукові позиції щодо діалектологічних свідчень у словнику, які П. Г. Житецький міг висловити усно, Б. Д. Грінченко по змозі також враховував. Не випадково, А. Ю. Кримський згадує, що «За подробицями правопису окремих слів у «Словарі» доглядали відомі українські філологи П. Г. Житецький та К. П. Михальчук» [5: 185]. Відомо також, що Б. Д. Грінченко в передмові до «Словаря української мови» писав, що вважає за свій приємний обов'язок «висловити глибоку подяку П. Г. Житецькому і К. П. Михальчуку за їх постійну, за весь час роботи, допомогу, яка виявилась як у цінних наукових порадах, так і в переглядах праці та вказівках на її огріхи» [3: XXXII].

Усе це засвідчує, що Б. Д. Грінченко сповідував позиції науковців другої половини й кінця XIX століття. Зокрема, як і О. О. Потебня, він вважав діалекти важливим джерелом для вивчення історії української мови. Обстоював думку про те, що багатство діалектного матеріалу має велике значення для розуміння шляхів розвитку української мови. Тому у «Словарі української мови» Б. Д. Грінченко ретельно фіксував діалектні відмінності і намагався записаний матеріал паспортизувати. Як і П. Г. Житецький, Б. Д. Грінченко за джерело фактичного матеріалу до Словаря бере і живе мовлення, і пам'ятки письма, якими можна вважати лексикографічні праці його попередників. Таке поєднання у більшості випадків забезпечило дослідникові підтвердження правильності позицій щодо репрезентації фактичного матеріалу у словнику. Як і К. П. Михальчук, Б. Д. Грінченко уважний до вияву будь-яких рис говірок — фонетичних, акцентуаційних, морфологічних,

лексичних, на підставі чого в наш час говорять про «Словарь української мови» як про лексикографічну працю, у якій найкраще відображено риси говірок різних ареалів України.

За способами подання в лексикографічній праці матеріалу, записаного з уст народу, та за особливостями паспортизації цих відомостей Б. Д. Грінченко перевершив своїх попередників, показавши зразки наукового бачення та оперуванням науковими засадами лексикографії, уживаними і в наш час.

У «Словарі української мови» Б. Д. Грінченко показав значення етнографічних свідчень для вивчення діалектів. І. Г. Скиба доводить, що докладний розгляд джерельної бази Словаря виявляє місце збірок етнографічних матеріалів у ньому. Так, вокабули на букву П містять 4955 покликань на збірки етнографічних матеріалів; на твори художньої літератури їх знайдено 3277; на словники — 864; на літературні альманахи і журнали автор покликається 679 разів, а на різноділянкову фахову літературу — 151.

Серед етнографічних матеріалів найбільше покликань на праці П. П. Чубинського, що складають 20,6%; М. Номиса — 12,1%; І. Я. Рудченка — 9,1%; Б. Д. Грінченка — 9,1%; А. Л. Метлинського — 5,7%; Я. Ф. Головацького — 5,0%; В. О. Шухевича — 4,8%; М. Драгоманова — 3,9%; В. Антоновича та М. Драгоманова — 3,7%; І. І. Манжури — 3,7%; усі лексичні матеріали названих авторів становлять 77,6% покликань на етнографічні матеріали, які репрезентували лексику різних ареалів України [7: 54].

Як зазначив П. Й. Горецький, джерела словника визначали і його реєстр, тому серед зафіксованих лексем народні етнографічні матеріали займають найперше місце. А, отже, і склад лексики Словаря оцінювався в основному з цього погляду, адже словник мав на меті подати загальну лексику живої народної мови. Це передбачало представлення лексичних матеріалів з усіх територій України [2: 145].

Отже, Б. Д. Грінченко, продовжуючи традицію українських мовознавців у ставленні до діалектних свідчень, закріпив наукові засади запису фольклорних, етнографічних та діалектних матеріалів, а також реалізував на практиці принципи подання польового матеріалу в лексикографічних працях, які є актуальними і в наш час.

Література

1. Борисенко В. К. Фольклорно-етнографічна спадщина Б. Грінченка / В. К. Борисенко // Борис Грінченко: тези доп. — Ворошиловград, 1988. — С. 78–79.
2. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. — К.: В-во АН УРСР, 1963. — 241 с.

3. Грінченко Б. Д. Передмова / Б. Д. Грінченко // Словарь української мови: у 4-ох т. / упор. Б. Д. Грінченко. — Т. I — К., 1958. — С. I — XXXII.
4. Жовтобрюх М. А. П. Г. Житецький (До 150-річчя з дня народження) / М. А. Жовтобрюх // Укр. мова і л-ра в шк. — 1986. — № 17. — С. 60–69.
5. Кримський А. Ю. Нарис історії українського правопису до 1927 р. / А. Ю. Кримський // Записки історико-філологічного відділу АН УРСР. — К., 1929. — Кн. XXV. — С. 167–189.
6. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. — 30-х рр. XX ст. / Ірина Миколаївна Рябініна: автореф. дис. ... к. філол. н. // 10.02.15 — загальне мовознавство. — Донецьк, 2008. — 20 с.
7. Скиба І. Г. Регіональне та інтеррегіональне в українській лексикографії кінця XIX — початку XX століття: дис. ... к. філол. н. / Ірина Геннадіївна Скиба / 10.02.01 — українська мова / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. — Луганськ, 2009. — 187 с. (рукопис).
8. Томіліна Г. Я. Лексикографічна обробка етнографічної лексики в «Словарі української мови» Б. Грінченка / Г. Я. Томіліна // Борис Грінченко: тези доп. — Ворошиловград, 1988. — С. 123–124.

Джерела

- СУМГ** Словарь української мови: в 4-х т. / упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. — К., 1907–1909. — Т. 1–4.
- ЭМ** Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях / Сост. Б. Д. Грінченко. — Чернигов. — Вып. I, 1895; Вып. II, 1897; Вып. III, 1899.

Kateryna GLUKHOVTSEVA

The input of B. D. Grinchenko to the development of the scientific grounds for studying the Ukrainian dialects

In this article, the ethnographic materials and «Dictionary of Ukrainian Language» by B. D. Grinchenko are researched from the point of view of this scientist who developed the scientific grounds for studying the Ukrainian dialects. It is proved that the scientific activity of B. D. Grinchenko falls on the intensive development period of the Ukrainian dialectology. Thus, the famous linguist synthesized the achievements of his precursors not occasionally. Continuing the tradition of Ukrainian linguists concerning the dialectological evidences, he consolidated the scientific grounds of writing the folkloric, ethnographic and dialectal materials. The principles of presenting the practical material in the lexicographical sources, which are actual nowadays, are implemented in practice by the scientist.

Ціннісні домінанти в епістолярії Бориса Грінченка

Для сучасного етапу розвитку лінгвістичної науки характерна докорінна зміна наукової парадигми, поворот до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Визначилася тенденція досліджувати мову в нерозривному зв'язку з культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. У сучасних антропоцентричних дослідженнях виокремилися напрями, у яких мовознавці досліджують мову та менталітет мови (В.В. Колесов, О.Г. Почепцов); мову і картину світу (А.А. Уфимцева, Б.А. Серебренніков, Є.С. Кубрякова); концепти і картину світу (Ю.С. Степанов, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова).

Епістолярій не раз привертав увагу дослідників через можливість глибше пізнати національну історію, історію національної мови й літератури, специфіку міжособистісних відносин українців і питомі національні риси, позначені в індивідуально-стильовій манері адресанта. Погоджуємося, що «...лист письменника — це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби» [1: 12].

Мова епістолярію Бориса Грінченка через вербалізовані національно-культурні стереотипи відображає етнічне «я» автора, його сприймання зовнішнього світу та відтворення у слові через ціннісні домінанти.

Домінантні образи стосуються категорії пізнання, автор використовує їх для передання світоглядних ідей. Лінгвістична класифікація цінностей може бути побудована на різних підставах. Для Бориса Грінченка цінним є те, що грає суттєву роль в його житті: мова, літературна творчість, сім'я, Україна — це образи-символи, які входять до особистої сфери епістолярної спадщини письменника.

Саме таким ключовим образом-символом у листуванні Бориса Грінченка і Трохима Зінківського стала **Україна**.

У своїх листах письменники послідовно використовували лексичні одиниці, які реалізували саме цей образ. Наприклад: «У Старицького був на *«Не судилось»*, котра гралась під назвою *«Не так склалось, як жадалося»*, з деякими одмінами проти друкованого тексту. *Шкода тільки, що такі речі грають в Петербурзі, а не на **Вкраїні: що для нас дорогого і займає нашу душу, — тут не розуміють***» (10.2.1888) [Л.: 83–84].

І навіть у вітанні з народженням доньки Б. Грінченко пише Зіньківським: *«Поздоровляємо вас, кохані друзі, з дочкою — хай росте на радість втіху Україні і вам»* (29.1.1889) [Л.: 135].

Один із листів Б. Грінченка до редакції журналу «Зоря» — це лист-протест, у якому яскраво визначено образи авторів — Б. Грінченка, М. Загірної, Т. Певного — як патріотів України. Ось окремі зауваги з цього листа: *«Ми, нижчепідписані, насмілюємось також вважати себе «свідомими Русинами-Українцями» і через те мусимо запротестувати проти таких «прилюдних проханнів». Насамперед — ми вважаємо, що не личить **вкраїнській** літературі, яка б вона убога не була, кланятися нікому»* (17.12.1889) [Л.: 298].

У листі до дружини Т. Зіньківського (5.11.1891): *«Ще більше дякую Вам за те, що Янголина (можже, дозволите мені звати її Галею?) балака **по-українському**. Щиро дякуватимуть Вам і всі земляки, якщо Ви виховаете **дочку такого українського патріота, як Трохим, щирою Українкою**»* [Л.: 332].

Україна, українська мова, українські письменники — це ключові теми в листуванні Б. Грінченка, оскільки ставлення до них тодішнього уряду, цензорів, важка праця передають життєву позицію автора листів.

Напр., у листі від 26.09.1887 натрапляємо на аналіз творчості Г. Квітки-Основ'яненка: *«Квітку я теж читаю. Скажу, коли хочеш, свій загальний погляд на всі його твори. В їх мова шкандибає, і сентименталізмом так і тхне, і через це роблености іноді багато, і мораль іноді через лад уже дитяча тим, що світогляд вузький, — але ж не зважаючи на усі ці вади, бачучи і розуміючи їх, читач усе ж не може не зливатися душею з оповіданням, не плакати з Марусею і її батьками, не сміятися з писаря («Конотопська відьма»).* Коротко кажучи: *не зважаючи на всі вади, дужий талант Квітчин усе ж зостається талантом і малює нам картини, основа котрих — справжнє реальне життя... І через свій дужий талант Квітка має для нас більше, ніж історичне значення, а для народу він міг статися і тепер улюбленим письменцем»* [Л.: 79].

Найчастіше подибуємо в листах опис кропіткої праці щодо подолання лексичних, стилістичних, логічних і психологічних помилок у власних творах та творах Т. Зіньківського. Б. Грінченко турбується про чистоту української мови й дискутує зі своїм товаришем щодо мови власних творів:

«3. «Послать учителі» сказати, навдаку, чи можна. Ти кажеш що українська мова вимагає *accusativum* в доповненнях іменниками одушевленими, а я кажу — не завсіди. Бо хоча: «3 Волощини йде — волики веде», але ж «3 Волощини йде — вола (а не віл) веде». Виходить, що така форма тільки для

лічби багатої, та й то не завсіди, бо: «засилав старостів» так саме, як і «засилав старости». Здається, що тут краще буде сказати «послать учителів», ніж «учителі».

4. «Хропати» — глагол укр[аїнський], а по-рос[ійськи] — «хрюкать».

5. «... Хай голуб вміє...» — Що вміє? — Не що вміє, а чого вміє, бо: вміє шевства, вміє по-німецькому (= балакати), по-всякому вміє. Тому й я: «і по-ведмежому хай голуб вміє» — це, на мою думку, спеціальний українізм.

6. «Одбившись в чабана дурного..» = «одбившись від отари у чабана дурного». Бо можна спитатися: у кого одбиваються вівці (од отари?). — У дурного чабана» [Л.: 103].

Також, на прохання Т. Зіньківського Б. Грінченко аналізує мову його байок, напр., «Догадливі найми́чки», особливу увагу звертає на кальки з російської мови: «а) «Лиш» вживається в тебе усюди. Протестую проти вживання його в тому значенні, як російське «лиш» (ті́льки), і вважаю це росіянізмом», що дуже у нас розповсюдився тим, що маємо ми своє «лиш (лишень)» — слово однакове з рос[ійським] на погляд. Фраза: «А ну лиш (лишень) дай його сюди» — буде, як на мене, українська, а «лиш півень куку-рікне» — російська. Знову протестую також і проти вживання скорочень: на мій погляд, у гарній літературній мові їх мусить бути дуже мало і тільки в місцях, котрі цього вимагають.

«Що мочі — мочь» — росіянізм; по-нашому — «міць», а вираз «що мочі» у Шевченка так: «З у сієї сили» («Наймичка», «Гайдамаки»). Думаю, що можна сказати і «щосили».

«Ніколи світом не поспиши...» — удосвіта не поспиши?

«Коли стара уклалась спать...» — на мій погляд, треба: «як стара...».

б) Розмір часто не видержується...; рихм часто нема («попа-дя — господиня»...).

в) багато вульгаризмів і навіть неестетична картина («сопу́чи з печі зліз-ла ра́чки»); деякі вирази роблені...; Півнів ніхто не в'яже, а їм «зв'язують» крила чи ноги.

Згола кажучи, байка дуже розтягнена, невиразна, роблена і не додержує форми» (17.11.1888) [Л.: 112–113].

Листування Бориса Грінченка — яскравий взірєць того, якою одержимою має бути людина, що заклала не одну цеглину до підмурівку незалежної нової держави України.

Аналізованому епістолярію властива прецедентність, яка ґрунтується на спільності соціальних, культурних та мовно-фонових знань Бориса Грінченка та Трохима Зіньківського, що слугує характеристикою їх мовних

особистостей. Загалом в текстах листів натрапляємо на універсально-прецедентні та національно-прецедентні феномени. Напр.:

«Дуже радий, що твоя *«гора»* найсправді тільки *мишу породила*» (15.06.1885) [Л.: 41]. Прецедентний вислів **«Гора народила мишу»** вживають, коли говорять про великі надії, але малі результати, або про того, хто багато обіцяє, але мало дає. Вислів походить з байки Езопа, яка стала відомою після того, як її переробив римський байкар Федра, «Mons parturiens» («Гора, що родить»). Коментатор Горация Порфиріон зазначає, що цей вислів — грецьке прислів'я [Вік.]. Б. Грінченко вживає цитату у відповідь на подібний вислів Трохима Зіньківського.

У ще одному листі Борис Грінченко апелює до творчості Т. Шевченка: *«Ех! Нема у нас такого, щоб умів одразу усім дати доброго потиличника, розбуркати сили і погнати могутнім словом до праці: «не йде Апостол правди і науки!»* (25.10.1888) [Л.: 110]. Апостолами (від старогрецького — посланець) називались у перші століття існування християнства мандрівні проповідники. Євангельська легенда розповідає про дванадцять апостолів — учнів Христа (Матф., 10, 1–4). У переносному значенні апостол — провідник нових ідей, як от у Т.Г. Шевченка: *І день іде, і ніч іде. / І голову схопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки!*

Борис Грінченко використовує прямий національно-прецедентний вислів із відсиланням до тексту українського генія Тараса Шевченка, про нього знову ж згадує у листі від 14.02.1889, де ділиться планами щодо написання праці «Шевч[енко] в світлі європейської критики» та передає думку німецьких критиків про Шевченка як **«... світового генія, котрих по пальцях перелічити...»** [Л.: 143]. Функціональною особливістю прецедентного феномена є те, що Борис Грінченко звертається до фонових знань Трохима Зіньківського, акцентуючи увагу на тому, що російські, польські, французькі критики присвятили Шевченкові «скільки слівців», тоді як в німецькій та англійській літературі йому присвячено монографії.

«На мою думку, той час, як озвався з своїм словом Котляревський, був для нас **рубіконом**: не **перейди** ніхто цього **Рубікона**, що межував сторочка XVIII од XIX, не озвися з новим українським словом, загинула б наша література» (17.11.1888) [Л.: 112]. Перейти Рубікон — означає: здійснити вчинок, який не можна відмінити, прийняти остаточне рішення [ФС]. Б. Грінченко порівнює роль І. Котляревського в становленні української літератури з учинком римського полководця Гая Юлія Цезаря, який, порушивши заборону, розпочав війну і переміг у ній.

Трохим Зіньківський зауважив Б. Грінченкові, що до його віршів «Дух і тіло» «... треба додати для епіграфу афоризм стародавніх **«In corpore sano — mens sana»** (в здоровому тілі й розум здоровий), — бо твій вірш не що, як переклад цього афоризму» (22.01.1889) [Л.: 132]. Борис Грінченко відповів так: «Мої вірші про дух з тілом чи про тіло з духом, значить, погані, бо я зовсім не хотів їми доводити, що **mens sana — in corpore sano** *. Можна дбати про здоров'я, бути здоровим і не мати краси тіла. А я кажу про останню, себто хотів сказати, та не втяв» (29.01.1889) [Л.: 134]. У листі Б. Грінченка подано правильний варіант міжкультурного прецедентного феномену та коментар до нього в контексті власної збірки. В Енциклопедичному словнику маємо таке тлумачення: «З 10-ї сатири римського письменника-сатирика Ювенала (Децім Юній Ювенал, біля 60 — біля 127): *Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano* — Треба молити богів, щоб дух здоровий був у тілі здорового. Вважають, що в основі цього вислову Ювенала лежить відоме у Давньому Римі прислів'я: «В здоровому тілі здоровий дух — рідке явище». Фраза Ювенала стала популярною після того, як її повторили англійський філософ Джон Локк (1632–1704) і французький письменник-просвітник Жан Жак Руссо (1712–1778). Усі автори виходили з того, що при здоровому тілі немає гарантії здорового духу. Навпаки, вони говорили про те, що треба намагатися досягти цієї гармонії, так як у житті вона трапляється рідко [ЭС]. Також в листах Б. Грінченка подибуємо прецедентні ситуації, які апелюють до фонових знань, що стосуються паремій. Напр.: «*Та воно, бачиш, ласий кіт до ковбас, та... Я б то й купив, та, як сказати по правді, не маю за що, — тим-то можу купувати книжки або дуже по дешевій ціні, або беручи у Гом[олинського] за свої рукописи*» [Л.: 187]; пор.: *Ласий, як до ковбас. Ласий, як кіт на сало. Ласий, як Циган на сало. Ласий, як собака на легке* [Номис].

Розглянувши функціонування образів-символів та прецедентних феноменів в епістолярії Бориса Грінченка, доходимо висновку, що вони є репрезентантами світоглядної позиції письменника, складниками мовної особистості, оцінними домінантами як особливостями листування Бориса Грінченка з національною елітою в процесі утвердження й розвитку української літератури та мови.

Література

1. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів [Текст]: Навч. посібник з літературознавства / В. І. Кузьменко. — К.: Укр. письменник, 1997. — 230 с.

Джерела

- Вік.** Гора народила мишу / Вікіпедія [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- ЭС** Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений [Ел. ресурс] / Автор-составитель Вадим Серов.— М.: «Локид-Пресс», 2003. / Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords.
- Л.** «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком / вступ. ст., археограф. передм., упоряд., комент., приміт., підгот. текстів С. С. Кіраля.— К.— Нью-Йорк: «Київська правда», 2004.— 519 с.
- Номис** Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. Марковича і других / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка.— К.: Либідь, 1993.— 768 с. (Серія «Літературні пам'ятки України»).
- ФС** Фразеологический словарь [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://frazbook.ru/2011/08/25/rubikon-perejti/>.

Lyudmyla MARCHUK

Value dominants in epistolary works by Borys Hrinchenko

The peculiarity of epistolary Borys Hrinchenko's heritage is defined in letter genre forms diversity, in deepness of philosophic quests, in inexhaustibility and sincerity of feelings, in linguistic and stylistic experiments and in careful attitude to epistolary canons. Literary perfection of individual language, aesthetic taste are found in selection of lexical means of thoughts expression. The vocabulary of letter's language contains a great number of value lexical units, which are used as the stylistic attribute of individual style. The key image-symbol in Borys Hrinchenko's correspondence became **Ukraine**. The Borys Hrinchenko's correspondence — is the striking example of the fact, how obsessed must be the person, who made his contribution in independence of a new state Ukraine.

Мовна проблематика епістолярію Бориса Грінченка

Дослідження письменницького епістолярію на сьогодні є актуальним насамперед тому, що він несе в собі важливу культурно-історичну інформацію про особливості певної творчої доби, про мистецькі пошуки, суспільно-політичні погляди й уподобання, про проблеми літератури й мови. У листах митців художнього слова українська мова стає не лише засобом спілкування, вираження думок, почуттів, а й інструментом націєтворення, національної інтеграції, «інструментом реанімації національної свідомості» [6: 162], важливим складником українознавства, явищем суспільно-історичним, адже в листах багато уваги приділено доленосним питанням розвитку нашої мови, а «доля мови віддзеркалює долю національної культури, літератури, писемних пам'яток, долю рідномовної школи» [2: 400].

Отже, метою нашої статті став аналіз мовної проблематики, відбитої в епістолярії одного з найвидатніших представників української культури й науки Б. Д. Грінченка. Насамперед слід зауважити, що, на жаль, на сьогодні ми не маємо повного зібрання листів письменника, є лише фрагменти з його листування:

1. Листи до Михайла Коцюбинського, упорядковані Володимиром Мазним [4: 54–78].
2. Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком, упорядковане Сидором Кіралем [1].
3. Листи до Володимира Гнатюка, упорядковані Василем Яременком [3].

Аналізуючи мовну проблематику епістолярію Бориса Грінченка, ми традиційно насамперед звертаємо увагу на його редакторську роботу над Словарем української мови, про яку чи не найбільше взнаємо з листів до Володимира Гнатюка. Як зазначає у своїй передмові В. Яременко, «листи до В. Гнатюка — це літопис роботи Б. Грінченка над Словарем української мови... Листи засвідчують соборний характер Грінченкового Словаря... Володимир Гнатюк виступає фактично як співавтор Грінченкового Словаря. Він подає йому не тільки значення слів, а й найрізноманітніші словники, які дають змогу простежити шлях кожного слова до цієї епохальної лексикографічної праці, яка неперевершена й досі і далі залишається першоджерельною» [7: 153].

Власне роботі над словником присвячено 11 із 59 листів. Перша згадка з'являється в листі № 34 від 27.06.1902: «... мені приручено впорядкувати український словар і ся справа забирає в мене майже весь час» [3: 172]. У листі № 36 від 14. 01. 1903 йдеться про вирішення проблеми наповнення словника, про погане асигнування, нестачу часу на редагування. Про важку й напружену роботу над цією лексикографічною працею свідчать листи № № 39 та 40 від 4.02.1904 та 7.07.1904 відповідно: «... роблю словарь ... і руками, і ногами, і зубами роблю...» [3: 174] і в наступному: «Роблю як ніколи попереду, бо інакше не можна, і через те нічого іншого не то робити, навіть думати не маю змоги...» [3]. У листах № № 40–43 Борис Грінченко з'ясовує у Володимира Гнатюка значення 47 слів, уміщених у його етнографічних працях та в працях Я. Головацького. Про ґрунтовний, скрупульозний, педантичний науковий підхід до роботи над словником свідчать відомості з листів № № 42–45. У листі № 42 від 29. 09. 1904 Б. Грінченко уточнює значення й написання окремих слів, і в цьому ж листі, а також у трьох подальших просить В. Гнатюка про потрібні йому словники: «Русько-мадярський» Ласлова Чопея, «Німецько-руський» Омеляна Партицького та «Русько-німецький» Омеляна Поповича, які, як підтверджує листування, обов'язково надсилав адресат. В останніх листах № № 57, 59 Б. Грінченко зазначає: «Перші два томи мого словаря вже в книгарні... Томи III та IV друкуються відразу в двох друкарнях, третього видруковано третину, четвертого трохи менше» [3: 183–184] і далі: «IV том словаря міг би вже давно бути у Львові, коли б не друкарня. Та все ж надруковано вже все «я», тепер складають людські ймення — ото й кінець буде» [3: 185].

Отже, лексикографічна діяльність Б. Грінченка стала прикладом і свідченням копіткої, напруженої, самовідданої роботи. Тому марно й до наших днів Словарь української мови за його редакцією залишається основою найвизначніших вітчизняних лексикографічних праць, зокрема й академічних словників.

Про ґрунтовну лінгвістичну підготовку й обізнаність, авторитетність Б. Грінченка в питаннях розбудови української літературної мови свідчить листування з Трохимом Зінківським, яке охоплює період 1885–1892 рр. і складається із 106 листів, у яких порушено проблему внормування лексики, граматики, правопису української літературної мови. Загалом мовній проблематиці присвячено 20 листів письменників, що є свідченням уважного й дбайливого ставлення до мови не тільки як до засобу спілкування, а як до всенародного витвору нації [1: 23]. Так, у листі № 19 від 5.08.1886 Т. Зінківський порушує проблему лексичної нормалізації, наголошуючи на тому, що слова

муза, поет, елегія та інші слід віднести до інтернаціональної лексики, уживаної в усіх мовах, і її «*трудно поминути, особливо, коли більшу частину їх ми не можемо «замінити» з рідної мови*» [1: 53]. У цьому самому листі адресант робить зауваження щодо запозичень з церковнослов'янської мови, які повинні бути саме церковнослов'янськими, а не російськими: «*Одже, чи до речі позичатись нам у церковній мові, неважко буде відповісти, що коли позичати, то позичати іменно з церковної, яко корня, ніж з кацапщини*» [1]. У листі-відповіді № 20 від 19.08.1886 Б. Грінченко погоджується з багатьма зауваженнями Т. Зіньківського, водночас виступаючи проти абсолюту авторитета щодо введення в літературний обіг деяких непритаманних українській мові лексичних форм: «*Шевченко пише «радуїся» замість «радій» — невже ж відціля вивод, що й ми мусимо помилятися з їм укупі й замість свого «радій» тягти за хвіст чуже «радуїся»? Не думаю*» [1]. Про помірковане ставлення до лексичних запозичень також читаємо в листі до М. Коцюбинського від 11.02.1895: «*В мові треба б менше полонізмів, а то по інших місцях комедія буде напівнезрозуміла звичайним глядачам, що мову українську знають погано, а польської зовсім не знають*» [4: 63].

Показовими є листи № № 48–56, у яких Б. Грінченко й Т. Зіньківський розглядають найактуальніші мовні проблеми: граматичні та акцентуаційні (фонетичні) тощо. Так, Б. Грінченко в багатьох листах до Т. Зіньківського виступає проти родового означального відмінка іменника замість прикметника: «*Життя скотини*» ...*Не по-укр[аїнськи], здається мені. Коли вжити слово «скотина», то доведеться сказати: «скотиняче (або скотинне) життя», бо укр[аїнська] мова не любить цього genetivus'a опреділяючого*» [1: 93]. Подібне зауваження спостерігаємо й в одному з листів до М. Коцюбинського: «*Тільки заздалегідь прошю дозволу повиправляти там отой «родительный определительный» (мати Хариті etc) на нашу народну форму (Харитина мати), бо се дуже збиває малих читачів та й псує Вашу гарну мову*» [4: 54].

У листі № 50 від 9.09–17.09.1888 Б. Грінченко, говорячи про правильність уживання форм множини, звертає увагу й на особливості акцентування в них, цілком логічно поєднуючи таким чином граматику з особливостями наголосу, зауважуючи про яскраву фонетичну особливість української мови — повноголосся та тяжіння до переваги відкритих складів над закритими: «*Лічба многа од слова «корінь» буде: «коріні» (не «корні») — так само, як «голос — голоси», «черінь — черіні», «кавун — кавуни». А проте за акцентуванням на стою — це ще треба вислідити; у всякому ж разі, укр[аїнська] мова любить повноголосність*» [1: 103]. Отже, у поглядах Бориса Грінченка на деякі суперечливі питання української граматики спостерігаємо розуміння

системного характеру мови, що виявляє себе у зв'язках граматики з акцентуацією та в збереженні тенденції до відкритості складу, що безумовно можна відчувати ще в одній яскравій рисі нашої мови — її милозвучності.

Граматичні питання порушено й у листі № 75 від 19.08.1889, у якому Т. Зіньківський виступає проти форми родового відмінка множини (*pluralis genetivus*) на користь форми називного множини (*pluralis nominativus*). І тут же зауважує про маловживаність у нашій мові активних дієприкметників теперішнього часу, які перейшли в розряд прикметників: «... *participii* не властива укр[аїнській] мові: є тільки декілька слів та й то як *adjectiva*: «невсипуций», «титуций», «проклятуций» etc» [1: 162]. Цій самій проблемі присвячено окремі епізоди в листі № 78 від 18.09.1889, де Т. Зіньківський пропонує замість цих дієприкметників уживати описові дієслівні звороти: «По-укр[аїнськи] можна тільки: «Має... і тому, хто бажає, продає...» або конструкції іменника з прийменником: «продає на бажання» [1: 166].

Цікавою, скромною й водночас неочікуваною й повчальною для нас є відповідь Б. Грінченка: «Про той каторжний *participium* скажу тільки те, що я зараз же як одіслав до тебе листа, згадав, що приклади мої не всі годящі. А проте я й не казав, що форма ця властива укр[аїнській] мові, а тільки що важко без неї перебути й влізла вже вона до нас. Ну, та я про це балакав, може, колись потім — тоді як вивчу укр[аїнську] граматику, бо дійшов я до того пересвідчення, що ж не знаю я мови зовсім, а знаю тільки укр[аїнські] слова» [1: 170]. Таке зізнання Б. Грінченка засвідчує деякі суперечливі питання в розбудові й упорядкуванні нашої літературної мови й внутрішню боротьбу самого письменника: як поєднати народно-розмовну основу з книжними елементами, щоб українська писемна мова не втратила власного обличчя.

Гостро відчутним є суперечливе питання щодо народно-розмовної основи української літературної мови. Як відомо, Б. Грінченко був прибічником східноукраїнського (наддніпрянського) її варіанта, який, на його думку, через «обмосковлення» підросійських українців є вдалим, оскільки мова Марка Вовчка й Куліша їм зрозуміла, а «мова галицьких статей цій публіці тяжка, а часом таки й просто незрозуміла...» [3: 183]. Водночас, розуміючи потребу у виробленні єдиної української літературної мови як об'єднувального чинника нації, Борис Грінченко в одному з листів до В. Гнатюка зазначає, що «життя, певне, виробить щось середнє, яке більше або менше задовольнить і вас, і нас. Скільки там буде спеціально «галицького» елементу в тій «середній» мові, а скільки нашого — се залежатиме від того, хто більше працюватиме далі, творячи сю мову» [3]. Отже, Б. Грінченко усвідомлює й

припускає можливість входження в тканину української літературної мови її галицьких елементів, які відчутнішими стали в подальшому процесі розвитку української літературної мови (це й правопис 1927–1929 рр., і задекларовані зміни, спрямовані на вдосконалення сучасного правопису, і поповнення лексичного фонду тощо).

Як відомо, Б. Грінченко значну увагу приділяв питанню унормування українського правопису. В історію української літературної мови він увійшов як автор правопису 1908 р., якому Іван Огієнко дав заслужену високу оцінку: «... цей правопис, ... вислід збірної праці письменників усього XIX-го століття й усього українського народу» [5: 238]. У листі № 6 від 19. 08. 1899 до Володимира Гнатюка Б. Грінченко звертає увагу на вживання великої букви на початку рядка віршованих творів: *«Також бажано, щоб кожен рядок починався з великої букви»* [3: 159]. Ще в одному листі до В. Гнатюка від 3. 09. 1908 Б. Грінченко цікавиться його думкою щодо своєї праці «Три питання нашого правопису» й обґрунтовує свої міркування про написання разом з -ся: *«Та як би ви не дивилися на це з наукового погляду, але з погляду практичного справа з окремим написанням ся у нас цілком безнадійна і річ ця була б дуже шкодлива. У Галичині не хочуть зважати на те, що ми тут маємо діло з обмосковленою інтелігенцією і з масами зовсім несвідомими, темними і звиклими до московської книжки... Для їх галицький правопис ... з окремим ся ... здається чужим і тяжким»* [3: 184]. Правописні проблеми порушує Б. Грінченко й у листі до Т. Зіньківського від 16.07.1889, у якому нарікає на недосконалість «кулішівки», порівнюючи її з «ярижкою» («урядівкою»): *«На мою думку, мусимо ми дякувати за накинений нам правопис: кулішівка одбивала од укр[аїнської] книжки селянство, бо воно не вміє по її читати й казало, що це не по-нашому... Сьогочасна ж «урядівка» хоча й не цілком здатна для нашої мови, та зате цілком зручна для нар[одних] книжок, бо народові відома. Не бажаючи того, зроблено нам велику послугу тим, що накинено «урядівку»»* [1: 156]. Щоправда, ця думка письменника є виправданою лише з популяризації української мови, збільшення рідномовної читацької аудиторії. Граматико-правописні зауваження знаходимо й у листі до В. Гнатюка від 25.08.1905 р., у якому Б. Грінченко просить внести виправлення у дві його промови й пропонує замінити *товаришом* — на *товаришем*, *само* — на *саме* [3: 178]. Ці зауваження, як відомо, у подальшому стали нормативними.

Отже, Б. Грінченко, стоячи на засадах якнайширшої популяризації української мови, у своїх правописних поглядах обстоював практичну доцільність нашої орфографії з орієнтацією на народні маси, тим самим зміцнюючи

зв'язки між представниками всієї української нації. Хоча такі погляди не могли не викликати суперечностей, однак ідея згуртування нації під гаслом єдиної української мови як інтегрувального чинника була наріжною не лише в епістолярії, а й у науковій та художній спадщині письменника.

А тому, виходячи із зазначеного, в епістолярії Б. Грінченка не залишене поза увагою питання просвітницької функції рідної мови: *«Спасибі за число «Діла». Прочитав. Мова самого «Діла» не показує в йому великого знавця... Та не се важно, а те, як самі галицькі й буковинські селяни розуміють мову таких книжок, як от М. Загірньої? У нас народ сі книжки охоче читає й добре розуміє»* [3: 172] — лист до В. Гнатюка від 16.04.1902 р.

Величезним було бажання Б. Грінченка бачити українську науку рідною мовою. У листі до В. Гнатюка від 7. 10. 1901 воно звучить як гасло, яке має неодмінно збутися: *«Він іде й прийде той час, коли вільна наука озветься рідним словом з незалежної ні від кого, опріч нас самих, катедри!»* [3: 168].

Отже, епістолярій Бориса Грінченка — це ще одна важлива сторінка історії нашої літературної мови та історії вітчизняного мовознавства, що висвітлює проблеми розвитку лексикографії, правопису, упорядкування лексики, граматики, питання мовного будівництва, яке є гостро актуальним і на сучасному етапі, а тому через історичну призму письменницької епістолярної спадщини ми можемо окреслити перспективу нашого духовного розвитку, у якому мова є й буде основою й рушійною силою нашого подальшого поступу.

Література

1. «... Віддати зумієм себе Україні»: листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком». — К. — Нью-Йорк, 2004. — 520 с.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. — К.: Довіра, 1999. — 431 с.
3. Із епістолярної спадщини Бориса Грінченка // Бахмутський шлях. — 2005. — № 3–4. — С. 157–188.
4. Листи до Михайла Коцюбинського: в 3 т. — Т. 2. — Ніжин: ТОВ ВКП «Аспект», 2002. — 343 с.
5. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. — К.: Либідь, 1995. — 296 с.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник / В. М. Русанівський. — К.: АртЕк, 2001. — 329 с.
7. Яременко В. Листи Бориса Грінченка до Володимира Гнатюка / Василь Яременко // Бахмутський шлях. — 2005. — № № 3–4. — С. 144–156.

Anatolii NAIRULIN

Linguistic subject matter of epistolary of Borys Hrynchenko

The article deals with the analysis of the linguistic subject matter of the epistolary of Borys Hrynchenko based on the material of his letters to Vladymyr Hnatiuk, Trofym Zinkivskyi and Mykhailo Kotsiubynsky. It has been emphasized that the lexicographic activity of B. Hrynchenko appeared an example and proof of his intensive and self-sacrificing labor, and it is no wonder why the Dictionary of the Ukrainian language remains the basis for the fundamental lexicographic works of the domestic scholars even in our days. The epistolary heritage of B. Hrynchenko pays a great attention to the problems of the lexical, grammatical, accentuational, and orthographic normalization of our literary language, the educational function of our mother tongue and its use in the sphere of science.

Юлія Абрамян

Джерела дослідження напрямків розвитку сільськогосподарської лексики українських східнослов'янських говірок

Грунтовне, усебічне вивчення динаміки лексичної системи української мови загалом та словникового складу окремих тематичних груп у сучасній вітчизняній лінгвістиці дедалі виразніше стає одним з найактуальніших завдань. Для мови характерним є постійний рух, змінність у часі й просторі, і водночас їй властиві ознаки внутрішньої стабільності, цілісності. За спостереженнями В. М. Ярцевої, під час дослідження історичних чинників змін окремих мов чи діалектів можна виявити періоди більшої «стійкості», або, навпаки, різке зростання змін, що призводять до якісних зрушень у будові цієї мови [24: 33]. Лексика є тією динамічною системою, яка засвідчує залежність розвитку мови від загального прогресу, матеріальної та духовної культури народу. О. А. Стишов зауважує: «Історична змінність мови — найістотніша її риса, іманентна властивість, зумовлена безперервним процесом

пізнання, зростанням потреб номінації й комунікації. Мова постійно вдосконалюється як у своїй структурній організації, так і в плані змісту» [18: 8]. Суперечність між наявними мовними засобами й постійним зростанням номінативних і комунікативних потреб суспільства, на думку вченого, є головною рушійною силою розвитку мови. Саме словниковий склад мови як найбільш відкрита система найчутливіше реагує на різноманітні екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники.

Метою статті є визначення ролі *Словаря української мови* за ред. Б. Д. Грінченка в дослідженні напрямків розвитку сільськогосподарської лексики українських східнослов'янських говірок.

Динамічні процеси в українському лексиконі неодноразово були предметом дослідження в межах окремих часових зрізів. Теоретичні питання розвитку та вдосконалення української мови вивчали О. С. Мельничук [12] та О. О. Тараненко [20]. Зміни в словниковому складі української мови за період Другої світової війни досліджував І. Й. Тараненко [21: 200]. Лексичні зміни в українській мові початку XX століття відображено в монографії О. Г. Муромцевої [14]. Динамічні процеси з погляду неологізації лексики української мови середини XX століття аналізували Г. О. Козачук [7], А. А. Москаленко [13], В. З. Присяжнюк [15], М. М. Фещенко [22] та ін. Процеси неологізації та архаїзації лексичного складу сучасної української мови кінця XX — початку XXI ст. вивчають Л. В. Струганець [19], Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк [6], Л. А. Лисиченко [9], Л. І. Мацько [11] та ін. Розвиток семантичних процесів української мови досліджено в роботах В. М. Русанівського [16], О. О. Тараненка [20], І. А. Самойлової [17]. Виявленню динаміки української діалектної системи загалом та окремих її говірок на різних мовних рівнях присвячено праці Б. А. Шарпила [23], І. О. Варченка [1], П. Ю. Гриценка [4; 5], К. Ф. Германа [2], К. Д. Глуховцевої [3], Г. І. Мартинової [10], О. М. Костів [8] та ін.

Актуальність нашої роботи зумовлена потребою системного дослідження сільськогосподарської лексики як органічного складника лексикону східнослов'янських говірок в аспекті динаміки. У цьому плані необхідним є аналіз мовних інновацій вербальної структури репрезентативного складу семем з урахуванням результатів, отриманих шляхом опрацювання агролексем різних часових зрізів, що дозволяє показати динаміку в лексичній системі та встановити основні напрямки розвитку українських східнослов'янських говірок загалом.

Мовознавчий інтерес до сільськогосподарської лексики зумовлений насамперед її здатністю зберігати в собі цілісну лінгвістично-етнографічну

інформацію відповідної території. На Східній Слобожанщині існують сприятливі умови для розвитку землеробства, тому досліджуваний ареал має розвинуту й досить усталену систему сільськогосподарської лексики. Розвиток традиційного народного господарства регіону пройшов стадії формування й становлення в складних соціально-економічних та природничо-географічних умовах, що, звичайно, позначилося на лексиконі діалектоносіїв, адже досліджувана тематична група лексики відображає реалії споконвічного заняття українців.

Сільськогосподарська лексика не лише зберігає в собі чимало архаїчних явищ, але й відкрита для входження нових мовних одиниць, що дозволяє простежити динаміку живого народного мовлення. «У розвитку словникового складу будь-якої говірки співіснують два процеси — оновлення лексики й збереження традиційних рис. Ці закономірні зміни пов'язані як з внутрішнім розвитком мови, так і викликані екстралінгвістичними факторами» [7: 196]. На формування й становлення лексикону регіону впливають різноманітні чинники: реальні природничо-географічні, економічні, суспільні умови та внутрішні закони мови. Розвиток сільськогосподарської лексики сягає глибини століть і нерозривно пов'язаний з поступом цивілізації, тому ця тематична група лексики відтворює вікові мовні набутки, адже позначувані поняття посідають у житті народу чи не найголовніше місце.

Для більш об'єктивного вивчення ми розглядаємо опозицію аналізованого сегмента лексики на двох хронологічних зрізах: їхні часові межі орієнтовно визначаємо як сто років — кінець XIX ст.— початок XX ст.: кінець XX ст.— початок XXI ст., адже мовні зміни найбільш виразно можуть виявлятися, і, відповідно, їх можна чітко простежити впродовж значного за часом відрізка.

Дослідження динаміки мовних процесів у сільськогосподарській лексиці проводимо, залучаючи матеріали лексикографічних праць кінця XIX — початку XX століття: *Словарь української мови* за ред. Б. Д. Грінченка (К., 1907–1909), *«Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии»* В. К. Василенка (Х., 1902), а також матеріали етнографічної праці *«Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края»* за ред. В. В. Іванова (Х., 1898) та збірку *«Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці»* М. Ф. Сумцова, що містить етнографічні, історико-культурні розвідки, присвячені життю й побуту слобожан з середини XVII ст. до початку XX ст. Аналіз цих праць дозволяє нам змодельовати лексичний склад та семантичну структуру лексичних одиниць, що репрезентують перший часовий зріз, від якого нас віддаляє більше ста років.

Матеріали кінця XX — початку XXI століття були отримані в результаті опитування респондентів за спеціальним питальником шляхом диктофонної фіксації діалектного мовлення в 63 населених пунктах Східної Слобожанщини протягом 2008–2009 рр.

Одним із найголовніших джерел для наших наукових пошуків став *Словарь української мови* за редакцією Б. Д. Грінченка (далі *СУМ*), який залучено до дослідження на тій підставі, що в ньому передусім репрезентовано народно-розмовну лексику. Увесь лексичний матеріал автор подає, не розрізняючи лексику живої народної мови, з її численними територіальними діалектами, і лексику літературної мови, адже словник мав на меті подати лексику української мови загалом. У передмові зазначено, що, з огляду на джерела, склад словника становлять два шари лексики: слова народної мови і слова, узяті з творів авторів (літературна мова). Отже, у *СУМ* подана різна за сферою вживання лексика. У своїй роботі ми використовуємо матеріали словника вибірково, орієнтуючись не тільки на належність вокабул до відповідної тематичної групи лексики, а й керуючись територіальним принципом, тобто ми звертаємо увагу на паспортизацію зафіксованого в лексикографічній праці матеріалу. Обираємо, передусім, лексеми з паспортизацією, яка засвідчує близькість розташування указанного Б. Д. Грінченком ареалу до обстеженої нами території або залучаємо до дослідження загальнопоширені номени, характерні для всього українського континууму.

Принагідно у своїй роботі використовуємо один з перших регіональних етнографічних словників — *«Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии»* (ОТС), який містить народні терміни кількох тематичних груп, зокрема й сільськогосподарської, що функціонували на території Полтавської губернії в другій половині XIX — на початку XX ст.

Використовуємо в дослідницькій роботі збірку розвідок *«Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці»* М. Ф. Сумцова, названу в анотації до сучасного перевидання енциклопедією культурного буття слобожан [ДЕІСУ: 2], а розвідку *«Слобожани»* у передмові — малою енциклопедією народного життя краю [ДЕІСУ: 14]. Праця містить багатий етнографічний матеріал, зокрема й про слобожанське хліборобство та промисловість кінця XIX ст.— початку XX ст., отже, відбиває сільськогосподарську лексику того часу.

Поділяємо думку К. Д. Глуховцевої, яка звернула увагу на те, що для дослідження напрямків структурних змін східнослобожанських говірок надзвичайно важливою є праця *«Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края»* за загальною редакцією В. В. Іванова

[ХАРК. ЗБ.], у якій уміщені записи етнографічного та фольклорного матеріалу з 48 слобід колишнього Старобільського повіту: 40 українських поселень та 8 російських [3: 156]. Отже, ця пам'ятка безперечно може певною мірою репрезентувати лексичний склад та семантичну структуру лексичних одиниць, які становлять для нас науковий інтерес.

Спостереження над виявом мовних одиниць у тематичній групі сільсько-господарської лексики дозволяє констатувати, що в обстежених говірках часто паралельно можуть функціонувати фонетичні варіанти слів і форм, морфемні варіанти лексем з однаковим або схожим значенням, лексичні дублети, не розрізнені відтінками значення в мовленні діалектоносіїв. Ці особливості характерні не лише для східнословобжанського мовлення, але й засвідчені в інших новостворених українських говірках, гетерогенних за походженням. Це одна з важливих діалектних рис. Своєрідність же функціонування згаданих явищ у досліджуваному ареалі полягає в тому, що вони вільно побутують у межах однієї говірки чи навіть у мовленні одного діалектоносія [3: 28]. Широка варіативність мовних одиниць свідчить про різнодіалектні основи формування обстежених говірок, а також значну роль у цьому відіграють перманентні контакти з носіями інших діалектних систем.

Опрацьований лексичний матеріал двох хронологічних зрізів дозволяє нам порівняти й змодельовати діючі мовні процеси, побачити їх потенційні можливості щодо розвитку мовної системи загалом. Зіставлення матеріалів давніх джерел та просторове розміщення мовних одиниць на сучасному зрізі свідчить, що частина лексики не зазнала змін упродовж досліджуваного періоду й щодо кількісного складу, і щодо функціонального навантаження, отже, такі явища розцінюємо як статичні. Як динамічні кваліфікуємо ті, що зазнали різного типу змін: входження або зникнення номенів; заміна одних лексичних одиниць іншими; поява чи зникнення варіантних одиниць, звуження чи розширення семантичного навантаження, рідше, трансформація семантичної структури усталених номенів.

Дослідження лексики в сучасній лінгвістиці ґрунтується на розумінні системного характеру, який зобов'язує розглядати слово в усіх його смислових зв'язках, визначати його місце й роль у певному сегменті мови чи діалекту. Системний опис діалектної лексики має безсумнівні переваги, оскільки він дає можливість відобразити всю лексику, включаючи назви первинні й похідні, питомі й запозичені, прості й складні, вузьколокальні й ті, що входять до складу літературної мови.

Діахронійне вивчення діалектної лексики дає можливість простежити мовні зрушення на окремих часових зрізах, визначити територіальні межі цих

змін, а також засади їх виникнення. Для окремих часових періодів характерні лише тенденції до змін, але без їх аналізу не можна цілком розкрити напрямки зрушень і результати змін на синхронійному рівні. Порівняння різночасового мовного матеріалу дозволяє виявити не тільки динамічні процеси в певних говірках упродовж визначеного періоду, а й забезпечує достовірними відомостями щодо закономірностей розвитку всієї діалектної системи української мови.

Дослідження сільськогосподарської лексики окремої діалектної зони ґрунтується на розумінні її як підсистеми лексичної системи сучасного українського діалектного континууму. Період від початку XX ст. до початку XIX ст. для цієї групи лексики є періодом інтенсивних змін у зв'язку з дією різноманітних екстра- та інтралінгвальних чинників. Екстралінгвальні чинники є найбільш впливовими, суть їх полягає в постійно змінюваних суспільно-економічних умовах у к. XX ст. — на поч. XXI ст., які зумовили занепад аграрного сектору економіки й розвиток приватного сільськогосподарського виробництва, а з ним зміни в культивацийних програмах. Великий вплив справило входження країни в міжнародний інформаційний, культурний, науковий простір. Істотний динамізм у лексичній системі діалектного мовлення викликаний дією активних міграційних процесів. Інтралінгвальні чинники пов'язані переважно з процесами словотворення, розвитком фонетичної варіативності та семантичної трансформації на базі питомих і запозичених слів.

Динамічні процеси, що відбуваються в сучасному діалектному лексиконі, не порушують загальної стабільності в цій системі. Змінність і стабільність — це об'єктивні взаємопов'язані та взаємозумовлені процеси, які підтримують єдність внутрішньої структури словникового складу діалектного мовлення.

Отже, ключові лексеми — *жито*, *збіжж'а*, *зерно*, *злак*, *йаровина*, *озимина*, *ос'тук*, *пашин'а*, *пшениця*, *рож*, *суржа*, *хліб* тощо, представлені в СУМ й спостережені в сучасних українських східнословобжанських говірках. Ці номени мають прадавнє коріння і протягом століття зберегли своє первинне значення без суттєвих змін, щоправда, у говірках наявна більша кількість фонетичних і морфемних варіантів. Названі лексеми активно функціонують не лише в живому мовленні, а й сучасній українській літературній мові.

Загалом, проаналізувавши репертуар сільськогосподарських назв у 63 українських східнословобжанських говірках і номени, представлені в СУМ та етнографічних працях, констатуємо збереження традиційної лексики. Стабільність у цій лексико-семантичній групі пов'язана переважно з позалінгвальними чинниками, адже, як відомо, для лексичної динаміки впливовою

є змінюваність реалій, а сільськогосподарські культури в житті діалектоносців завжди відігравали й відіграють важливу роль, тобто незмінність реалій спричинює сталість у називанні денотатів.

Незначні динамічні зрушення в лексико-семантичній групі відбулися в основному за рахунок виникнення найменувань на позначення різних видів рослин, збільшення дублетних найменувань (напр., на позначення злакових культур на корені, довгого щетинистого вусика на колосковій лусці зернових тощо). Помічено також зміну семантики окремих традиційних номенів, зокрема: розширення й часткове зміщення значення характерне для слів *злаки*, *зб'їж*: *а* тощо.

Отже, часткове зміщення значення, розширення семантичної структури давніх за походженням лексем свідчить про безперервні динамічні процеси, характерні для усного мовлення. Завдяки лексикографічним пам'яткам, зокрема *Словарю української мови* за ред. Б. Д. Грінченка, який є надійним джерелом фіксації назв, ми можемо об'єктивно з'ясувати напрямки розвитку певного сегменту лексики, що відкриває перспективи для подальших досліджень у цьому аспекті.

Джерела

- ДЕІСУ** Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / упоряд., підготов. тексту, передм., післямова та прим. М. М. Красикова. — Х.: Вид-во «АТОС», 2008. — 558 с.
- ОТС** Василенко В. К. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии: кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Харьков, 1902. — Т. 13. — С. 139–214.
- СУМ** Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. — Репринт. вид. — К.: Лексикон, 1996. — Т. 1–4.
- Харк. ЗБ.** Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. — Харьков, 1898. — Т. 1. — 1012 с.

Література

1. Варченко І. О. Фонетичні зміни в одній західнополтавській говірці // Українська діалектологія і ономастика / ред. К. К. Цілуйко. — К., 1964. — С. 14–28.
2. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія. — Чернівці: Рута, 1995. — 391 с.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок: монографія. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 592 с.
4. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. — К.: Наук. думка, 1990. — 272 с.
5. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. — К.: Наук. думка, 1984. — 227 с.
6. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. — К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
7. Козачук Г. О. Динаміка побутової лексики поліських говірок // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада: тези доп. і повідом. — Житомир, 1983. — 229 с.
8. Костів О. М. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ): автореф. канд. філол. наук. — Л., 2003. — 23 с.
9. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. — Х.: Вид-во ХДУ, 1997. — 132 с.
10. Мартинова Г. І. Діалектний словотвір: Досягнення і перспективи досліджень: зб. наук. доп. — К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. — С. 542–547.
11. Мацько Л. Українська мова в кінці XX ст. (зміни в лексиці) // Дивослово. — 2000. — № 4. — С. 15–20.
12. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи // Мовознавство. — 1981. — № 2. — С. 22–34.
13. Москаленко А. А. Лексика української літературної мови другої половини XIX — початку XX ст. — О.: Одес. держ. ун-т ім. І. М. Мечникова, 1970. — 56 с.
14. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX — початку XX ст. — Х.: Вища шк., 1985. — 152 с.
15. Присяжнюк В. З. Неологізми в назвах будівель // Укр. мова і л-ра в шк. — 1979. — № 8. — С. 73.
16. Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 660–715.
17. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70–90-х років XX ст.): автореф. канд. філол. наук. — К., 1999. — 16 с.

18. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації). — 2-ге вид., переробл. — К.: Пугач, 2005. — 388 с.
19. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. — К.: Астон, 2002. — 352 с.
20. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. — К.: Наук. думка, 1989. — 256 с.
21. Тараненко І. Й. Із спостережень над збагаченням словникового складу української літературної мови // Наук. зап. Одес. педін-ту. — Т. 10. — 1955. — С. 63–82.
22. Фещенко М. М. Нові слова для нових понять // Культура слова. — К.: Наук. думка, 1979. — Вип. 17. — С. 31–36.
23. Шарпило Б. А. До питання про генезис діалектних груп української мови // Тезиси докл. и сообщ. по итоговой науч. конф. за 1964 год. — Луганск, 1965. — С. 90–96.
24. Ярцева В. Н. Проблемы языкового варьирования: исторический аспект // Языки мира: Проблемы языкового варьирования. — М.: Наука, 1990. — С. 4–35.

Yulia ABRAMIAN

The sources of research of directions of development in agricultural vocabulary of ukrainian east-slobozhan dialects

The article analyzes role and importance of lexicographical works, including Ukrainian Language Dictionary ed. by B. Hryinchenko, in the study of dynamic processes in agricultural vocabulary of Ukrainian East-Slobozhan dialects. Language shifts' analysis of verbal structure of representative repertoire of vocabulary defined thematic group traced on two chronological periods. Its time frame defined as approximately one hundred years — the end of XIX century — beginning of XX century, because language changes most definitely can be detected for a considerable time interval. This allows showing the dynamics in lexical system and establishes main directions of Ukrainian East-Slobozhan dialects' development in general.

Зооморфні метафори в «Словарі української мови» за редакцією Бориса Грінченка

«Словарь української мови» (1907–1909) є не лише фундаментальною працею української лексикографії початку ХХ ст., але й «цінним документом з історії та діалектології української мови», скарбницею національної мови ХІХ ст. в цілому [6]. Завдяки неабияким зусиллям Б. Грінченка як упорядника словник став вагомим втіленням національного духу мови та світогляду її носіїв. Він засвідчує глибоке знання Б. Грінченком народно-побутової культури, вправне володіння тогочасною українською мовою, особисте вболівання за її стан та розвиток, повноту фіксування в лексикографічних працях. В. Сімович попри певні недоліки, пов'язані з відсутністю слів галицьких діалектів, гірських говорів та архаїчних чернігівських лексичних одиниць, називав «Словарь» працею «капітальною»: «На ній будуть опиратися всі дослідники мови, нею будуть користуватися всі ті, що схотять укладати словар. Отсим словарем зискав собі Грінченко невмирущу славу» [5: 235–236].

«Словарь» за редакцією Б. Грінченка розкриває багатий образний потенціал української мови, закріплений у семантичній структурі лексичних і фразеологічних одиниць. Сам Б. Грінченко як письменник, етнограф надзвичайно тонко відчував образність народного мовлення і майстерно втілював її у своїх художніх творах. Тому естетично-образна система Грінченкової художньої мови, на думку М. Кравченко, значною мірою пов'язана з використанням народнопоетичних джерел, а саме фольклоризмів (власних назв, персоніфікованих назв тварин, рослин, назв міфічних істот, постійних епітетів та ін.), слів-символів [3].

Вагомим внеском у розвиток української лексикографії є спроба Б. Грінченка виокремити похідні переносні значення слів і розробити маркувальні позначки для їх фіксування у словнику. Лексикографічні статті засвідчують намагання відобразити всі відомі на той час значення лексичних одиниць, підтверджуючи їх при цьому прикладами, у «яких виявлялися як значення слів, так і способи їхнього вживання, до того ж прикладам із народних творів віддавалася перевага» [СлГр, I: XXIV]. Тому відповідно до словника потрапила велика кількість лексем, які за своєю семантикою чи морфологічною будовою відображають образне, емоційно-експресивне, оцінне

сприйняття певних реалій позамовного світу, що є невід'ємною ознакою народнорозмовного мовлення.

Аналіз словникових статей «Словаря» засвідчує спробу Б. Грінченка розмежувати прямі й переносні значення слів, а також відокремити переносні вживання. Для цього упорядник використовує як однослівні чи скорочені позначення «Переносно», «Перен.», так й описові конструкції «В переносном значении», «В переносном смысле», проте маркування біля значень є непослідовними й інколи не до кінця зрозумілим. У поодиноких випадках можна натрапити на розгорнуті пояснення, наприклад, у лексикографічній статті до слова *переорювати*: «Это выражение, кромѣ прямого значенія, имѣеть еще и переносное: не становись ни на чьей дорогѣ» стосовно вислову «*Не переорюй межі нікому*» [СлГр, III: 129].

Загалом позначку «Переносно» застосовано для опису семантичної структури всього 0,2% лексем (82 — дієслів, 45 — іменників, 16 — прикметників; 4 — прислівників) [2]. Нечасто натрапляємо й на описові конструкції, що вказують на тип значення чи вживання слова «В переносном значении», «В переносном смысле». Окрім названих маркувань, для виокремлення переносного значення (чи, можливо, вживання), Б. Грінченко використовує описові конструкції «как обозначение ...», «первоначально ...», «а затем ...», «в следующих примерах в смысле», «говорится переносно и о ...». Проте велика кількість переносних значень слів, у яких досить чітко простежуємо асоціативно-образні зв'язки з денотатами первинних значень, хоч і виділена окремими цифрами як самостійні лексико-семантичні варіанти, не містить жодних маркувань. Таких лексем-іменників налічуємо близько 370 одиниць. Наприклад: *бугай* — 4) Сильный и здоровый человек [СлГр, I: 105]; *п'явка* — 2) Синякъ отъ удара палкой или крутомъ. *П'явка набігла*. 3) Кронопійца [СлГр, III: 504].

Часто переносно-образне значення містять слова з маркуванням «ласкательно; как ласкательное; употребляется как ласкательное», «насмешливое», «иронично», «шуточно; шутливо; в шутку», «презрительно», «пренебрежительное название», «бранное». Наприклад: *горлиця* — 4) Употр. какъ ласкательное слово, особенно въ уменьш. *горличка*. *Нехай мене мир не знає, коли я зражу тебе, моя горличко* [СлГр, I: 313]; *ящірка* — употребляется какъ бранное слово для женщинъ [СлГр, IV: 546].

Як засвідчують матеріали «Словаря», метафоричні механізми творення назв слугували на той час важливим джерелом формування емоційно-експресивних одиниць, обрядової й професійної лексики. При цьому метафора виступає не тільки засобом розвитку лексико-семантичної системи мови, а репрезентує

модель генези мовно-мисленнєвої діяльності людини. Структура, форма й наповнення цієї моделі, на думку дослідників, змінюються залежно від характеру культурного контексту її функціонування, тобто метафора постає виразником національних особливостей мовної картини світу.

Однією з універсальних метафоричних моделей сприйняття та мовного позначення реалій дійсності є **зооморфна метафора**, яка відображає зв'язки між понятійною сферою, що пов'язана з тваринним світом (область-джерело) та іншими денотативними сферами (область-ціль). Така модель водночас є схемою вербалізації понять, що входять до цих блоків. Універсальні та національні особливості метафор-зооморфізмів, а також їх поширення в різних сферах мови (наукова й професійна термінологія, політичний дискурс, ЗМІ, розмовне, діалектне мовлення) дедалі частіше привертають увагу дослідників як слов'янських, так й інших груп мов, зокрема германських і романських (праці Т. Вершиніної, Л. Дробахи, І. Казимир, В. Каменської, О. Карпенко, А. Кіпріянової, Л. Миронюк, Ц. Огдонової, І. Устуньєра та інших).

Образно-метафоричне вживання назв тварин має давню традицію й засвідчене писемними текстами Київської Русі, зокрема пам'яткою XII ст. «Словом о полку Ігоревім», і творами усно-народної творчості: *«Боян-бо мудрий, якщо кому хотів пісню творити, то розливався думкою по дереву, сірим вовком по землі, **сизим орлом** під хмарами...»*; *«О, Бояне, **солов'ю** старого часу, Коли б ти ці полки оцебетав...»*; *«На Дунаї Ярославни голос чути. **Зозулею**, незнана, рано тужить: Полечу,— сказала,— **зозулею** по Дунаю, омочу шовковий рукав у Каялі-річці...»* («Слово о полку Ігоревім»). Продуктивність зооморфної метафори дослідники простежують і для діалектного мовлення. До прикладу, у східнословобожанських говірках, за спостереженнями В. Леснової, з-поміж номінацій людини та її рис значного поширення набули саме «зоологічні метафори» [4: 9].

Аналіз семантичної структури лексем — назв тварин, засвідчених «Словарем» за ред. Б. Грінченка, виявляє різне маркування метафорично-образного змісту. Значна частина досліджуваних одиниць закріпила переносні значення як окремі лексико-семантичні варіанти, проте в частині слів образний зміст представлений і у відтинках значення, які найчастіше виявляються в порівняльних зворотах, образних вживаннях, стійких сполученнях чи фразеологічних висловах і засвідчують своє функціонування в мовленні.

Важлива цінність матеріалів «Словаря» для сучасної української лексикології полягає у фіксуванні архаїчних значень загальноновживаних лексем. Цікавими, на наш погляд, є зооморфізми на позначення **вола**. Образно-метафоричного переосмислення зазнали назви птахів, рідше ссавців. Формування переносних

значень відбулося на основі подібності за кольором або зовнішнім виглядом. «Словник української мови» та «Етимологічний словник української мови» цих значень уже не фіксують. Проте такі номінації відображають цікавий факт господарського життя українців та особливий спосіб формування назв тварин через образно-асоціативні зв'язки з реаліями (об'єктами) цієї ж денотативної сфери. Наприклад:

Горобець — 2) Названіє вола цветомъ подобнаго оперенію воробья. КС. 1898. V. II. 42 [СлГр, I: 314].

Деркач — 3) Названіє вола тонкаго и високаго, съ подтянутымъ животомъ. КС. 1898. VII. 46 [СлГр, I: 371].

Зозуля — 3) Названіє вола очень темно-серой масти. КС. 1898. VII. 42 [СлГр, II: 177].

Орел — 2) Названіє вола с большими, вертикально поднимающимися рогами, концы которыхъ загнуты назад. КС. 1898. VII. 45. [СлГр, III: 62].

Синиця — 2) Названіє вола масти несколько темнее димана (назва вола темно-коричневого кольору — пояснення Т. Гуцуляк) (см.). КС. 1898. VII. 43 [СлГр, IV: 121].

Соловесчко — 2) Названіє вола, масть котораго подходитъ къ цвету оперенія соловья. КС. 1898. VII. 41 [СлГр, IV: 166].

Шпак — 2) Названіє вола. Г. Барв. 245. [СлГр, IV: 508].

СУМ та ЕСУМ для цього слова фіксують дещо інше значення «перен. Темно-сірий кінь». *Вже над вечором прибув граф Кишотульський бричкою, запряженою парою **огнистих шпаків*** (Фр., VII, 1951, 339); *Закосичені кольоровими биндами, підлетіли під ганок **задимлені шпаки**, і Митрофан Созоненко в шапці-макітрі підвівся з воза* (Стельмах, II, 1962, 371) [СУМ, XI: 513]. ЕСУМ подає й похідне утворення **шпаковатий (шпакуватий)** — строкатий, як шпак; темно-сірий (про коня) [ЕСУМ, VI: 455].

Вовк — 2) Кличка темно-сераго и угрюмаго вола. КС. 1898. VII. 42 [СлГр, I: 245].

Засць — 2) Названіє вола съ прямими толстыми и приподпятами вверх рогами. КС. 1898. VII. 44 [СлГр, II: 37].

Лисиця — 5) Названіє вола съ малой белой отметиной на лбу. КС. 1898. VII. 42 [СлГр, II: 361].

Засвідчені лексико-семантичні варіанти не мають позначки, яка б вказувала на походження (тип) значення, не містять ілюстративного матеріалу, а джерелом фіксування слів з такою семантикою в усіх випадках є щомісячний історичний журнал «Кіевская старина» за 1898 рік, випуск VII, окрім слова *штак*, переносне значення якого подане з посиланням на твори Ганни Барвінок.

Метафоричне використання назв тварин засвідчуємо й для позначення реалій господарської сфери (деталей, частин механізмів, пристроїв). Лексико-семантичні варіанти такого типу не мають у «Словарі» позначки «переносне», але за походженням є переносними й належать до мовних (*ідентифікуючих*, або *номінативних* метафор) чи, як вважає А. Шамота, *термінологічних* переносних значень [7: 14].

На думку російської дослідниці Л. Балашової, ідентифікуюча метафора впродовж усього періоду розвитку російської мови (з XI до XX ст.) відіграє значну роль у називанні предметів, предметно орієнтованих процесів і якостей; для субстантивних метафор, які є назвами предметного світу, найбільш давнім і продуктивним семантичним джерелом залишається антропоморфна та зооморфна метафоризація [1: 36]. У «Словарі» зооморфні метафори такого типу пов'язані з різними професійними та господарськими галузями.

Наприклад, до сфери ткацтво, прядіння зараховуємо метафори: **кінь** — 3) Часть ткацкого станка [СлГр, II: 245]; **коник** — 7) Пластика, вертикально стоящая на каждом из четырех концов креста витушки, с загнутыми концами; на коники надевается пряжа. Чуб. VII. 410. Вас. 202. 8) Часть ткацкого станка [СлГр, II: 277].

Столярство (будівництво): **козел** — 7) мн. Кізли. Въ гуцульскихъ хатахъ то-же что и крокви, стропила. Шух. I. 91. КоІв. I. 55 [СлГр, II: 265]; **лисиця** — 4) Только во мн. ч. Деревянные тиски различной величины и вида, употребляющиеся: а) для сжимания склеенныхъ досокъ (Мирг. У.), [...] г) для укрепления стены: два столба одинъ противъ другого по обе стороны стены, концы которыхъ скрѣплены, отчего стена стискивается. *Хата наша похилилась... Батько хоч і взяв у лисиці, дак облупилася ж кругом обпала* Г. Барв. 249 [СлГр, II: 361]; **бичок** — 3) Печной боровъ? *Хата в його з рундучком і ніч не з бовдуром а так, як у панів, з бичком.* Г. Барв. 424 [СлГр, I: 59]; **півник** — 2) Флюгеръ. Чуб. VII 380 [СлГр, III 157].

Гончарство: **коник** — 6) Часть гончарного круга: деревянная дощечка, прибитая однимъ концомъ къ скамье, съ выемкой на другомъ конце, въ которую входитъ веретено. Вас. 179 [СлГр, II: 277]; **козел** — 5) Четырехугольный столбъ или подставка для черіня гончарной печи. Вас. 180 [СлГр, II: 265].

Млинарство: **ведмедик** — 4) Наливное колесо въ мельнице [СлГр, I: 130]; **бик** — 4) Прочный треножникъ, съ помощью котораго поднимають мельничный камень. Чигир. у. [СлГр, I: 55]; **кобилиця** — 5) Часть ветряной мельницы: балка, въ которую упирается веретено шестерни верхнимъ концомъ. Есть еще и кобилиця нижня. (Залюбовск.) [СлГр, II: 259].

Вичинка шкіри: **кобила** — 4) Бревно, на котрому кожвиники розвешивають кожу для выработки и для сушки. Вас. 157 [СлГр, II: 259]; **кобилиця** — 4) Отрубок дерева, на который натягивается кожа для очистки от мездры. Сумск. у. [СлГр, II: 259].

Предмети, пов'язані з веденням господарства: **журавель** — 2) Очепь, подъемный рычаг у колодца. КС. 1883. IX. 223. *Стеся пішла, а я за журавля, щоб витягти води.* Г. Барв. 382 [СлГр, I: 492]; **їжак** — 2) Родь на-мордника съ колючками, надеваемый на телять, чтобы они не могли сами сосать корову. Каменецк. [СлГр, II: 197]; **кішка** — 2) Небольшой якорь. Левиц. ПЙО. I [СлГр, II: 247].

Предмети, пов'язані з військовою справою, призначені для ув'язнення: **гусак** — 3) Ножная длинная колодка, въ которую заковывают несколько человек [СлГр, I: 342]; **бик** — 5) Родь неподвижных кандаловъ. КС. 1882.? III. 263 [СлГр, I: 55].

Поява переносних метафоричних значень розглянутих лексем здебільшого ґрунтується на зовнішній схожості предметів із твариною: подібність за формою, розміром — *козел, кізли, кобила, кобилиця, кінь, коник, журавель, їжак*; способом пересування — *гусак*; властивості тварин — *кішка* (подібність хапання лапами); *лисиці* (стискання предмета, як лисиця здобич).

Щодо появи переносного значення лексеми *лисиця* (*лисиці*), то «Етимологічний словник української мови» містить два погляди: перший пов'язує розглянуті вище лексико-семантичні варіанти з назвою тварини як результат перенесення за якоюсь зовнішньою подібністю, зокрема на тій підставі, що лещата стискають предмет, як лисиця здобич. Проте укладачам словника більш ймовірним здається походження від давнішого list (v) іса «планка, колодка», збереженого в українській мові як *листвиця* «планка (для стискування, скріплення)»; частина витушки» і збереженого внаслідок деетимологізації з назвою тварини лисиця, зокрема, можливо, через проміжне значення «капкан на лисиць» [ЕСУМ, III: 241–242]. Відповідно лексема *лисиці* не включена в словникову статтю *лисиця*, а подана як самостійне слово. СУМ фіксує ці значення як ЛСв.

Загалом простежуємо таку особливість, що деякі з названих лексичних одиниць в ЕСУМ зафіксовані вже як слова-омоніми з відповідними індексами біля реєстрового слова (напр.: *гусак*², *козел*², *коник*²), що вказує на стирання, втрату семантичних, мотиваційних зв'язків з первинним змістом. Хоча, зрозуміло, що в «Словарі» за ред. Б. Грінченка значення розглянутих лексем представлені в межах полісемії, так само це закріплено й в СУМі. Проте такі метафори виявляють тенденцію до перетворення в самостійне слово, тому з часом породжують лексичні омоніми.

Важливим є той факт, що «Словарь» за ред. Б. Грінченка містить семантичні архаїзми, що не потрапили до «Словника української мови». Це переносні значення лексем *бик* (у знач. кандали), *ведмедик* (у знач. колесо в млині), *гусак* (у знач. колодка, у яку заковують людей), *їжак* (у знач. телячий намордник), *кінь* (у знач. частина ткацького станка). Не всі лексико-семантичні варіанти збережено й для слів *кобила*, *кобилиця*, *кобилка*. До прикладу, відсутнє в ЕСУМ та СУМі значення лексеми *кобилиця*, що пов'язане з млинарством — 5) Часть ветряной мельницы: балка, въ которую упирается веретено шестерни верхнимъ концомъ. Есть еще и кобилиця нижня. (Залюбовск.)» [СлГр, II: 259].

Збережено в «Словарі» й зооморфні метафори на позначення вишивальних технік: **коник** — 4) мн. Родъ узора для вышивокъ на рубашкахъ. Гол. Од. 73 [СлГр, II: 277]; **собака** — 4) Родъ узора въ вышивке. Чуб. VII. 427 [СлГр, IV: 163] та інших візерунків — **горобець** — 3) Родъ орнамента на писанкахъ. МУЕ. I. 205 [СлГр, I: 314].

Розглянуті зооморфні метафори, що закріпилися в народній термінології, є елементами народнорозмовного мовлення українців. Заслугою Б. Грінченка як упорядника «Словаря» є те, що він включив до цієї лексикографічної праці велику кількість слів та значень, що були зафіксовані у відомих на той час етнографічних збірниках та в усному мовленні носіїв окремих територій. Відповідно переносні значення подано з посиланнями, до прикладу, на етнографічні матеріали з різних місцевостей (Полтавщини, Галичини, Гуцульщини, Покуття та ін.), упорядковані В. Василенком, Я. Головацьким, В. Шухевичем, О. Кольбергом, Ф. Вовком, П. Чубинським та ін.

Метафоричний розвиток семантики лексичних одиниць — назв тварин простежуємо й у закріпленні переносних значень для номінування осіб. Особливістю цього явища є те, що образного вживання зазнали передусім орнітоніми для **пестливого звертання** до дівчини, жінки, чоловіка, хлопця й рідше до дітей. Такі значення в семантичній структурі лексем відображені як самостійні лексико-семантичні варіанти або мають окрему дефініцію без нумерації. Так, семема **«пестливе називання дівчини, жінки (при звертанні)»** закріпилася за лексемами, що передусім позначають диких птахів: *голубка*, *горлиця* (*горличка*), *галонька* (*галочка*), *зозуля* (*зозулька*, *зозуленька*), *качечка*, *ластівка* (*ластівонька*, *ластівочка*), *лебідка*, *перепілка* (*перепілонька*, *перепілочка*, *перепелиця*). Значення **«пестливе називання чоловіка (при звертанні)»** виражають орнітоніми: *голуб* (*голубчик*), *лебідь* (*лебедик*, *лебедочко*), *орел*, *сокіл* (*соколик*, *сокілок*, *соколонько*).

Образно-метафоричний зміст засвідчуємо в «Словарі» й для інших орнітонімів, беручи до уваги ілюстративний матеріал, поданий у словникових

статтях. Наприклад, метафоричне вживання без наведення окремих лексико-семантичних варіантів фіксуємо для слів: *журавина* (журавиночка): *Я не царівна, не королівна: батькова дочка як ягодочка, матчина дочка журавиночка* Чуб. III. 395 [СлГр, I: 492]; *соколиха* — *Соколихо-мати*, коня не продати. Чуб. V. 886 [СлГр, IV: 165]; *канарейко* (канареечок): *Мій таточку, мій канареечку*. Мил. 184 [СлГр, II: 214]; *перепілочок* — *Через дальній степи перепілочком перебіжи*. Чуб. V. 469 [СлГр, III: 131]; *соловейко*, *соловеечко* — *Мій таточку, мій соловеечку*. Мил. 182 [СлГр, IV: 166]; *А дітки ростуть, уже й в'ються коло мене і щебечуть, мої соловейки* МВ. II. 7 [СлГр, IV: 523].

Окрім того, простежуємо цікаве явище у фіксуванні образно-метафоричної семантики за допомогою сталих висловів (фразеологізмів, прислів'їв, порівняльних зворотів), що слугують засобом експресивної характеристики поведінки людини через зіставлення з твариною. При цьому значення сталих сполук не виокремлено як самостійний лексико-семантичний варіант, за винятком деяких слів. З-поміж проаналізованих прикладів подаємо такі, що збережені «Словарем» і не засвідчені СУМом і ФСУМ: для лексеми *гусь* (гуси) — 3) *Гусей підпускати*. Брать, пускать сплетню. Ном. № 13821 [СлГр, I: 343]; *курча* — *Ходить, як курчіта погубив*. Имеє растерянный видь [СлГр, II: 331]; *кулик* — *Кулика вбити*. Споткнеться? Здоров був, кулика вбивши (куликнувши, спіткнувшись, не знать де взявшись). Ном. № 6640 [СлГр, II: 322]; *шпак* — *Шпака вбити*. Дать промахъ. Е, як би то так а то вб'єте шпака такого, що ну! Лебед. у. *Шпака удрати*. Вздремнуть. Мнж. 171 [СлГр, IV: 508]; *лисиця* — *Накривсь, мов лисиця хвостом*. Неудачно скривав свій поступокъ [СлГр, II: 361]; *миша* — *Годі тобі мишей топтати!* — Говорять тому, хто ходить, топчеться безъ дела. Грин. I. 233 [СлГр, II: 429].

Зіставлення матеріалів «Словаря» за ред. Б. Грінченка із «Словником української мови», безперечно, засвідчує розвиток семантичної структури лексем — назв тварин у плані позначення особливостей поведінки людини, її рис характеру, зовнішності.

Наприклад, СУМ фіксує такі лексико-семантичні варіанти, що не представлені в «Словарі»: *півень* — 2. перен., розм. Про задержувату й запальну людину. *Всі для нас народи рівні — і великі і малі. Не дерить ви горла, півні, щоб десь клонуть на землі* (Тич., II, 1957, 301) [СУМ, VI: 380]; *тетеря*¹ — 2. перен., розм. Про нерозумну або вайлувату, неповоротку людину. *Горпині вона [наймичка] зразу не подобалася. «Ну вибрав тетерю», — подумала вона. Роботи то з неї як з козла молока, гладка, неповоротка, нечупарна* (Мирний, I, 1954, 232) [СУМ, X: 102–103]; *сорока* — 2. перен. Про надмірно балакучу людину (перев. жінку). *Іван почув правдиву ненависть до тої*

сороки [княжни], *що, здається, не мала ніякісного розуміння про божий світ і про клопоти життя* (Фр., III, 1950) [СУМ, IX: 463] **видра** — 3. зневажл. Про надмірно худорляву жінку [СУМ, I: 392] та інші.

Простежуємо й таку особливість у «Словарі», коли лексико-семантичний варіант слова відсутній, але наведений контекст розкриває таке переносне метафоричне значення, що закріпилося в сучасній мові. Наприклад: **ведмідь** — 2. перен. розм. Про незграбну, неповоротку людину [СУМ, I: 316], порівняймо: **ведмідь** — Медведь. **Швидкий як ведмідь за перепелицями**. Ном. № 10997 [СлГр, I: 130]; **сич** — 2. перен., розм. Похмура, нелюдима особа, відлюдок [СУМ, IX: 209], порівняймо: **сич** — Птица: сыч. *Тю, з дупла того дуба сич вилетів*. Ном. № 13067. **Дивиться, як сич на сову**. Посл. [СлГр, IV: 124].

Отже, «Словарь» за ред. Б. Грінченка є цінним джерелом для дослідження специфіки формування й розвитку лексико-семантичної системи мови, через яку постають особливості історичного, культурного та побутового життя народу. Матеріали цієї лексикографічної праці розкривають важливу роль метафоризації у процесах пізнання і сприйняття реалій навколишнього світу та їх мовного позначення.

Обсяг семантики реєстрових слів та ілюстративний матеріал дають змогу простежити специфіку однієї з найдавніших і продуктивних форм світосприйняття — зооморфної метафори, яка досить повно представлена в словникових статтях до лексем — назв ссавців і птахів.

Як засвідчує проаналізований матеріал, роль зооморфної метафори полягає передусім у формуванні лексики народних промислів та виробничо-побутового життя людини, а також у виявленні інтенцій мовця в емоційно-оцінній, експресивній характеристиці осіб.

Література

1. Балашова Л. Метафора в диахронії: На матеріалі російського мови ХІ — ХХ вв. / Л. В. Балашова. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1998. — 216 с.
2. Гуцуляк Т. Є. Образний компонент семантичної структури іменників та його маркування в «Словарі» за редакцією Б. Грінченка / Тетяна Гуцуляк // Писемні пам'ятки: від картотеки до словника / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). — С. 242–250.
3. Кравченко М. В. Мова і стиль творів Бориса Грінченка: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Кравченко. — К., 2001. — 20 с.

4. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: автореф. дис ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Леснова. — Запоріжжя, 1999. — 21 с.

5. Сімович В. І. Про літературну діяльність Бориса Грінченка / Василь Сімович // Сімович Василь. Праці у двох томах / [упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенника; Передмова Ф. Погребенника]. — Чернівці: Книги–XXI, 2005. — Том 2: Літературознавство. Культура. — С. 229–236.

6. Тараненко О. О. «Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка ...» (Післямова до «Словаря української мови за редакцією Бориса Грінченка») / О. Тараненко // В кн.: Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. — К.: Наукова думка, 1996–1997. — Т. 4.

7. Шамота А. Н. Переносное значение слова (на материале языка художественной литературы): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук / А. Н. Шамота. — К., 1971. — 20 с.

Джерела

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. — К.: Наук. думка, 1982–2012.

СлГр Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. — К.: Наук. думка, 1996–1997.

СУМ Словник української мови: В 11-ти т. — К.: Наук. думка, 1970–1980.

ФСУМ Фразеологічний словник української мови: В 2-х книгах / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наук. думка, 1999. — 984 с.

Tetiana HUTSULIAK

Zoomorphic metaphors in «Ukrainian language dictionary» edited by Boris Grynchenko

«Ukrainian language dictionary» edited by Boris Grynchenko is valuable source for researching of formation and development of lexico-semantic language system through which cultural and domestic people life's features arise. Specificity of fixation in lexicography's articles of extended meaning of words and figure of speech is analysed. In dictionary materials author deals with the representation of zoomorphic metaphor as one of the universal model of actual perception and language's detection. Its function in people's trade lexis and expression for emotive, expressive description of person is determined.

Оксана Федунівич-Швед

Народнорозмовна лексика як матеріал «Словаря української мови» Бориса Грінченка та перекладів Миколи Лукаша

*Лукашеві можна шити які завгодно гріхи,
але цього — незнання рідної мови, — мабуть, таки не варто.
Коли ж я її не знаю, то при мені лишається бодай гірка втіха,
що я поділяю це незнання з Франком, Кримським та Грінченком.*

М. Лукаш

В історію українського мовознавства Б. Д. Грінченко увійшов насамперед як упорядник та редактор першого ґрунтового Словника української мови в 4-х томах (1907–1909). Як слушно зазначав В. Сімович, «... найважливіша його [Бориса Грінченка] праця — се редакція «Словаря української мови», який появилася в 4 томах з 68 000 слів. [...] На ній будуть опиратися всі дослідники мови, нею будуть користуватися всі ті, що схотять укласти словар» [8: 235–236]. При цьому варто навести думку висловлену науковцями в передмові до «Словаря української мови»¹ за редакцією Б. Грінченка, що з'явився 1958 р.: «Словник української мови за редакцією Б. Д. Грінченка цінний як лексикографічна пам'ятка, як історичний документ, як широке зібрання матеріалів живої народної мови, поєднаних з даними літературних джерел, і може бути дуже корисним у спеціальних лексичних дослідженнях» [3: 7].

Незаперечним є той факт, що саме у перекладах Миколи Лукаша ми фіксуємо лексичні одиниці, значення яких ілюстровано контекстами зі Словника Грінченка. Саме на авторитет останнього він покликався у розвідці «Хто такі були двораки?» [2]. І якщо Б. Грінченко для українського мовознавства став не лише практиком, а й визначним теоретиком та істориком української лексикографії, то М. Лукаш доклав чимало праці, хисту й новаторства для того, щоб донести до якнайширших читацьких кіл твори світових класиків у перекладі українською мовою. Бо, як відомо, художній переклад відіграє важливу роль у виробленні й становленні літературної мови, «розв'язує завдання тієї

¹ «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка, перший том якого вийшов 1958 р., було надруковано з видання 1907 – 1909 р р. фотомеханічним способом.

культури, мовою якої він здійснений, несе на собі відбиток національно зумовленого сприйняття» [4: 30].

В окремих працях науковці акцентували увагу й на такій важливій для української культури функції перекладу, як розвиток української мови. Так, у статті «Художній переклад в Україні як чинник формування нації» Р. Зорівчак зазначає, що «переклад завжди був рятівником рідної мови, а, отже, і нації» [1: 58]. Цю ідею Р. Зорівчак розвинула В. Савчин у своїх працях, присвячених постаті М. Лукаша в історії українського перекладу. Творчість цього видатного перекладача В. Савчин досліджує в контексті того, що «з огляду на історичні обставини, український художній переклад ХХ ст. посів центральне місце в літературній полісистемі, виступивши адекватною компенсацією оригінальної літератури й забезпечивши таким чином цілісність літературної полісистеми, що, у свою чергу, було і є необхідною передумовою збереження національної культури» [6: 7].

Важливо наголосити на ще одному принциповому моменті — М. Лукаш дуже добре знав наявні словники (М. Уманця і Спілки, Б. Грінченка, А. Кримського, Д. Яворницького та ін.) і виношував ідею нового тлумачного словника української мови, який зібрав би усе її лексичне багатство й перевершив би словники давні. Набувши ще від студентських літ навичок словникарської праці, М. Лукаш упродовж усього життя працював над різними текстовими джерелами, намагався вихопити із розмовної стихії лексичні перлини й занотувати їх до своєї картотеки.

Л. Череватенко наводить слова М. Рильського, який не приховував свого захвату від того мовного багатства, яким володів М. Лукаш: «І де він поназбирував отих слів!». Л. Череватенко дає таку відповідь: «Ми тепер можемо відповісти на це запитання: з усіх можливих джерел. Тут і книжна лексика, і призабуті архаїзми, і вульгаризми, і регіональні раритети, серед яких легко вирізнити суто крелевецькі звороти, слівця, наголоси» [9: 152].

За ідеал М. Лукашеві правили багатовікова народна творчість і класична українська поезія (передусім І. Котляревський, П. Куліш, Т. Шевченко, харківські романтики, Леся Українка). У перекладах М. Лукаша дослідники, зокрема В. Савчин, відзначають численні ремінісценції, завдяки яким відбувається «несподіваний перегук чужого з найпитомішим своїм»: «Так, *Терпелиха* з «Дон Кіхота» асоціюється у нас з *Наталкою Полтавкою* І. П. Котляревського, *козир-дівка* — із повістю Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, вислів «*навсезлепворорні*» — з «Енеїдою» І. П. Котляревського» [7: 9].

Невичерпне багатство української народнорозмовної мови було для М. Лукаша і джерелом перекладацького натхнення, і скарбницею мовних

засобів. Не менш уважно М. Лукаш ставився й до праці своїх попередників як до багатого джерела лексичних та синтаксичних резервів української мови. Адже, за словами Лариси Масенко, «до 30-х років ХХ ст. глибинні шари української мови лишалися здоровими, неушкодженими, а відтак могли виконувати свою роль постійного життєдайного джерела для відновлення верхнього, культурного, кодифікованого варіанта національної мови» [10: 30]. Саме ці пласти як невід’ємний елемент мовної системи необхідно, на думку М. Лукаша, максимально активізувати. А для цього пильніше треба приглядатися до творчості українських класиків, до розкішної скарбівни їхнього мовного багатства.

Дослідження лексикографічних статей «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка та перекладів М. Лукаша — як поетичних, так і прозових — переконують у тому, що перекладач неодноразово послуговувався матеріалами Словника Грінченка. Принагідно зазначимо, що в аналізованому Словнику зафіксовано чимало лексичних та фразеологічних одиниць із покликанням на матеріали, що були записані з народних уст на Кролевеччині², звідки був родом М. Лукаш. Наведемо деякі з них:

вилазка—*рос.* «лазейка»: *Кільки в решеті дірок, стільки вилазок* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 1, с. 166];

відгонити — *рос.* «отдавать, припахивать»: *Вода чимсь одгонить* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 1, с. 209]; порівн. у М. Лукаша: *Перший сказав, що вино одгонить залізом, а другий — ні, каже, ременем* [Д. К.: 397]. Варто зазначити, що у перекладах М. Лукаша фіксуємо й переносне вживання цього слова, напр.: *Дон Кіхотіві подіялося саме так, як про те в передуючій главі списано, і то ось чому: всі досі перебуті ним пригоди були ще можебилиці, але печерна придибашка відгонить уже абсурдом, і в мене нема рації узнати її за дійсну* [Д. К.: 450];

відмока — *рос.* «мокрое место в земле, мочага» [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 1, с. 220];

гнітитися (про хліб) — *рос.* «хлеб подумывается»: *Паска ніяк не гнітиться* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 1, с. 294];

горенити — *рос.* «горчить, отдавать горьким вкусом»: *Чогось борщ горенить* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 1, с. 311]; порівн. у М. Лукаша: *Каландріно, якому ще страшенно горенило в роті від алое, почав божитись і присягатись, що то не він* [Декамерон: 460];

² До реєстру Словника Грінченка (тільки 1, 3, 4 томи) увійшло 46 лексикографічних статей, ілюстративними контекстами для яких наведено матеріали, записані на Кролевеччині.

опранцюватіти — рос. «сильно опротивить»: *Аж опранцюватіє з тобою балакавши* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 3, с. 60];

позернитися — рос. «уродить с хорошим зерном»: *Добре ж, як позернитися добре гречка* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 3, с. 264]; у поетичних перекладах М. Лукаша знаходимо переносне вживання лексеми **визернюватися** — «народжуватися», порівн.: *Радість, радість Бог послав нам! Подивіться: із лушпин Золотим, блискучим, славним Наш визернюється дзвін* [Лукаш 1990: 148]; *Є корабель який завіз кудись мою кохану Є в небі шість ковбас вночі сказав би то личинки що з них визернюються зорі Є ворожий підводний човен що має храп на мою кохану Є тисяча ялинок навкруги обчухраних оскіллям* [Лукаш 1990: 366];

промитий (♦ *не було в тебе промитої голови*) — рос. «не было у тебя и часу свободного»: *Сказано: промитої години дитя не дасть* — усе плаче [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 3, с. 472]; порівн. у М. Лукаша: ... *чоловік сей, кажу, не знаючи, мабуть, якого я норову жінка, не дає мені промитої години своїми зальотами...* [Декамерон: 181];

стебур'я — рос. «стебли» [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 4, с. 201];

уявки, нар. — рос. «явно, открыто»: *В'явки казати сього не можна* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 4, с. 373]; порівн. у М. Лукаша: — *Може б, я й повірив, — сказав Санчо, — так добре знаю, що як гойдано мене в ковдрі, то були ніякі не чари й не химери, а все уявки й насправжки діялось* [Д. К.: 241];

шамшити — рос. «шуршать»: *Спідниця аж шамшить* [Кролев. у.; Сл. Гр., т. 4, с. 483]; порівн. у М. Лукаша: *Теперішні так звані рицарі воліють шовками шамшити та адамашками шелестіти, аніж кольчугами бряжчати...* [Д. К.: 344].

Серед народнорозмовних слів, використаних у перекладах М. Лукаша, знаходимо й такі, які не відображено в одинадцятитомному «Словнику української мови», проте вони зафіксовані «Словарем української мови» за ред. Б. Грінченка, напр.:

багва: [Танцюрист:] *Що це? Ніби бубнії На багвах б'ють у бубни?* [Фауст: 156], порівн. у Сл. Гр.: **багва** — рос. «болотистая низменность, топь» [без іл.; т. 1, с. 17];

бридь: [Відьма:] *Казан проспась? Мене спалить? Триклята бридь!* [Фауст: 93]; [Фауст:] *Чи де це є подібна бридь?!* [Фауст: 90]; [Герольд:] *Личина зла, погана бридь, — Ти в мене знітисяси умить!* [Фауст: 192], порівн. у Сл. Гр.: **бридь** — рос. «гадость, мерзость» [І. Франко «Галицько-руські народні приповідки»: *Там така бридь, що й плюнути не варто*; т. 1, с. 98];

вибрудок: [Фауст:] *Ти, пекла вибрудок нікчемний!* [Фауст: 131], порівн. у Сл. Гр.: **вибрудок** — рос. «грязный осадок» [Желех., т. 1, с. 147];

гамула: *В тім сум'ятті розбурханій хвилі Заллють весь суходіл, перетворивши В гамулу цю міцну одвіку твердь [...]* [Лукаш 1990: 41], порівн. у Сл. Гр.: **Гамула**, *рос.* «полужидкая масса, клокочущая въ сопках» [Переясл. у.; т. 1, с. 270];

голомозина: [Альтмаєр:] *Ех ти, товстий, а тонкокожий, Ти, голомозина гладка!* [Фауст: 80]; порівн. у Сл. Гр.: **голомозина**—*рос.* «лысина, плешь» [без посилань; т. 1. с. 304];

дивація: [Директор:] *Адже яких лише дивацій Не бачив наш німецький кін! Тож не шкодуйте ні машин, Ні чудернацьких декорацій* [Фауст: 26]; порівн. у Сл. Гр.: **дивація** — *рос.* «удивленіє, диковина» [Київск. у.; т. 1, с. 381];

дмухач: *Останні листки! Поспийте дмухача, хто впаде раніш* [Лукаш 1990: 85]; порівн. у Сл. Гр.: **дмухач** — *рос.* «ветеръ» [без посилань; т. 1, с. 394];

скоробреха — «той, хто говорить неправду; брехун»: *Товариші мої по пресі І по віршах, еліто вбога, Погрузлі в ницім інтересі Пророки в Бога, того Бога, Який підмога скоробресі!* [Лукаш 1990: 272]; порівн. у Сл. Гр.: **скоробреха** — *рос.* «враль, лгунъ» [без іл.; т. 4, с. 140].

На особливу увагу заслуговує й дієслово **заличковувати**, яке М. Лукаш у перекладі «Дон Кіхота» вживає у значенні «приховати, замаскувати»: *В тую печеру був доступ через потайні сходи із долишніх замкових покоїв, де жила князівна, а сходи ті були заличковані кріпкими дверима* [Декамерон: 244]. У перекладах М. Лукаша засвідчено й переносне, образне вживання цього слова, напр.: ... *став султан з неволі мізкувати, яким би побитом зарятуватися в єврея, та й надумав, як насильство своє правом заличкувати* [Декамерон: 59]; *Щоб же діло своє краще убезпечити і справжній намір заличкувати, поплив він нею до города Сарджела...* [Д.К.: 263]. Тут варто наголосити на тому, що саме з таким значенням цю лексему наведено й у Словнику Грінченка, порівн.: **заличкувати** — *рос.* «прикривать, прикрыть, замаскировать, закрыть плохое лучшимъ» [Чи ви бува не заличкували льону: він зверху гарний, а насподі який? (Лебед. у.); Сл. Гр., т. 2, с. 59]. А ілюстративний контекст свідчить про народний характер цього слова. Проте у «Словнику української мови» слово **заличковувати** (док. **заличкувати**) подано тільки як будівельний термін у значенні «покривати стіни споруд спеціальним матеріалом для міцності або окраси» [ілюстративний контекст із творів І. Ле: **заличкувати** *похилий тунель*; СУМ, III, с. 186]. Як зазначає В. Савчин, «синонімічний ряд до слова *приховувати*, наведений у Словнику синонімів, містить деякі одиниці, у семантиці яких простежується зв'язок із будівельною справою, як наприклад, лексеми розмовного характеру

підлаковувати та підфарбовувати, тож слово заличковувати, яке вживає М. Лукаш, логічно вписується до згаданого синонімічного ряду» [5: 267].

Складний прикметник **макоцвітний** виявляє в тексті перекладів «Декамерона» і «Дон Кіхота» такі значення, які цілком неочікувані з огляду на виразний метафоричний підтекст його форми: 1) «недосвідчений»: *Через те й показується, було, раз у раз перед домом тієї дами то пішки, то верхи, як коли набіжить; постерегла те вона, та й інші з нею, і частенько смішувалися проміж себе, що от, мовляв, на роки дозрілий і на розум, а взяв та й закохався — думали, бачте, що таялюбосна жага не де, як тільки в **макоцвітних молодечих душах** витає і пробуває* [Декамерон: 74]; 2) «нерозумна (про голову)»: *Слухачі дуже тому чудувались і добре сміялись; їм здавалося, як і всім іншим, що про те раніш чували, що такий дивочний блуд не охмарював ще, певно, жодної **макоцвітної голови*** [Д. К.: 242]; — *Матінко Божя! — зукнув з того дива Санчо. — Невже ж таки **голова** в вашої милості така цвіла і **макоцвітна**, що ви очевидної правди не бачите?* [Д. К.: 313].

За формою цей прикметник подібний до багатьох інших складних слів, за моделлю яких часто утворюються авторські неологізми, проте Словник Грінченка дозволяє припускати, що прикметник **макоцвітний** М. Лукаш міг знати з рідного розмовного середовища, адже паспортизація слова вказує на Лебединський повіт (нинішня Сумщина), або ж довідався про нього з самого словника (**макоцвітний** — рос. глупый, идиотичный: **Макоцвітний чоловік** [Сл. Гр., 2, с. 400]. У «Словнику синонімів української мови» лексему **макоцвітний** зі стилістичною позначкою діалектне наведено в синонімічному ряду до слова дурний із посиланнями на твір Д. Бедзика, порівн.: *І ти її, Гордію, отаку **макоцвітну**, тримаєш коло себе?* [Сл. с., т. 1, с. 479].

Зв'язок із народнорозмовним джерелом лексики в мові перекладів М. Лукаша вбачаємо й у використанні перекладачем лексем, які у «Словнику української мови» мають стилістичне обмеження як *розм* [овне] (28 слів). Слід зауважити, що ілюстративним матеріалом при цих лексичних одиницях виступають контексти з Лукашевих перекладів «Фауста» Й.-В. Гете та «Декамерона» Дж. Боккаччо. Наводимо відповідні слова в алфавітному порядку, подаємо при цьому їх лексичне значення, приклад із перекладів М. Лукаша, у дужках зазначаємо також авторство інших контекстів:

вигадько — те саме, що вигадник: [Цісар:] *Яке добро, що ти до нас приїшов із «Тисячі й одної ночі» мов!* **Вигадько** ти, як та Шехерезада) [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, I, с. 371];

вирлатий — те саме, що вирлоокій: [Мефістофель:] *Гускне ніч од імли завій... Чуєш? Бором реве борвій! Сполошились сови **вирлаті*** [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, I, с. 472; ще — Шовковський];

вірниця — жін. до вірник: [Форкіада:] *Потаймиру Там вони собі втішались — тільки я їм слугувала; Мала побіч я стояти, та, як вірниці годиться, За чимсь іншим я дивилась* [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, I, с. 240; ще — Сл. Гр.];

голяка — без одягу, голицем: [Гола відьма:] *І пудра й плаття нас ляка, То — баб'яче вже діло; Сиджу на цані голяка — Любуйте всі на тіло!* [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, II, с. 120; ще — Сл. Гр.];

городникувати — бути городником: *У наших краях був, та ще й те-пер є, дівочий монастир, [...], а в тому монастирі не з-так давно, коли ще там було всього восьmero черниць з абатисою, і всі ж то молоденькі, садівникував та заразом і городникував один дядько [...]* [Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша; СУМ, II, с. 136];

гріховода — те саме, що гріховодник: [Ламії:] *Той гріховода Старий, плюгавий Та ще й кульгавий, Летить за нами Немов без тям* [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, II, с. 171];

завида — те саме, що завидник і завидниця: [Бавкіда:] *Ох безбожник [Фауст], завида, Вже й на наше зазіха...* [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, III, с. 46];

загреба — жадібна людина: *Всі вони [папа, кардинали] загреби та грошолови, продають і купують кров людську, навіть християнську, і всякі святощі* [Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша; СУМ, III, с. 92; ще — Сл. Гр. (у Словнику Грінченка це значення ілюструється реченням: *Забере усе бісів загреба* (Сл. Гр., 2, с. 30))];

злodyжка — людина, яка займається дрібними крадіжками: *Поки сей злodyжка не втік, скажіть йому, нехай оддасть мені чоботи, що в мене вкрав* [Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша; СУМ, III, с. 600; ще — твори М. Стельмаха];

знишка — те саме, що нишком: [Мефістофель:] *Стоять, бурмочуть щось там знишка І ніби віри нам не ймуть [...]* [Гете, Фауст, перекл. Лукаша; СУМ, III, с. 663; ще — Грабовський, Васильченко].

На окрему увагу заслуговує прикметник **звичайний** у значенні «вихований, ввічливий», яке автори «Словника української мови» подають на останній, четвертій, позиції і кваліфікують його як розм [овне], фактично, менш уживане, що поступилося активнішому, загальному значенню — «який нічим не виділяється серед інших, простий». Контексти з творів Т. Шевченка (*звичайні діточки*), Марка Вовчка (у *всякому ділі звичайні й обачні*), Ганни Барвінок (*таке молоде, таке звичайне, таке трудяще*) й перекладів М. Лукаша (*дівчина звичайна та честива*) це підтверджують, адже

значення «вихований, ввічливий» утримується в українській мові другої половини ХХ ст. лише завдяки перекладам.

Зіставляючи Лукашеві слова із відповідними контекстами Словника Грінченка, можна зокрема помітити надзвичайну увагу перекладача до використання народнорозмовних слів-експресем, що насамперед характерні для мови творів П. Куліша, порівн.:

іменники: *горонаха*: *Та і як йому, горонасі й бідоласі, було озиватися, скоро знайшли його рехідори в диких нетрях вовками розшарпаного?* [Д. К.: 455]; *горонаха*, розм. — «людина, яка постійно живе в горі, біді; бідоласа» [СУМ, II, с. 137; у творах Б. Грінченка, Ю. Збанацького]; порівн.: *горонаха* — *рос.* «горемыка, бедняга» [за творами П. Куліша; Сл. Гр., 1, с. 315];

гульня: [Валентин:] *Коли, бувало, на гульні Товариші мої п'яні Почнуть хвалить та величать Своїх улюблених дівчат, П'ючи хильцем, щоб та хвала Іще міцнішою була [...]* [Фауст: 134]; *гульня*, розм. — «те саме, що гульба» [СУМ, II, с. 192; у творах М. Кропивницького]; порівн.: *гульня* — *рос.* 1) «гуляння, розвлечення, забава» [за збіркою М. Номиса та за твором Т. Шевченка]; 2) «кутеж» [за твором П. Куліша; Сл. Гр., 1, с. 338];

невмивака: *Невмивака* так любив сидіти на кухні, як соловейко на калині, особливо як винюшить, було, дівку-куховарку [Декамерон: 374]; *невмивака*, розм. — «неохайна людина; нечепура» [СУМ, V, с. 268; за творами А. Кримського, О. Гончара]; порівн.: *невмивака* — *рос.* «неумытый» [за збіркою М. Номиса та за твором П. Куліша; Сл. Гр., 2, с. 540];

непритика: *І я, бідний непритика? сам собі гадаю стиха: чи в підвалі, чи в чулані— де припало ночував би...* [Лукаш 1990: 481]; СУМ не засвідчує; у Словнику Грінченка подане спеціальне застереження, що слово *непритика* (*рос.* «безпріютный, бродяга») засвідчено тільки в П. Куліша (трилогія «Петро Сагайдачний»), коли йдеться про юродивого: *По світу швендяє ся непритика, — ні хати в бідоласи, ні двора* [Сл. Гр., 2, с. 556];

хлоня: *«Дай я, хлопню, потанцюю, бо як вернеться чхавале, ти з закритими очима лежатимеш на ковадлі»* [Лукаш 1990: 430]; *хлоня*, розм. — «пестлива назва хлопця» (перев. при звертанні) [у творах П. Куліша, В. Сосюри; СУМ, XI, с. 83]; порівн.: *хлоню* — *рос.* «звательный падежъ вместо хлопче, слово ласкательное» (у творах Ганни Барвінок, посилання на П. Куліша немає!!!) [Сл. Гр., 4, с. 402];

дієслова: *блягузкати* — «говорити дурниці»: — *Пінуччо! Та про-чумайся ж, іди до себе в постіль! Почувиши, як обернулось діло, Пінуччо став ніби зо сну блягузкати ще всяку нісенітницю, аж насмішив господаря* [Декамерон: 528]; СУМ не засвідчує; порівн. у Словнику Грінченка:

блягузкати — *рос.* «молоть вздоръ, болтать» [без іл.; Сл. Гр., 1, с. 77], проте це дієслово П. Куліш ужив у трилогії «Петро Сагайдачний»: *Про нього вже блягузькають міщане, І міські цехмістри, і підзамчане* [Куліш 2: 554];

розонсіти — «втратити людські чесноти, поводитися неморально»: *Од сього вони зледащіли, розонсіли, як і городяни, не журилися аніже про своє хазяйство; що день Божий смерті виглядаючи, не про те вони думали, як би трудами своїми намножити добра з поля і з худоби, а ніби завзялися з усієї сили нищити своє надбання* [Декамерон: 36]; СУМ не засвідчує; порівн. у Словнику Грінченка: **псота** — *рос.* «бедность; беда, нужда» [за етнографічними записами І. Верхратського; Сл. Гр., 3, с. 496]; хоча самого дієслова Словник Грінченка не фіксує, проте споріднене утворення знаходимо в тексті Кулішевого перекладу Біблії: **розонсотитися** — «жити несправедно, неморально, не за Божими заповідями»: *О, як же розонсотилась столиця, колись така вірна й повна правого суду!* [Іс 1: 21].

Аналіз перекладацької спадщини М. Лукаша та матеріалів Словника Грінченка показав:

по-перше, уважне ставлення Лукаша до оригіналу, яке виявлялося в доборі текстів для перекладу (ними були насамперед твори світової класики, пов'язані з фольклором, а це вимагало використання народнорозмовної лексики);

по-друге, дослідження перекладів М. Лукаша виявляє тісні зв'язки лексичних та образно-виражальних засобів із творчістю П. Куліша;

по-третє, перекладацька творчість М. Лукаша засвідчила глибоке знання й творче використання народнорозмовної лексики, зафіксованої у Словнику Грінченка;

по-четверте, загальне визнання словникового багатства перекладів М. Лукаша перебуває в певній суперечності з фактичним їх поданням в «Словнику української мови», тому актуальною залишається праця над створенням повного реєстру лексики Лукашевих перекладів, що дозволило б повніше подати лексичні надбання Майстра в сучасних лексикографічних джерелах.

Література

1. Зорівчак Р. Художній переклад в Україні як чинник формування нації / Роксолана Зорівчак // Урок Української. — 2002. — № 4. — С. 58–59.
2. Лукаш М. Хто такі були двораки? / Микола Лукаш // Всесвіт. — 1997. — № 2. — С. 154–157.
3. Передмова до «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка / М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід та ін. — Грінченко Б. Д. Словарь української мови: [у 4 т.] (1907–1909). — С. V–VIII. — (Перевидано фотоспособом. — К., 1958).

4. Радчук В. Переклад — рушій чи гальмо? / Віталій Радчук // Теорія і практика перекладу. 1990. — 1991. — Вип. 17. — С. 26–31.
5. Савчин В. Мовотворча функція перекладів Миколи Лукаша / Валентина Савчин // Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: біографічно-бібліографічний та мистецький нарис / за ред. А. М. Черноватого та В. І. Карабана. — Вінниця: Нова книга, 2009. — С. 266–267.
6. Савчин В. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / В. Р. Савчин. — К., 2006. — 20 с.
7. Савчин В. Творчість М. Лукаша в історії художнього перекладу: До 80-річчя від дня народження / Валентина Савчин // Дивослово. — 1999. — № 12. — С. 7–10.
8. Сімович В. Праці у двох томах / Василь Сімович. — Чернівці: Книги — XXI, 2005. — Том 2: Літературознавство. Культура. — С. 235–236.
9. Череватенко Л. «А нам твоє життя — понад усі поеми ...» / Леонід Череватенко // Всесвіт. — 1998. — № 3. — С. 152–155.
10. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгводику: док. і матеріали / [упоряд.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 399 с.

Джерела

- Декамерон** Боккаччо Дж. Декамерон / Джованні Боккаччо; пер. з італ. М. Лукаш; передмова Г. Кочур. — Харків: Фоліо, 2003. — 671 с. — [Бібліотека світової літератури].
- Д. К.** Сервантес Сааведра, Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: [роман] / Мігель де Сервантес Сааведра; пер. з ісп. М. Лукаш; післямова Г. Кочур. — К.: Дніпро, 1995. — 703 с.
- Іс** Книга пророка Ісаї // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. — У Відні: Видання британського і заграничного біблійного товариства. — 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] — С. 605–655.
- Куліш 2** Куліш П. О. Твори: в 2 т. — К.: Наук. думка, 1994. — Т. 2: Поеми. Драматичні твори. — 1994. — 768 с. — (Бібліотека української літератури. Українська нова література).
- Лукаш 1990** Лукаш М. Від Боккаччо до Аполлінера / Микола Лукаш — К.: Дніпро, 1990. — 510 с. — (Майстри поетичного перекладу).
- Сл. Гр.** Грінченко Б. Д. Словарь української мови: [у 4 т.] (1907–1909) / Б. Д. Грінченко. — (Перевидано фотоспособом. — К., 1958).
- СУМ** Словник української мови: [в 11-ти томах]. — К.: Наук. думка, 1970–1980.

Фауст Гете Й.-В. Фауст / Й.-В. Гете; пер. з нім. М. Лукаш. — К.: Дніпро, 1981. — 540 с. — (Бібліотека світової літератури).

Oksana FEDUNOVYCH-SHVED

National spoken language vocabulary as the aterial of Boris Grynchenko's «Ukrainian language dictionary» and Mykola Lukash's translation

Inexhaustible source of Ukrainian's national spoken language was for M. Lukash simultaneously as the source of translational inspiration and the treasure house of language's instrumentals. The translator read and studied B. Grynchenko's «Ukrainian language dictionary» carefully, thereby it became for him as the foundation of learning of national vocabulary and phraseology.

The article deals with national spoken language vocabulary that reflects simultaneously in B. Grynchenko's «Ukrainian language dictionary» and in M. Lukash translations. Special attention focused on using the vocabulary units, that have illustrated from Krolevechyn records, the place from which M. Lukash came.

Спроба розгадати одну лексикографічну загадку

Але спочатку не про загадку, а про один факт,— лексикографічний, але факт, див.: *гніті́ти* — *гнічу́, гні́тиш* [УОС: 184]. Що означає цей запис? Означає він, що дієслово *гнітити* в сучасній українській літературній мові має рухомий наголос — такий самий, як скажімо, дієслова *любі́ти* — *люблю́, любі́ши; робі́ти* — *роблю́, роби́ши; ході́ти* — *ходжу́, ходи́ши* тощо: дієслів із таким типом наголосу в сучасній українській мові багато. Зрозуміло, що вслід за кореневим дієсловом усі його префіксальні похідні мають то-тожний акцентний тип, див.: *загніті́ти* — *загнічу́, загні́тиш* [УОС: 263]; *згніті́ти* — *згнічу́, згні́тиш* [УОС: 303]; *нагніті́ти* — *нагнічу́, нагні́тиш* [УОС: 444]; *підгніті́ти* — *підгнічу́, підгні́тиш* [УОС: 587]; *пригніті́ти* — *пригнічу́, пригні́тиш* [УОС: 673].

Що означає лексикографічний запис у вигляді *гніті́ти* — *гнічу́, гні́тиш* із погляду способу наголошення інших особових словоформ теперішньо-майбутнього часу? Означає, що це дієслово, суфіксально наголошене в інфінітиві, має кінцево наголошену словоформу 1-ої особи однини *гнічу́*, а всі інші — кореневонаголошені, див.: *гні́тиш, гні́тишь, гні́тимо, гні́тите, гні́тять*; зрозуміло, що й це все стосується всіх префіксальних від нього похідних.

Чому, однак, ми завели мову про ці, такі очевидні, речі? Річ у тому, що читаючи українську поезію, ми раз-у-раз, і то постійно, натрапляємо на той повчальний для нас факт, що в живому мовленні дієслово *гніті́ти* має відмінні акцентні характеристики від тих, що їх подає сучасна лексикографія. Із великої кількості такого поетичного слововжитку наведемо задля ілюстрації до сказаного лише дещо; подаючи відповідний матеріал, ми дотримуватимемося хронологічного принципу, відобразивши при цьому традицію наголошування цього слова впродовж досить тривалого часу, див.: *Рости́ть, цві́тіть і добувайте́сь волі, / Аби не зна́ть ні гвалту, ні нево́лі, / Які й тепе́р гні́тять я́рмом ба́тьків...* [Стар.: 174]: *гні́тять*; *Але таке жи́ття гні́тишь, як ві́ко тру́мне, / Як хворі́сть зла, що ламле на́шу путь...* [Стар.: 409]: *гні́тишь*; *Похи́лив він (цар Ла́зо — В. 3.) голо́ву на ру́ки, — / Ой гні́тишь її́ тя́жка скорбо́та...* [Стар.: 535]: *гні́тишь* — усі ці приклади взяті з творів М. Старицького (1840–1904). Див. ще: *Як ва́жко мая́чня гні́тишь! / Який му́тний гі́рський цей на́рис! / Торка́тись скри́пки сті́льки лі́т / І не пі́знати стру́н цих зара́з!*

[Тисяч.: 415] — це Б. Якубський (1889–1945): *гнітїть; Ой скажіть мені, скажіть, / Любі мої сестри, браття: / Що в житті вас так гнітїть? / Чом нема у вас завзяття?* [Тич.: 323] — це П. Тичина (1891–1967): *гнітїть; Брати, заслонимо шаблями / Ми рідний край від москалів: / Рука Петрова, ніби камінь<, > / Гнітїть України синів* [Дараган: 84] — це Ю. Дараган (1894–1924): *гнітїть; Гнітїть каміння поверхове / І тисне, як тягар. / ... І все ти знаєш: ти не бранець, / Ти носиш віщий дар* [Малан.: 518] — це Є. Маланюк (1897–1968): *гнітїть; неодноразово тотожно, як кінцевонаголошене, наголошує це дієслово й М. Орест (1901–1963), див.: Безжальні мислі осяйного чола / Вже не гнітять. Погас безславний гнів, / Що мудрий спокій невиситимо тьмив / І душу гнав в тісне і мертве коло* [Орест: 57]: *гнітять; Днів тіні йдуть — без барви, без лиця, / Життя гнітїть, мов книга без-змістовна — / Її не хоче серце, скуки повне, / Але читати мусить до кінця* [Орест: 100]: *гнітїть; І як згадаю я про все колишнє, / Мене чуття гнітїть / Гірке і безпотішне, / І давнє горе знов мене болить* [Орест: 253]: *гнітїть. Не один раз бачимо дієслово гнітити кінцевонаголошеним у В. Мисика (1907–1983), див.: Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі, / Що вмерти мушу я, що строки в нас малі: / Того, що суджено, боятися не треба. / Боюсь несправедно прожити на землі* [Мисик: 148]: *гнітять; Нещасне прагнення — горнути все під бік — / Нітрохи не гнітїть його душі живої, / І всі думки його — не про війну й двобої, / А про вітчизний лан, про власний двір і тік* [Мисик: 302]: *гнітїть; Нащо, люди, лан орать / Для панів, що вас гнітять?* [Мисик: 422]: *гнітять. Те саме бачимо й у Г. Кочура (1908–1994), див.: Бідність найгірше гнітїть благородного мужа, о Кірне, / Гірше, як старість важка, гірш, як пропасниця зла* [Кочур: 35]: *гнітїть; Щоб мертвого належно вшанувати, / Хай грає музика військова. / Зібрати трупи. На полях війни / Їм місце, але тут — гнітять вони* [Кочур: 540]: *гнітять. І нарешті — з М. Лукаша (1919–1988), див.: Гнітїть моє життя немилосердна змора — / Якись страшний вовки за мною все в гоньбі, / А я кривавлюся і гину у ганьбі, / Палаючий Содом, розвержена Гоморра!* [Лукаш: 232]: *гнітїть; Гнітять чорні сні / Моє існування: / Бажання, засни! / Засни, існування!* [Лукаш: 259]: *гнітять.*

Ми, отже, маємо неодноразово зафіксовані кінцевонаголошені слововирази *гнітїть* (3-я особа однини) і *гнітять* (3-я особа множини) дієслова *гнітїти*, що однозначно вказує на те, що воно наголошується за такою схемою: *гнітїти* — *гнічї, гнітїш, гнітїть, гнітїмó, гнітїтє, гнітять*, тобто, виходить, дієслово *гнітїти* є насправді кінцевонаголошеним — так само, як, скажімо, дієслова *простїти* — *процї, простїш, простїмó, простїтє* [УОС: 703]; *сиротїти* — *сирочї, сиротїш, сиротїмó,*

сиротиті [УОС: 793]; *холостіти* — *холощу́, холості́ш, холостимі́б, холоститі́* [УОС: 946] та багато ін.

І ось що цікаве й показове в українській культурі: у сучасній українській лексикографії дієслово *гні́тити* послідовно й без будь-яких хитань трактоване як таке, що має рухомий тип наголосу — *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть... гні́тять*, а в сучасній українській поезії дієслово *гні́тити* послідовно й без будь-яких хитань уживане як таке, що є кінцевонаголошеним за схемою *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть... гні́тять*. Дуже характерно: живе мовлення не є зобов'язуючим для лексикографії, а лексикографічні дані, виглядає, не є авторитетними для носіїв сучасної української літературної мови. Про таку культурну ситуацію можна сказати: мова існує сама по собі і лексикографія існує сама по собі, не маючи між собою нічого спільного.

Та мовець потребує говорити, і є ще такі мовці, що хотіли б говорити правильно. Тож як же воно буде — правильно? Гадаємо, той, хто вміє слухати й чути, погодиться з нами, що в живій українській мові нині дієслово *гні́тити* є кінцевонаголошеним, тобто має особову парадигму теперішнього часу *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть... гні́тять*: не випадково в усіх випадках наведених нами зразків живого (поетичного) мовлення воно має саме цей акцентний тип. Чому ж тоді у словниках сучасної української літературної мови інакше? Поза сумнівом, це доречно в цій ситуації запитання — і ми спробуємо знайти на нього адекватну відповідь, тобто, як обіцяли, спробуємо розгадати цю лексикографічну загадку.

З усіх найновіших словників сучасної української літературної мови ми процитували поки що один, однак насправді всі вони щодо цього дотримуються одного погляду, напр.: *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши* [СВН: 40; ПС: 121; СН: 60]; *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши, гні́тять* [Бур.: 100]; *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиши, загні́тять* [Бур.: 144]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши, нагні́тять* [Бур.: 232]; *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши* [Івч.: 100]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши* [Івч.: 260]; *пригні́тити* — *пригнічу́, пригні́тиши* [Івч.: 369] — це дані п'яти словників авторства трьох учених. Зрозуміло, що лексикографічна оцінка акцентного стану слова в найновіших словниках спирається на дані їхніх попередників; наведемо тут приклади з двох таких авторитетних джерел: *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши* [УЛВН: 135]; *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиши* [УЛВН: 206]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши* [УЛВН: 346]; *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть, гні́тять* [Погр.: 140]; *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиши загні́ти́ть, загні́тять* [Погр.: 205]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши, нагні́ти́ть, нагні́тять* [Погр.: 350]. Та що там казати! В академічному «Словнику української мови» бачимо все ті ж характеристики,

див.: *гнітіти* — *гнічу́, гнітиши* [СУМ II: 96]; *загнітіти* — *загнічу́, загнітиши* [СУМ III, 81]; *згнітіти* — *згнічу́, згнітиши* [СУМ III, 516]; *нагнітіти* — *нагнічу́, нагнітиши* [СУМ V: 50]; *підгнітіти* — *підгнічу́, підгнітиши* [СУМ VI: 414]; *пригнітіти* — *пригнічу́, пригнітиши* [СУМ VII: 592]. Ще раніше такі ж характеристики були зафіксовані в «Українсько-російському словнику», див.: *гнітіти* — *гнічу́, гнітиши* [УРС I: 338]; *загнітіти* — *загнічу́, загнітиши* [УРС II: 31]; *згнітіти* — *згнічу́, згнітиши* [УРС II: 199]; *нагнітіти* — *нагнічу́, нагнітиши* [УРС II: 578]; *підгнітіти* — *підгнічу́, підгнітиши* [УРС III: 366]; *пригнітіти* — *пригнічу́, пригнітиши* [УРС IV: 342]. Різниця між цими двома джерелами та, що в останньому є ще таке дієслово з рухомим наголосом: *розгнітіти* — *розгнічу́, розгнітиши* [УРС V: 100], яке згодом чомусь було зафіксоване з кінцевим наголосом, див.: *розгнітіти* — *розгнічу́, розгніти́ши* [СУМ VIII: 650], що контрастує з акцентними характеристиками всіх інших утворень цього кореня, у тому числі й самого кореневого дієслова. Ця очевидна суперечність, однак, була згодом знята таким чином, що дієслово *розгнітіти* словники сучасної мови перестали фіксувати; тож настала ера, коли всі префіксальні кореневого *гнітіти* вслід за ним самим були потрактовані як такі, що мають рухомий наголос, — характеристика, яку ми констатували як виключну в найсучасніших словниках, див.:

гнітіти — *гнічу́, гнітиши* [ОС₇₇: 150; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
загнітіти — *загнічу́, загнітиши* [ОС₇₇: 221; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
згнітіти — *згнічу́, згнітиши* [ОС₇₇: 257; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
нагнітіти — *нагнічу́, нагнітиши* [ОС₇₇: 382; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
підгнітіти — *підгнічу́, підгнітиши* [ОС₇₇: 513; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
пригнітіти — *пригнічу́, пригнітиши* [ОС₇₇: 595; ОС_{94...}; ОС_{99...}].

Звертаючись до відповідних даних «Словаря української мови», можна не сумніватися, що саме вони лягли в основу цих акцентних характеристик, див.:

гнітіти — *гнічу́, гнітиши* [Грінч.^I: 294];
загнітіти — *загнічу́, загнітиши* [Грінч.^I: 27];
згнітіти — *згнічу́, згнітиши* [Грінч.^I: 139];
нагнітіти — *нагнічу́, нагнітиши* [Грінч.^I: 477];
погнітіти — *погнічу́, погнітиши* [Грінч.^I: 232];
пригнітіти — *пригнічу́, пригнітиши* [Грінч.^I: 411];
угнітіти — *угнічу́, угнітиши* [Грінч.^I: 314].

Поза сумнівом, що дані «Словаря» визначальним чином вплинули із самого початку на трактування тут літературної норми, коли прийшов час її формувати, див.: *гнітіти* — *гнічу́, гнітиши* [Голоск.: 78]; *загнітіти* — *загнічу́, загнітиши, загніть* [Голоск.: 125]; *пригнітіти* — *пригнічу́, пригнітиши*

[Голоск.: 317]. Тому тим більше зацікавлення в охочого може викликати двонаголошене *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш* [Голоск.: 224], що означає, що це дієслово вагається у виборі ним свого акцентного типу між рухомим *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш, нагні́тиць... нагні́ять* і кінцевонаголошеним *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш, нагні́тиць... нагні́ять*. Однак як може з'явитися кінцевий наголос лише в одному з ряду префіксальних спільнокоренових — і це при тому, що й кореневе має рухомий наголос?

Тут можна безпомилково припустити, що кінцевий наголос для цих дієслів є не інноваційним, а, навпаки, — прослідком первісної їхньої акцентної характеристики; зрозуміло, насамперед самого кореневого дієслова, чому ми маємо не одне підтвердження, див.: *гні́тити* — *гні́чу́, гні́тиш, гні́тиць, гні́ять* [Огієнко: 86]. Простежмо за акцентними характеристиками цього слова в хронологічному порядку: *гні́тити* — *гні́чу́, гні́тиш* [Ізюм: 100]; *гні́тити* — *гні́чу́, гні́тиш* [Ізюм: 112]; *нагні́тити* — *нагні́чу́, нагні́тиш* [Ізюм: 275]; *пригні́тити* — *пригні́чу (їс!), пригні́тиш* [Ізюм: 598], але *загні́тити* — *загні́чу́, загні́тиш* [Ізюм: 409] і *пригні́тити* — *пригні́чу́, пригні́тиш* [Ізюм: 601]. Особливу увагу ми хочемо звернути на словникову статтю *подрумяни́вають, подрумяни́ть* — (хлеб, куличи) *загні́чувати* — *загні́чую, загні́чуєш, загні́тити* — *загні́чу́, загні́тиш* [Ізюм: 409]. Адже саме в цьому семантичному контексті бачимо дієслово *гні́тити* з тотожними акцентними характеристиками у «Словарі української мови», див.: *гні́титися* — *гні́чу́ся, гні́тишся*. *Хліб гні́титься. Паска ніяк не гні́титься* [Грінч.¹: 294]: може, у цьому значенні слово й справді має рухомий наголос? Щоправда, згодом лексикографія цього не підтверджує, див.: *подрумяни́вають, подрумяни́ть* — *гні́тити (гні́чу́, гні́тиш)* [РУС₃₇: 556], що бачимо ще раз: *гнести* — *гні́тити (гні́чу́, гні́тиш)* [РУС₃₇: 117], однак далі — інакше: *подавля́ть, подави́ть* (угнетать) — *пригні́тити, пригні́чу́, пригні́тиш* [РУС₃₇: 544]; *тяготи́ть* — *гні́тити (гні́чу́, гні́тиш)* [РУС₃₇: 809]; *угнетати́* — *гні́тити, гні́чу́, гні́тиш* [РУС₃₇: 814]; *удруча́ть, удручи́ть* — *пригні́тити, пригні́чу́, пригні́тиш* [РУС₃₇: 819]: тут складатимуться враження (і навіть переконання), що насправді серед цих утворень семантичний фактор не має жодного впливу на вибір ними акцентного типу; відмінні ж акцентні характеристики цих слів у лексикографічному джерелі є наслідком ординарного нерозуміння лексикографом уже навіть не характеру їхнього наголошення, а самої його природи в дієсловах. Далі таке враження (переконання) тільки посилюється; щоправда, спочатку може скластися враження, що акцентні характеристики всіх утворень тут вирівняні за рухомим акцентним типом, див.: *дави́ть* (угнетать) *гні́тити (гні́чу́, гні́тиш)* [РУС₄₈: 90]; *подавля́ть, подави́ть* (удруча́ть) — *гні́тити (гні́чу́, гні́тиш)*

[РУС₄₈: 435]; *преследовать* (удручать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС₄₈: 501]; *стеснять* (подавлять) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС₄₈: 677]; *тяготить* (угнетать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС₄₈: 714]; *угнетать* (удручать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС₄₈: 720]; *удручать, удручить* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС₄₈: 724] і *подрумянивать, подрумянить* — *підгнітіти, підгнічу́, підгнітиши* [РУС₄₈: 449]. Однак тут же бачимо й випадок, коли це слово, на думку лексикографа, є кінцевонаголошеним, див.: *гнести* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС₄₈: 81]. Тим часом слово української мови *гнести́* — *гнету́, гнетéш*, за свідченням «Словаря української мови» (в академічному «Словнику української мови» воно відсутнє), має значення «тиснути», «пресувати», «нагнітати» [див.: Грінч.¹І: 294], тобто є синонімом дієслова *гнітити* у значній частині його значень; за ілюстрацію тут візьмімо хоча б таке з творчості класика української літератури П. Грабовського: *Людина єсьм... мене гнітуть слаботи; / Я чую їх, не сила ж утекти; / Нікчемні мрії, суєтні турботи / Скули кругом, мов ретязем, кати* [Грб. І: 114]. Тож у джерелі міститься явна непослідовність: *гнітіти* — *гнічу́, гнітиши* і *гнітіти* — *гнічу́, гнітиши*: те, що спершу здавалося принаймні впорядкуванням (хоч і сумнівним із погляду відповідності мовним реаліям), виявилось початком, як уже сказано, ще більшої хаотизації акцентних характеристик цього дієслова в лексикографічних джерелах сучасної мови.

Уже хронологічно наступне джерело помітно міняє оцінку акцентного стану цього слова в сучасній українській мові. Насамперед прикметним тут є те, що змінена акцентна характеристика дієслова, яке щойно було предметом нашої спеціальної уваги, див.: *гнести* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС¹І: 247], що з цього часу проводиться послідовно в усіх наступних словниках цього типу, див.: *гнести* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС²І: 297; РУС³: 182]; те саме тут же в усталених зворотах, див.: *тоска гнетет* — *нудьга гнітить* [РУС¹І: 247; РУС²І: 297] і *горе гнетет* — *горе гнітить* [РУС³: 182]. Та чи свідчить це про стабілізацію — не наголосу слова — оцінок його в лексикографії? Див.: *давить* (угнетать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС¹І: 271; РУС²І: 327; РУС³: 201]; *подрумянивать, подрумянить* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС¹ІІ: 535; РУС²ІІ: 655; РУС³: 819]; *преследовать* (удручать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС¹ІІ: 688; РУС²ІІ: 840; РУС³: 940]; *удручать, удручить* (огорчать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС¹ІІІ: 522; РУС²ІІІ: 635; РУС³: 1249]. Однак разом із цим тут же бачимо й такі оцінки акцентного стану цього (багатозначного, але ж одного!) слова, див.: *тяготить* (угнетать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиши*) [РУС¹ІІІ: 493; РУС²ІІІ: 601; РУС³: 1230]. Звичайно, тут варто повернутися до попереднього: *угнетать, угнести* — *гнітіти*,

гнічу́, гніти́ши (див. вище). На тому ще не кінець: в одному випадку слово, як виявляється, може також бути двонаголошеним, див.: *подавлять, подавить* (удручать) — *гніти́ти (гнічу́, гніти́ши і гніти́ши* [РУС¹П: 496; РУС²П: 608] і також: *подавлять* (удручать) — *гніти́ти, гнічу́, гніти́ши* [РУС³: 801]; нагадаємо: це поєднується з цим: *удручать, удручить* — *гніти́ти, гнічу́, гніти́ши* (див. вище). Не обійшлося тут, однак, без нових змін акцентних характеристик цього слова — і знову тільки в одному випадку, жодної підстави для чого ніяк не вдається виявити, див.: *стесня́ть, стесни́ть* (подавлять) — *гніти́ти (гнічу́, гніти́ши)* [РУС¹П: 390; РУС²П: 477], але *стесня́ть, стесни́ть* (подавлять) — *гніти́ти, гнічу́, гніти́ши* [РУС³: 1154]. І ще раз нагадаємо недавно представлене: *подавлять, подавить* — *гніти́ти, гнічу́, гніти́ши і гніти́ши* (див. вище). Що тут сказати? Що тут скажеш?! Та все ж найцікавіше бачимо в цьому випадку: *угнетать, угнести* (перен.: удручать) — *гніти́ти (гнічу́, гніти́ши)* [РУС¹П: 509; РУС²П: 620; РУС³: 1241], але після цього в останньому джерелі в усталеному звороті (у попередніх джерелах цього не було): *угнетают заботы* — *гнітя́ть* (sic!) *турботи* [РУС³: 1241]. Ще раз переконуємося, що сучасний лексикограф не розуміє самої природи позначуваного ним дієслівного наголосу. Чи можливе це? Відомо, що риторичні запитання відповіді не потребують.

Тим часом подивимося на проблему ще під одним кутом зору. Досі ми цитували переважно російсько-українські словники, що, крім іншого, дало нам можливість збагнути всі семантичні відтінки українського дієслова *гнітити*, яке, як ми вже побачили, дивовижним чином, залишаючись єдиним словом, може бути носієм чи не всіх можливих для дієслів такого дієслівного класу акцентних типів (на сторінках словників), нерідко до того ж міняючи свої акцентні характеристики від словника до словника. Як же схарактеризоване це слово у зворотних — українсько-російських словниках? Як справді єдина лексема — з єдиним наголосом у всіх його семантичних відтінках, напр.: *гніти́ти (гнічу́, гніти́ши)* 1) *гнести; угнетать, удручать, давить, тяготить*, (реже) *стесня́ть* (приводить в подавленное состояние); (не оставля́ть в покое) *преследовать*; 2) (давить своей тяжестью, жать) *гнести*; 3) (делать поджаристим) кул. *подрумянивать* [УРС₉₀: 130]. Безперечно, це цілком відповідає мовним реаліям: слово, хай і багатозначне, не може мати різних акцентних характеристик.

Та чи справді слово *гніти́ти* в сучасній українській мові має рухому акцентну парадигму *гнічу́, гніти́ши... гнітя́ть*, як це подають сучасні словники, а не кінцевонаголошену *гнічу́, гніти́ши... гнітя́ть*, яку засвідчують численні випадки літературного мовлення? Здається, чимало фактів сучасного живого мовлення переконливо доводять, що насправді це дієслово є кінцевонаголошеним — без варіантів. Хаос, що наростає, у словниках сучасної української

мови, — не випадковий: реальна акцентна характеристика його в живій мові — кінцевоноголошеність, яка постійно дає про себе знати всупереч механічно відтворюваної із словника у словник його уявної акцентної характеристики як нібито дієслова з рухомим наголосом. Нашим безсумнівним переконанням є, що словники сучасної мови відображають у цьому випадку не так живе мовлення, як лексикографічну традицію, що почалася з помилкових характеристик акцентного стану цього дієслова у «Словарі української мови», де воно вперше потрактоване як таке, що має рухомий наголос.

Тим часом з'ясовуємо ще один цікавий і дотичний до нашої проблеми факт. Упорядник «Словаря української мови» Б. Грінченко (1863–1910) є, крім іншого, ще й відомим поетом. І от у його віршах дієслово *гнітити* в усіх відомих нам випадках справді наголошується за рухомим акцентним типом — так само, як воно з цього погляду схарактеризоване й у словнику, див.: *Коли ти хочеш, щоб твій спів / Нам серце й душу зворушив, / Співаче рідний, то співай / Про нещасливий рідний край, / Про те, як гнітять нас вони, — / Щоб наша безліч мук і лих / В піснях озвалася твоїх* [Грінч.²I: 88]: *гнітять*; *У тяжкому лихолітті / Вироста Матільда гожа: / Тяжко гнітить рідну Кубу / Здавна вже рука ворожа* [Грінч.²I: 96]: *гнітить*; *Дурити — от!.. Це — красти право жити! Оце і є те саме, що мене Обурює та гнітить нестерпуче!* [Грінч.²II: 378]: *гнітить*. Очевидно, таке наголошення слова в індивідуальному мовленні Б. Грінченка відображає його наголошування в якійсь говірці, що своїми певними особливостями з різних причин мала на нього визначальний у цьому випадку вплив — настільки, що він не помітив його явно периферійного характеру в українській загальнонародній мові; у Грінченка-поета бачимо це слово й у безсумнівному діалектному звучанні, див.: *Хай темрява давить, недоля хай гніте! / Хоч, може, того ми й не вздрим, / Як згине те все, та уздрять наші діти / Ту волю, що вибором їм!* [Грінч.²I: 36]: *гніте (гнітить)*. І тут ми бачимо підтримку такому мовленню з боку літературного ровесника й земляка (для нас це важливо відзначити суто з мовознавчого погляду) Б. Грінченка відомого поета-засланця П. Грабовського (1864–1902); крім того, обидва діячі були у близьких стосунках, які підтримували регулярним листуванням, див.: *Нас мордують однакові муки, / Гнітить душу однаковий жаль; / Ось чого, друже милий мій, руки / Простягаю до тебе я вдаль* [Граб. I: 518]: *гнітить*; *Ти в чужину несеш, човне, / Одинокого пловця: / Моє серце слізьми повне, / Щось важке, щось невимовне / Гнітить душу без кінця* [Граб. I: 604]: *гнітить*. Але П. Грабовський, політичний засланець, рано був відірваний від звичного для нього діалектного оточення, тому в нього переважає в цьому випадку

загальнонародний тип наголошування цього дієслова, див.: *В самотині сидить нудно, / Сум росте щодалі більш; / Вийдеш з хати, глянеш — людно, / Та журба гнітить ще гірш* [Граб. I: 622]: *гнітить*; *Не билину в степу / При дорозі-шляху, / В південь спека в'ялить: / В молодого співця / З туги серце болить; / Горе душу гнітить, / Як могила мерця* [Граб. II: 194]: *гнітить*; *Як камінь<, > гнітить мене думка: що доля / З тобою кінець кінцем зробить? / Прилипи до тебе і лінє і сваволя, — / Хто ледарю в злиднях пособить?* [Граб. II: 507]: *гнітить*.

Стає, гадаємо, зрозуміло: немає жодних серйозних підстав для сумнівів у тому, що в сучасній українській мові є кінцевонаголошене дієслово *гнітити* — *гнічу, гнітиши, гнітить, гнітимо, гнітите, гнітять*, що закономірно передає свої акцентні характеристики й усім своїм префіксальним похідним. Нерозуміння чи ігнорування цього мовного факту веде, як бачимо, до хаосу у словниках сучасної української літературної мови, закономірним наслідком якого є хаотизація сучасного літературного мовлення, а там — і руйнування української мови ще в одному з сегментів її системи. Чи не пора покласти цьому край? А чи хаос і надалі триватиме?

Джерела

- Бур.** Бурячок А. А. Орфографічний словник. — К., 2002.
- Голоск.** Голоскевич Г. Правописний словник. — Нью-Йорк — Париж — Сідней Торонто — Львів, 1994.
- Граб.** Грабовський Павло. Зібрання творів у трьох томах. — К., 1959.
- Грінч.¹** Словарь української мови: В 4-х томах / Упорядкував Б. Грінченко. — К., 1907–1909.
- Грінч.²** Грінченко Борис. Твори в двох томах. — К., 1990–1991.
- Дараган** Дараган Юрій. Срібні сурми. — К., 2004.
- Івч.** Івченко Анатолій. Новий орфографічний словник української мови. — Львів, 2002.
- Ізюм.** Ізюмов О. Російсько-український словник. — К., 1926.
- Кочур** Кочур Григорій. Друге відлуння. Переклади. — К., 1991.
- Лукаш** Лукаш Микола. Від Боккаччо до Аполлінера. Переклади. — К., 1990.
- Малан.** Маланюк Євген. Поезії. — Львів, 1992.
- Мисик** Мисик Василь. Захід і Схід. Переклади. — К., 1990.
- Огієнко** Огієнко І. Український стилістичний словник. — Львів, 1924.
- Орест** Орест Михайло. Держава слова. — К., 1995.
- ОС₇₇** Орфографічний словник української мови. — К., 1977.
- ОС₉₄** Орфографічний словник української мови. — К., 1994.

ОС₉₉	Орфографічний словник української мови. — К., 1999.
Погр.	Погрібний М. І. Орфоепічний словник. — К., 1984.
ПС	Головащук С. І. Правописний словник. — К., 1999.
РУС₃₇	Російсько-український словник. — К., 1937.
РУС₄₈	Русско-украинский словарь. — Москва, 1948.
РУС¹	Російсько-український словник: В 3-х томах. — К., 1969.
РУС²	Російсько-український словник: В 3-х томах. — К., 1980–1981.
РУС³	Російсько-український словник. К., 2006.
СВН	Головащук С. І. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. — К., 1995.
СН	Головащук С. І. Словник наголосів. — К., 2003.
Стар.	Старицький Михайло. Твори у восьми томах. Том перший. Поетичні твори. — К., 1963.
СУМ	Словник української мови: В 11-ти томах. — К., 1970–1980.
Тисяч.	Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі. — К., 1995.
Тич.	Тичина Павло. Золотий гомін. Вибрані твори. — К., 2008.
УДВН	Українська літературна вимова та наголос. — К., 1973.
УОС	Український орфографічний словник. — К., 2008.
УРС	Українсько-російський словник: В 6-ти томах. — К., 1953–1963.
УРС₉₀	Українсько-російський словник. 7-е видання. — К., 1990.

Vasyl ZADOROZHNYI

An attempt to solve one lexicographic riddle

The article is devoted apparently to partial lexicographic problem — the stressing of the verb of the Ukrainian language *гнітуми* and correspondingly to different prefixal derivatives from this root. The fact is that dictionaries of the modern Ukrainian standard language interpret this word as having mobile accent paradigm with stressing scheme *гніті́уми* — *гнічу́, гні́тиш... гні́ять*. Meanwhile in living speech this verb generally has the final accent with stressing scheme *гніту́ми* — *гнічу́, гні́тиш... гні́ять*. According to corresponding language material, taken from poetic works of the prominent Ukrainian poets of XIX–XX centuries, the author states that this verb is actually finally stressed. To our opinion such a fact throws light on the stated problem that as verb exactly with mobile stress B. Hrinchenko — the compiler of «*Словаря української мови*» (*Dictionary of the Ukrainian language*) uses in its poetic works, in which he repeated the same accent characteristic for him. This is only the ground and reason for chaotization of the stress in root *гнітуми* as well as in its prefixal derivatives, when these characteristics are combined in some modern lexicographic sources. It seems as though partial problem reveals negative features of the modern Ukrainian lexicography in general.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Лариса Мовчун

Невідомий словник рим, укладений В. В. Лутковським

Словник авторських рим — один з наукових інструментів вивчення поетичної мови. Це лексикографічна праця, у якій зібрані і розміщені за певною системою слова, що утворюють римові пари і ланцюги. На відміну від загальнономовного словника рим, де представлені гнізда слів як з реальною, так і потенційною римоздатністю, такий словник показує справжні звуко-сміслові зв'язки мовних одиниць у тексті, а тому його цінність для наукових досліджень є безперечною.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Історія української римографії нині все ще залишається білою плямою у вітчизняній науці, і, очевидно, однією з причин є те, що чимало укладених словників рим було втрачено, у найкращому ж разі вони збереглися неописаними в архівах. На сьогодні видано тільки два словники авторських рим [ЄГ, ТШ], обидва мізерними накладками, тоді як наші найближчі сусіди — польські та російські римографи вже мають чималий доробок [СА, СЕв, СЕс, СЛерм, СЛом, СМ, СП, СР, АМ, РР, ST та ін.].

Метою нашого дослідження є висвітлення невідомої сторінки історії української римографії та введення в науковий обіг одного з виявлених нами неопублікованого словника рим І. П. Котляревського, укладеного в 1969 р. В. В. Лутковським, а також повернення його імені в історію науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму дослідженні ми спираємося на рекомендації щодо опису і видання кириличних та українських рукописів В. М. Перетца, І. І. Огієнка, Д. С. Лихачова, В. В. Німчука, Л. А. Дубровіної та О. М. Гальченко, на досвід опису рукописних словників різних типів Д. Г. Бучка, Б. К. Галаса, Й. О. Дзендзелівського, В. В. Німчука, М. М. Пилинського, а головним чином — на розроблену нами детальну схему аналізу рукописних словників рим [5: 45–46].

Виклад основного матеріалу. 30–60-ті роки ХХ ст. — підготовчий етап української римографії, період інтенсивної роботи над матеріалами УДК 811 : 801.66(03)

словників рим як у наукових закладах, так і поза ними завдяки зусиллям філологів та письменників. Увагу укладачів словників авторських рим привертала перш за все поетична мова найвизначніших поетів — Т. Г. Шевченка та І. П. Котляревського, яка давала взірць українського класичного римування. З'явилася можливість порівняти їхню систему рим за даними словників [Гур., 1: 270–275]. У 1969 р. до 200-річного ювілею І. П. Котляревського було завершено укладання двох рукописних словників рим, над якими незалежно один від одного працювали В. В. Лутковський та І. І. Гурін.

Загальні відомості. Установлені нами біографічні дані Володимира Васильовича Лутковського досить скупі, оскільки його життя і римографічна діяльність ще не були предметом дослідження. Відомо, що він отримав філологічну освіту, у 1936–1937 рр. слухав лекції академіка Л. А. Булаховського та доцента О. Гая у Харківському державному університеті імені О. М. Горького; під їхнім впливом у нього і виник задум укласти словник українських рим. Новаторською була і сама ідея першого римарію, і вибір його джерельної бази — конкретного поетичного матеріалу, адже, наприклад, за російською римографічною традицією XIX — початку XX ст. враховували тільки теоретичну ймовірність римування.

В. В. Лутковський був освіченою, ерудованою людиною, захоплювався лінгвістикою, літературознавством і краєзнавством, досліджував топоніми і працював над «Історією населених пунктів Золотонощини». Він мав доступ до бібліотечних фондів — і це, безперечно, давало багатий поетичний матеріал для «творчого дозвілля», як він сам називав свою діяльність. Працюючи в Харківській науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, В. В. Лутковський взявся за реалізацію свого проекту та розпочав роботу над картотекою рим, але під час Другої світової війни всі картки були втрачені. Після війни В. В. Лутковський оселився в Києві і відновив картотеку. Робота мала певний резонанс: про «перший в українській філології словник українських рим» писала преса [6], про захоплення В. В. Лутковського словникарством згадують і його сучасники [1]. Римограф розписав 850 поетичних збірок, які охоплювали український поетичний фольклор, а також поезію від XVII ст. до радянської доби, і в 1947 р. картотека вже налічувала приблизно 500 тисяч карток (350 тисяч рим) [6].

Коли «Словник українських рим», «Словник рим радянської української поезії», а також окремі римарії Лесі Українки та М. Т. Рильського були вже майже завершені, В. В. Лутковський зазнав політичних утисків. Він працював на посаді старшого бібліотекаря в науковій бібліотеці АН УРСР і брав участь у бібліографічній роботі, очолюваній директором цієї установи

Ю. М. Меженком, зі складання репертуару української книжки 1798–1914 рр. Ю. М. Меженка та інших українських бібліографів звинуватили в націонал-фашизмі і піддали так званій чистці; керівник теми опинився в ленінградському вигнанні, а В. В. Лутковський — у золотоніському, на Черкащині, де став завідувачем читального залу районної бібліотеки. На репресії В. В. Лутковський натякає в передмові до «Словника рим І. Котляревського»: «Мене спіткала доля, яка випала всім вільно- і інакомислячим з 1937 р., — і я до 1956 року був позбавлений можливості працювати над словником» [Лутк., 2: 9–10]. Словникові матеріали знову були втрачені, тож робота вкотре почалася фактично з нуля. Перешкоджали відновленню картотеки умови, у яких він перебував у Золотоноші, — відсутність необхідної літератури і брак місця для зберігання карток. До того ж у В. В. Лутковського народився задум, крім укладання римаріїв окремих поетів як частин словника українських рим, створити український «загальнонормативний» словник рим, скомпонувавши його на основі найновіших словників (тлумачного, українсько-російського, енциклопедичного), «Української радянської енциклопедії» та покажчика до «Історії міст і сіл України».

«Словник рим Лесі Українки» і початок «Словника рим Т. Г. Шевченка» В. В. Лутковського були оприлюднені в упорядкованому М. Ф. Пономаренком, директором місцевого музею в Золотоноші, літературно-краєзнавчому альманасі «Супії» (1964–1965) — машинописному самвидаві, надрукованому всього-на-всього в п'яти примірниках [4]. На жаль, жоден зі словників рим, «дітище і зміст свого чудернацького життя» [Лутк., 2: 10], філолог-ентузіаст не зміг донести до широкого кола користувачів. Помер В. В. Лутковський через невиліковну хворобу в 1971 р. [Гур., 1: 1].

Рукопис «Словника рим І. Котляревського» був завершений у січні 1969 р. і 9 лютого надісланий до музею письменника в Полтаві. В. В. Лутковський плекав надію, що хоч до ювілею класика української літератури працю вдасться опублікувати.

У 50–60-х рр. інтерес українських лексикографів до мови письменників матеріалізувався у словопоказчиках драматичних творів Лесі Українки [СДТ], поезій Т. Г. Шевченка [ШЛ], «Енеїди» І. П. Котляревського [ЛЕ] та у двотомному «Словнику мови Шевченка» [СМШ]; розпочалася робота над словником мови І. Я. Франка. Слід віддати належне В. В. Лутковському: він відчував необхідність видання повноцінного словника мови Котляревського і бачив свій римарій, разом із покажчиком [ЛЕ], сходинкою до створення такого словника. Як і укладачі «Лексики «Енеїди» І. П. Котляревського», римограф опрацював перший том повного зібрання творів класика [3]. Хоча

поетична спадщина І.П. Котляревського складається з поеми «Енеїда», «Пісні на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну», написаної російською мовою «Оди Сафо», 7 українських та 5 російських пісень із опери «Москаль-чарівник» і 19 українських пісень із опери «Наталка Полтавка», В.В. Лутковський обмежився лексикографуванням рим «Енеїди» і «Пісні на новий 1805 год...».

Про існування рукопису «Словника рим І. Котляревського» було відомо римографові І.І. Гурину, згадку про це знаходимо в передмові укладеного ним рукописного «Словника рим І.П. Котляревського» [Гур., 1: 1]. Про В.В. Лутковського І.І. Гурину було відомо небагато: прізвище Лутківський (без імені), професія, місце зберігання рукопису і дата смерті. Словник Лутковського він визначає як «абетковий індекс римових груп з «Енеїди» та «Пісні на Новий 1805 рік...». Найімовірніше, із самим рукописом І.І. Гурін не був знайомим. Провідний науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського Є.В. Стороха підтвердила, що до рукописного словника, укладеного В.В. Лутковським, дослідники ще не зверталися. Не виявили ми записів про ознайомлення з ним і в музеї.

Загальна характеристика зовнішніх ознак рукописного словника рим.

Лутковський В.В. Словник рим І. Котляревського // Фондова колекція Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського (шифр ПМК УВ № 2852 інв. № 213-рукописи). Формат 170х250 мм, 436 арк. — Золотоноша, 1969; Лист В.В. Лутковського від 9.02.1969. — 2 арк.

Це автограф, написаний на 37 учнівських зошитах, перші два мають блідо-жовту м'яку обкладинку, решта — з обкладинками темно-жовтого кольору. У верхній частині обкладинки 2-го зошита графічний малюнок сірого кольору — будівля музею В.І. Леніна в Горках Московської області, унизу стяг і лаврова гілка, обвиті стрічкою з написом: «Дом-музей В.І. Леніна в Горках». Кожен зошит підписаний від руки синім чорнилом: 1) Лутковський В.В. Словник рим І. Котляревського. 1. Передмова; 2) 1 А. Передмова; 3) Словник. 2 А. Глибокі і відкриті рими. Вподобá — взяла; 4) 3 А. Відкриті і глибокі рими. Далá — стáн; 5) 4 А.І. Відкриті і глибокі рими. Стáн — трошáть. П. Звичайні рими. Бáба — скриготáв; 6) 5 А. Не скуштовáв — прибáвши; 7) 6 А. Приказáвши — посила́й; 8) 7 А. Прощáй — дівáлась; 9) 8 А. Збира́лась — побратáлись; 10) 9 А. Пововертáлись [Повивертáлись] — оддána; 11) 10 А. Прочухána — парна́ська; 12) 11 А. Бра́т — сказа́ти; 13) 12 А. Сказа́ти — поруча́ю; 14) 13 А — Ё. А:

Поспихаю — сухая. Ё: Гребё — нёба; 15) 14 Ё. Треба — упёр; 16) 15 Ё, Ё. Утёр — твоёю; 17) 16 Й. Збився — справедливий; 18) 17 Й. Уродливий — потрошити; 19) 18 Й. Боронів — трусився; 20) 19 Й. Тулився — ісхопилася; 21) 20 Й. не Камезилась — різанина; 22) 21 Й. Ряднина — осрамить; 23) 22 И. Перемудрить — ниць; 24) 23 И, І. Сестрице — чагарі; 25) 24 І. Шинкарі — віз; 26) 25 І. Горлоріз — ніс; 27) 26 Ї — Ї — Ї. Поніс — значкові; 28) 27 Ї. Кóси — умóву; 29) 28 Ї. Безголів'я — во́лі; 30) 29 О. Довóлі — назворóт; 31) 30 Ї, ЇО — Ї. Рóт — услóгу; 32) 31 Ї. Помилую — хто-небóдь; 33) 32 Ї. Буде — статóт; 34) 33 Ї — Ю. Тут — втоплюся; 35) 34 Ю — Я. Журюся — вихваляє; 36) 35 Я. Гуляє — щемлять; 37) 36 Я — консонанси. Паненята — не стидно.

Зошити зберігаються в трьох однакових папках такого ж, як і зошити, формату, виготовлених з нецупкого тисненого картону з ефектом мармуру, блакитного кольору, з тканинними зав'язками білого кольору. У верхній частині папок розміщений графічний малюнок темно-коричневого кольору — зображення будівлі, розташованої в Києві на вулиці Володимирській 57 (колишній Педагогічний музей імені цесаревича Олексія, нині — Київський міський будинок учителя). Під нижнім лівим кутом — підпис темно-коричневого кольору: «Київ. Музей В. І. Леніна». У нижній частині теки надруковано зміщений управо курсивний підпис темно-коричневою фарбою «Для школьних тетрадей».

Аркуші кожного зошита скріплені двома металевими скобами, розмір аркушів 170х250 мм, верхнє поле 16 мм, нижнє — 12 мм, бічне (рожева лінія) — 20 мм, папір в одну лінію, білий з сіро-жовтим відтінком, середньої товщини. Пагінація сторінок відсутня, загальна кількість аркушів: передмова — 25 арк., словник — 411 арк., всього — 436 арк. (1-й, 3–22-й, 24–36-й зошити по 12 арк., 2-й — 13 арк., 23-й — 10 арк., 37-й — 5 арк.).

Рукопис повний; збереженість оправи та аркушів добра, але є незначні механічні пошкодження (3–37-й зошити мають по одному вертикальному сліду від згинання посередині; 1-й зошит — трохи загнутий верхній правий кут обкладинки, 14-й зошит — незначні надриви і пом'ятість обкладинки, 1-й арк. 28-го зошита має заломлений правий нижній кут сторінки, верхній кут останньої обкладинки 34-го зошита майже до половини зігнутий) та забруднення (темно-жовті плями між 13 і 14 рядками 6-го арк., між 9 і 10 рядками 7-го арк., між 8 і 9 рядками 9–10-го арк. 28-го зошита, у лівій частині обкладинки 29-го зошита, у верхній частині 1-го арк. 29-го зошита, у нижній частині 7-го арк. 32-го зошита; кілька маленьких чорнильних цяток на 2-му й у верхній частині 7-го арк. 34-го зошита).

Текст словника розміщений тільки на одній стороні аркуша у дві колонки — літерне позначення ядра рими посередині колонки, реєстрове слово на одному рядку, навпроти на наступному рядку — відповідний йому римокомпонент з паспортизацією, а за наявності кількох римокомпонентів-відповідників вони розміщені один під одним, кожен на новому рядку. Кінець передмови написаний на обкладинці.

На нижньому полі рукопису є зноски (на арк. 7, 11, 12 (2) зош.¹ 1; арк. 1, 6 (2), 7 зош. 2; арк. 5, 6 зош. 4; арк. 2 (2) зош. 6; арк. 4 (2), 9 (2), 10 зош. 12; арк. 5 (2), 7, 11 зош. 24; арк. 1 (2), 12 зош. 26; арк. 1, 3 (2) зош. 27; арк. 10 зош. 30).

Автор зробив низку вставок і виправлень. Вставки: над 9 рядк.² «одной из [основных] причин» (арк. 7 зош. 1), між 13 і 14 рядк. номер сторінки 280 (кол.³ 1 арк. 4 зош. 3), між 10 і 11 рядк. «Примандровали: захрабровали I 132» (кол. 1 арк. 5 зош. 3), під 9 рядк. номер сторінки 185 (кол. 1 арк. 4 зош. 4), між 4 і 5 рядк. «Одступае: читае I, 253» (кол. 2 арк. 7 зош. 7), між 4 і 5 рядк. номер сторінки 129 (кол. 1 арк. 2 зош. 8), між 9 і 10 рядк. «не Заживайте: сідайте I 205» (кол. 2 арк. 2 зош. 8), на 15 і 16 рядк. «(не) Держали: одпускали I 136 / закричали I 186 / стояли I 128, 301» (кол. 2 арк. 2 зв.⁴ зош. 9), на 10 і 11 рядк. вставка «Попускали: одгадали I 231 / Поринали: стали I 201» (кол. 2 арк. 7 зв. зош. 9), між 10 і 11 рядк. «Поприсідали: одступає I 138» і номер сторінки 110 (кол. 1 арк. 8 зош. 9), між 2 і 3 рядк. номер сторінки 105, між 6 і 7–200, між 9 і 10–179–180, (кол. 1 арк. 8 зош. 10), між 11 і 12 рядк. «Свинар: олтар I 218» (кол. 1 арк. 6 зош. 11), між 10 і 11 рядк. «Гати: найті I 281» і між 14 і 15 рядк. «Животи: ті I 179» (кол. 2 арк. 7 зош. 18), між 12 і 13 рядк. номер сторінки 284 (кол. 1 арк. 12 зош. 19), між 7 і 8 рядк. номер сторінки 214 (кол. 1 арк. 4 зош. 24), між 18 і 19 рядк. «потів I 77» (кол. 1 арк. 5 зош. 25), між 3 і 4 рядк. «допоміг I 208» (кол. 2 арк. 9 зош. 25), між 5 і 6 рядк. «Погідний: не послідний I 121 / не Послідний: погідний I 121» (кол. 2 арк. 11 зош. 25), між 6 і 7 рядк. «Загорілось: зачервонілось I 103» (кол. 2 арк. 8 зош. 26), між 6 і 7 рядк. номер сторінки 191 (кол. 2 арк. 6 зош. 28), між 17 і 18 рядк. «одно-складові» (кол. 2 арк. 8 зош. 31), між 6 і 7 рядк. «Прийому: Порому I 131», між 9 і 10 рядк. «своєму I 131», між 11 і 12 рядк. «к Порому: прийому I 131» (кол. 1 арк. 1 зош. 32), між 9 і 10 рядк. «Обернувся: смаркнувся I 267» (кол. 2 арк. 3 зош. 32), між 6 і 7 рядк. «ковтнулі I 167» (кол. 1 арк. 5 зош. 32).

Виправлення: словник[а] (арк. 9 зош. 2), закреслено «Шинковала: бувало I, 188» (кол. 2 арк. 4 зош. 3), закреслено номер сторінки 174 і вписано його

¹ Зош. — зошит.

² Рядк. — рядки.

³ Кол. — колонка.

⁴ Зв. — зворот.

між 2 і 3 рядк. (кол. 1 арк. 12 зош. 3), на 2 рядк. виправлено ук[р]ався (кол. 1 арк. 11 зош. 6), на 16 рядк. закреслено «ста́ли І 128, 131» і додано вгорі «не Торгова́ли І 142» (кол. 1 арк. 3 зош. 9), на 5 і 6 рядк. закреслено «по Ку́ста́м: по ку́тка́м І 203–4» (кол. 2 арк. 6 зош. 10), на 1–2 рядк. закреслено «Султа́на: драгома́на І 180» (кол. 1 арк. 1 зош. 11), на 18 рядк. виправлено «ЧЕ-» на «ЦЕ-» (кол. 1 арк. 11 зош. 14), на 15 рядк. виправлено «ЦЕ-» на «ЧЕ-» (кол. 2 арк. 11 зош. 14), на 14 рядк. виправлено номер сторінки 2[4]2 (кол. 1 арк. 8 зош. 15), на 16 рядк. виправлено «науче́н[н]а» (кол. 1 арк. 9 зош. 15), на 17 рядк. виправлено номер сторінки 132 (кол. 1 арк. 5 зош. 16), на 13 рядк. виправлено «[т]узив», на 20 рядк. виправлено номер сторінки [1]3[9] (кол. 1 арк. 1 зош. 19), на 13 рядк. виправлено номер сторінки [8]1 (кол. 2 арк. 2 зош. 22), на 1 і 2 рядк. закреслено «Засади́ть: жи́ть І 152» (кол. 2 арк. 11 зош. 22), на 15 рядк. виправлено «оди́т[и]» (кол. 2 арк. 7 зош. 24), на 9 рядк. виправлено «Найв[і]р[н]іший» (кол. 2 арк. 11 зош. 24), на 12 рядк. закреслено номер сторінки 206 і вставлено 70 (кол. 2 арк. 7 зош. 29), на 10 рядк. закреслено «під бо́ки І 240–41» (кол. 2 арк. 11 зош. 29), на 15 рядк. виправлено номер сторінки 217 (кол. 1 арк. 4 зош. 30), на 16 рядк. закреслено номер сторінки 245 і вставлено 137, на 19 рядк. виправлено «(од) Пере[ч]о́су» (кол. 1 колонка арк. 12 зош. 30), на 17 рядк. виправлено «кloch[ч]я» (кол. 2 арк. 4 зош. 31), на 19 рядк. закреслено «односкладові», на 14 і 15 рядк. закреслено «Мандрьо́хи: не тро́хи І 132» і вставлено те ж саме (кол. 1 арк. 8 зош. 31), на 12 і 13 рядк. закреслено «Мандрьо́хи: не тро́хи І 132» (кол. 1 арк. 9 зош. 31), на 3–5 рядк. закреслено «Невсипу́ща: прокляту́ща І 175 / злю́ща І 106» (кол. 2 арк. 8 зош. 34).

Словник і лист написані одним почерком, в основному розбірливим; лист — розмашистим через рядок; у 30–36-му зошитах — більш недбалим, неоднорідним і розмашистим; почерк виправлень і зносок збігається з основним. Автограф написаний чорнильною ручкою синім чорнилом, текст за інтенсивністю кольору періодично переходить від темнішого до світлішого, ледве помітного.

Спеціальний опис рукописного словника рим. Праця В. В. Лутковського — словник рим одного автора (індекс римових пар). Адресат римарію — науковці і поети-початківці, його призначення — наукове і практичне. Джерельною базою стали два твори: «Енеїда» і «Пісня на новий 1805 год...». Об'єкт лексикографування — римові пари.

Мегаструктура Словника проста, він складається з передмови і словникової частини. Правила користування Словником та списки ремарок і скорочень відсутні.

П'ять інформаційно насичених частин передмови висвітлюють біографію укладача, історію його римографічної діяльності, теоретичні й естетичні погляди на риму, а також принципи укладання Словника. На наукові погляди В. В. Лутковського вплинули теорія В. Брюсова про виникнення рими як результату втрати квантитативності голосних [Лутк., 1: 7] та міркування В. Маяковського про важливість останнього слова у віршовому рядку [Лутк., 2: 6]. В. В. Лутковський подає короткий огляд світової римографії, починаючи від словників рим періоду італійського Відродження і до рукописних матеріалів російського дослідника Г. В. Бикова, укладених у повоєнний час, та спроб у 30-ті рр. у Харкові зібрати Шевченкові рими. Укладач висловлює впевненість в актуальності словника українських рим, навіть неповному. Така лексикографічна праця, на думку В. В. Лутковського, не менш потрібна, аніж словник тлумачного, історичного, фразеологічного, омонімічного та інших типів. Він матиме, по-перше, наукове значення — «як синтез і підсумок багатомовної і багатогранної поетичної майстерності, виявом якої і є рима, її лексичний добір з загальномовної криниці нашого народу, конденсації цього добору у відповідній поетичній практиці» [Лутк., 2: 3]. Укладач зауважує, що важливо вивчати поетичне слово не лише в морфологічному, синтаксичному і стилістичному аспектах, а й у римових варіаціях та комбінаціях: «Римування — це спілкування слів у вірші» [Лутк., 2: 3]. Брак таких досліджень він пояснює відсутністю відповідної традиції та джерельної бази — словників рим. По-друге, словник рим, на думку укладача, матиме і практичне значення — як довідник, який допоможе творчій молоді зорієнтуватися в римовому багатстві мови і виробити чуття краси, уникаючи трафаретів і шаблонів. В окремому розділі передмови пояснюються принципи укладання Словника та описується його джерельна база.

Отже, значна частина необхідних компонентів (призначення словника, історія роботи над ним, порівняння з іншими працями цього типу, джерельна база, пояснення принципів розміщення римового матеріалу) у передмові є. Бракує визначень термінів, якими оперує укладач: *рима, односкладова рима, двоскладова рима, відкрита рима, асонанс, консонанс, римування, словник рим, римівник («римовник»)* та авторських термінів *римовані варіації, римовані комбінації, звичайні рими, загальнонормативний словник рим, римолексичний матеріал, складові гнізда*. З деяких пояснень стає очевидним його розуміння рими як співзвучних слів («слова, які становлять рими» [Лутк., 2: 6]), глибокої рими як такої, що має опорний приголосний [Лутк., 2: 12]. Відсутня в передмові й інформація про кількісний параметр корпусу словника.

Римарій В. В. Лутковського має нетабличну форму, матеріал систематизований за гніздовим принципом: римові слова розміщені парами і гніздами, згрупованими навколо літерного позначення ядра рими. Реєстрова одиниця — ядро рими. По суті, Лутковський не дає визначення одиниці входження рими в реєстр, обмежуючись лише констатацією, що «римолексичний матеріал» подається «по складових гніздах в алфавіті закінчень» [Лутк., 2: 11]. Укладач інтуїтивно підійшов до поняття ядра рими, так і не зумівши його визначити. «Складові гнізда» — досить невдалий термін, оскільки реальна складова структура римових слів відрізняється від тієї, за якою матеріал систематизовано: *АЖ* — *поКАже, СКАжем, доКАжем, СТРАжу* [Лутк., 7: 10–11]. Якщо порівняти цей принцип систематизації матеріалу з поширеною у світовій римографії традицією групувати римові гнізда навколо римоформ (клаузул / римових закінчень / римових сегментів), як це зробив і І. І. Гурін (*АЖЕ скаже-покаже, АЖЕМ розкажем-докажем, скажем-покажем, АЖНЕ одважне-необачне* [Гур., 1: 12]), то ідею В. В. Лутковського можна вважати новаторською і доцільною в перспективі дослідження еволюції української рими, в її русі від класичної до нової. Та не забуваймо, що Лутковський мав справу якраз із класичним взірцем рими. Підрахунки І. І. Гурина на матеріалі свого словника доводять, що в поета збіг опорних приголосних (а саме вони формують відкриті склади) не відіграє значної ролі. Багатих рим у І. П. Котляревського лише 26% [Гур., 2: 335]. З другого ж боку, якщо брати закриті склади як основу рими, то це має сенс лише для неточних і приблизних рим, а І. П. Котляревський — «поет точних рим», їх 90,9% [Гур., 2: 334].

Римові гнізда укладач розмістив за алфавітом наголошених голосних римоформи: *А, Е, Є, И, І, О, У, Ю, Я*, окремо подав консонанси. Модель реєстру — прямоалфавітна циклічна: спочатку йдуть багаті («глибокі») рими — *БА, ВА, ГА...*, *ША, ЩА*; потім рими без опорного приголосного («звичайні рими») — *АБ, АВ, АГ...*, *АШ, АЩ, АЮ, АЯ*. Блок *А* містить 42 ядра рими, *Е* — 40, *Є* — 1, *И* — 35, *І* — 46, *О* — 46, *У* — 39, *Ю* — 2, *Я* — 30, всього — 281 реєстрова одиниця.

Розміщення пар у гнізді відповідає складному алфавітному принципу: по-перше, ураховується послідовності літер римоформи («в алфавіті закінчень»), по-друге (і цього укладач не зазначає), — порядок літер від початку слова. Таким чином, римові пари в гнізді розташовані в прямоалфавітній двобічній послідовності, причому окремо римові слова з односкладовими (I) і двоскладовими (II) римоформами. Групи з різними римоформами відмежовуються горизонтальною відбивкою, як-от у випадку *-ада* і *-ади*:

ЃД-

І

в Ѓд: в лад І 240
 нелад І 284
 чад І 86

Альбу-град: лад І 200

Гад: гармат І 188 [Лутк. арк. 2 зош. 7]

ІІ

Громада: рада І 120, 174

Ограда: одрада: 232

Одрада: ограда І 232

Рада: громада І 120, 174

Громади: обряди І 274

поради І 106 [Лутк. арк. 3 зош. 7].

На літеру А подано 2209 римокомпонентів, Е — 468, Є — 33, И — 1451, І — 646, О — 743, У — 600, Ю — 67, Я — 440, усього корпус словника містить 6657 римокомпонентів. Кожна римова пара фіксується мінімум двічі: на перше і на друге слово пари. У випадку ж багатих («глибоких») рим пара повторюється чотири рази: двічі з опорним приголосним і двічі без нього. Таким чином, обсяг словника виявляється роздутим, а користувач при цьому не може встановити реальну послідовність римових слів у парі. Для порівняння: на літеру А В. В. Лутковський подає з усіма повторами 2209 пар, І. І. Гурін без повторів і в послідовності, що відповідає тексту, — 1234. За підрахунками І. І. Гурина, усіх римових пар в «Енеїді», «Пісні на Новий 1805 год...» та піснях «Наталки Полтавки» 3843 [Гур., 2: 332], словник В. В. Лутковського без матеріалу «Наталки Полтавки» їх нараховує 6657.

За точністю звучання І. І. Гурін усі рими поділяє на точні, асонанси і консонанси. Не пояснюючи критеріїв групування, він однак зупиняється на питанні кваліфікації рим з наголошеними И та І та вважає такі рими консонансними, всього ж їх нараховує 31 [Гур., 2: 334]. В. В. Лутковський подає тільки 6 (*дитячко-не стидно, доживсь-обізвавсь, Еней-йї, задав-не йшов, закрутив-сказав, народ-рід* [Лутк., 37: 5]). Випадки *сил-віл* [Лутк., 20: 9], *Сивилла-посідила* [Лутк., 20: 11] він відносить до «звичайних» рим, тоді як І. І. Гурін — до консонансів [Гур., 2: 57, 325]. Така розбіжність зрозуміла з огляду на те, що і в теоретичних працях питання консонансів ров'язується неоднозначно. За визначенням В. В. Ковалевського, це «співзвуччя, звуковий повтор якого складається з самих приголосних (*гарним-горнем*) або з

приголосних і ненаголошених голосних (*гарне-горне*). Для другого з цих видів встановлено окрему назву — дисонанс» [2: 257]. Літературознавчий словник Л. І. Тимофєєва і М. П. Венгрова ототожнює ці поняття і вважає консонанс різновидом рим, «коли в словах, що римуються, співзвучні, повторюються тільки приголосні звуки, а голосні, на які падають наголоси в словах, що римуються, не збігаються [*норов-коммунаров, стена-стеною*]» [7: 40]. Так само широко розуміє консонансну риму й укладач словника рим С. Єсеніна, беручи основним критерієм неоднаковий наголошений голосний і однакові приголосні, незалежно від якості ненаголошених голосних [СЕС: 293].

Правила технічного оформлення матеріалу не пояснені, їх можна зрозуміти безпосередньо з аналізу рукопису. Усі римокомпоненти, навіть односкладові, подані з наголосами, слова в парі відокремлені двокрапкою. Перше слово римової пари йде з великої літери, навіть після прийменника і частки *не*; якщо римове слово вжито в тексті з різними прийменниками, останні даються через кому в дужках. Ремаркування відсутнє; у випадку граматичної омонімії укладач робить зноски, зазначаючи форму слова. Кожна римова пара паспортизована: римською цифрою вказано номер тому, арабською — номер сторінки (фіксуються всі сторінки у випадках кількарядового вживання пари). Оскільки укладач опрацював тільки 1-й том, римське позначення в паспорті рими зайве.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В. В. Лутковський систематично дотримувався вироблених ним принципів укладання Словника, проте не уникнув деяких пропусків римових пар. За умови відповідного коментування і редагування праця може бути опублікована, оскільки вона поповнює лакуну в історії української римографії та може служити джерелом матеріалу для науковців, а також практичним посібником для поетів-початківців. Публікація аналізованого Словника має належати до наукового класу, її доцільно здійснювати критично-діпломатичним методом. Готуючи його до друку, дотримуватимемося норм сучасного правопису; помилки та описки («складений мной» замість «складений мною» [Лутк., 2: 1], «швидче» замість «швидше», «багацтво» — «багатство» [Лутк., 2: 5], «яз зазначив» — «як зазначив» [Лутк., 2: 10]) виправлятимемо. Крім цього, планується написання коментарів до нерозбірливих місць, виправлень, описок, вставок й у випадках теоретичних розходжень автора з поглядами дослідників рими. Готується також покажчик термінів римології і римографії з предмови Словника. Після дослідження словника рим І. І. Гурина ці праці, присвячені описові рим І. П. Котляревського, варто порівняти.

Нижче подаємо фрагмент Словника.

В. В. Лутковський

Словник рим І. Котляревського
(фрагмент)[Зошит 2 А. Словник. Відкриті і глибокі
рими. Вподобá — Взялá]Совá: помагá І 211 /
головá І 110

А́

Відкриті і глибокі рими

не Жартувáв: назвáв І 234

БА́ -

І

Вподобá: молодá І 165

Змусовáв: скомпоновáв І 177–8

Назвáв: не жартувáв І 234

Скомпоновáв: змусовáв І 157–8

Бабáк: собáк І 214

в Кабáк: собáк І 288

Собáк: бабáк І 214
в кабáк І 288

Вгамовáвсь: почастовáвсь І 112

Почастовáвсь: вгамовáвсь І 112 //

на Вáл: наповáл І 236

наповáл: на вáл І 236

ІІ

Кабáка: собáка І 81 ^{/5}

Собáка: кабáка І 81

на Кабáку: собáку І 95

Собáку: на кабáку І 95

Зубáми: лобáми І 216

Лобáми: зубáми І 216

Вáр: на твáр І 215

на Твáр: вáр І 215

од Вáс: квáс І 243

Квáс: од вáс І 243

ВА́ -

Вдовá: словá І 71 ^{//6}

Верствá: хвостá І 240

Головá: словá І 110

совá І 110

не Заховá: наступá І 293

Зівá: пробивá І 228

Пробивá: зівá І 228

Словá: вдовá І 71

головá І 110

Бенкетовáть: мандровáть І 78

Видавáть: ковáть І 283

Давáть: закривáть І 173 /

Добувáть: куповáть І 90

Закривáть: давáть І 173

Ковáть: видавáть І 283

Куповáть: добувáть І 90

Мандровáть: бенкетовáть І 78

Мірковáть: поціловáть І 153

Мудровáть: покепковáть І 150

Мусовáть: побувáть І 122

Перервáть: скиксовáть⁷ І 283⁵ Тут і далі — позначення кінця колонки в
Словнику.⁶ Тут і далі — позначення кінця сторінки в
Словнику.⁷ У Словнику тут і далі — скисковáть.

Побувать: мусовать I 122 //
 Покепковать: мудровать I 150
 Поціловать: мірковать I 153
 Скиковать: перервать I 283

II

Зв'явся: здався I 238
 Здався: зв'явся I 238
 Обізв'явся: розлютов'явся I 280
 сов'явся I 97
 Розлютов'явся: обізв'явся I 280
 Сов'явся: обізв'явся I 97

Коверзов'ала: пророков'ала I 158 /
 Пророков'ала: коверзов'ала I 158⁸
 Дів'алась: здав'алась I 123
 Здав'алась: дів'алась I 123

Гарцювали: дів'али I 141
 не Дав'али: мордов'али I 135
 не торгов'али I 142
 Жив'али: ликов'али I 149
 Задавали: мудров'али I 139
 Зарив'али: спів'али I 304 //
 Захробров'али: примандров'али I 132
 не Коверзов'али: рахов'али I 106
 Ликов'али: жив'али I 149
 Мордов'али: не дав'али I 135
 Мудров'али: задавали I 139
 Примандров'али: захробров'али I 132⁹
 Рахов'али: не коверзов'али I 106
 Спів'али: зарив'али I 304
 Толков'али: небув'али I 283
 не Торговали: не давали I 142
 _____ /

не Насув'ались: увив'ались I 235
 Увив'ались: не насув'ались I 235

Небув'али: толков'али I 283

Був'ало: шинков'ало I 188
 Шинков'ало: був'ало I 188

Коновальський: шаповальський I 138
 Шаповальський: коновальський I 138

Будовання: кочовання I 180 //
 Кочовання: будовання I 180
 Малювання: пановання I 170
 Пановання: малювання I 170

Бульварі: прочварі I 194
 Прочварі: бульварі I 194

Поживати: ціловати I 155
 Ціловати: поживати I 155

II

Г'А -

I

на Берег'а: четверг'а I 166 /
 (на) Враг'а: настриг'а I 263
 стьог'а I 240
 Яг'а I 178
 Дорог'а: Я I 230
 Помаг'а: слов'а I 211
 Постриг'а: враг'а I 263
 Стьог'а: враг'а I 240
 Четверг'а: на берег'а I 166
 Яг'а: враг'а I 178

Ізнемог'ав: протяг'ав I 198
 Протяг'ав: ізнемог'ав I 198 //

⁸ На наступному рядку закреслено
 «Шинков'ала :був'ало I 188».

⁹ Вставлено між рядками.

	II	
Гáнну:	гáрну I 73	
Гáню:	старигáню I 104	
Старигáню:	гáню I 104	
Гáрну:	Гáнну I 73	
	ДÁ-	
	I	
Водá:	кудá I 78	
Кудá:	водá I 78	
	воротá I 142 /	
Молодá:	вподобá I 165	
Ордá:	стидá I 96	
Пропадá:	животá I 230	
Стидá:	ордá I 96	
	сюдá I 144–5	
Сюдá:	стидá I 144–5	
Дáв:	не ждáв I 101	
не Ждáв:	дáв I 101	
Бідáм:	дáм I 103 //	
Дáм:	бідáм I 103	
Дáть:	покидáть I 82	
Покидáть:	дáть I 82	
	II	
Дождáлись:	складáлись I 109	
Складáлись:	дождáлись I 109	
	ЖÁ-	
	I	
Бажá:	госпожá I 148, 261	
	ножá I 286	
	чужá I 277 /	
Госпожá:	бажá I 148, 261	
Ножá:	бажá I 286	

Чужá:	бажá I 277
Жáр:	пожáр I 289
Пожáр:	жáр I 289

ЗÁ-
I

одказáв:	взяв I 281
прив'язáв:	сказáв I 223
Сказáв:	взяв I 107 //
	прив'язáв I 223

II

Сказáла:	указáла I 147
Указáла:	сказáла I 147

КА-
I

Гайдукá:	гоцáкá I 73
Гопáкá:	такá I 299
Гоцáкá:	гайдукá I 73
Дропáкá:	Ентелла-козакá I 93–94
Ентелла-козакá:	дропáкá I 93–94
Здалекá:	шпáкá I 258 /
Новичкá:	тичкá I 256
Такá:	гопáкá I 299
Тичкá:	новичкá I 256
Третьякá:	в ковткáх I 73
Феськá:	Харкá I 146
Харкá:	Феськá I 146
Черв'якá:	якá I 243
Шпáкá:	здалекá I 258
Якá:	черв'якá I 243

Позатикай:	утікай I 122–3 //
Утікай:	позатикай I 122–3

Дівкáм:	жінкáм I 78
Жінкáм:	дівкáм I 78

по Кутка́м: по пустка́м I 153
по Полка́м: сотника́м I 187
по Пустка́м: по кутка́м I 153–4
Сотника́м: по полка́м I 187

Вулка́н: Полка́н I 212
Полка́н: Вулка́н I 212 /
по Балка́х: в свитка́х I 73
в Ковтка́х: третяка́ I 73
в Рука́х: шапка́х I 150
в Свितка́х: по балка́х I 73
Святка́х: в сіряка́х I 156
в Сіряка́х: святка́х I 156
в Шапка́х: в рука́х I 150

II

Ласка́ва: нелука́ва I 121
Нелука́ва: ласка́ва I 121 //

не Виника́є: потака́є I 301
Засука́є: затика́є I 285
Затика́є: засука́є I 285
Потака́є: не виника́є I 301

Пока́же: ска́же I 109
Ска́же: пока́же I 109

Дока́жем: розка́жем I 271
Пока́жем: ска́жем I 119
Розка́жем: дока́жем I 271 /
Ска́жем: пока́жем I 119

Прокáзи: розка́зи I 206
ука́зи I 143

Розка́зи: прока́зи I 206
Ука́зи: прока́зи I 143
Прика́зу: прока́зу I 292
Прокáзу: прика́зу I 292

з Байрака́ми: рука́ми I 299
попід Бока́ми: кулака́ми I 179–180 //
з Буряка́ми: з галушка́ми I 174¹⁰
з Галушка́ми: з Буряка́ми I 174
з Грінка́ми: з кишка́ми I 205
з Кишка́ми: з грінка́ми I 205
Козака́ми: проводника́ми I 110
Кулака́ми: попід бока́ми I 179–80
Проводника́ми: козака́ми I 110
Рука́ми: з байрака́ми I 299

ЛІА-

I

Була́: велá I 292 /
верзла́ I 120
добула́ I 165
взяла́ I 270–71
додалá I 154
звелá I 207
ішла́ I 206–207
лила́ I 211
(не) малá I 116, 134
пролила́ I 197
п'яла́ I 171
смола́ I 103
стріла́ I 177

Велá: була́ I 292
Верзла́: була́ I 120
лила́ i 197

Взійшла́: помишля́в I 230
Взяла́: була́ I 270–71 //

[З А́ Відкриті́ і глибокі́ рими
Далá — ста́н]

(не) Далá: загула́ I 300
зла́ I 199

¹⁰ Номер сторінки закреслений і вписаний між рядками.

Дійшла:
(в) Діла:

Добула:
Додала:
Дотла:
Жила:

Загула:
Задала:
Звела:
Зла:

Ішла:
Кляла:

Лила:
не Лягла:
(не) Мала:
Мела:
Найшла:
Начала:
Несла:
Пекла:
Перевела:
Піла:

Підвела:
Піддала:

Підняла:

Пішла:
Поповзла:

кляла I 85
підняла I 125
пішла I 290
жила I 143
піла I 217
без числа I 213
була I 165
була I 154
посила I 213
діла I 143
піла I 243 /
підвела I 191
дала I 300
піддала I 292
була I 207
не дала I 199
піддала I 224
була I 206–7
не дала I 85
підняла I 182
була I 211
постола I 103
була I 116, 134 //
вела I 147
поповзла I 177
перевела I 218
без числа 199
піла 147–8
начала I 218
в діла I 217
жила I 243
пекла I 247–8
ревла I 84
50
жила I 191
задала I 297 /
зла I 224
дала I 125
кляла I 182
дійшла I 290
найшла I 172

Посила:
Пролила:
П'яла:
Ревла:
Смолла:
Стріла:
без Числа:

Лад:
Уклад:

Втялась:
Найшласть:
Одяглась:
Пеклась:
не Піддалась:
Понеслась:
Простяглась:
Роздяглась:
Спеклась:
Тряслась:

Удалась:

в Лаву:
на Славу:

Поглядив:
Уладив:
Балакав:
Заплакав:
(не) Взялася:

дотла I 213
була I 197
була I 171
не піла I 84
була I 103
була I 177 //
діла I 213
несла I 198

уклад I 175
лад I 175

тряслась I 281
спеклась I 87
понеслась I 263
тряслась I 242
здалась I 267
одяглась I 263 /
роздяглась I 86
простяглась I 86
найшласть I 87
вп'ялась I 281
пеклась I 243–4
не піддалась I 267
II
на славу I 255
в лаву I 255

уладив I 255
поглядив I 255 //
заплакав I 132
балакав I 132
вп'ялась I 284
завелась I 146
принялась I 144, 185¹¹
розп'ялась I 240

¹¹ Номер сторінки 185 вставлений між рядками.

тряслася I 125
 Вплелася: піднялася: I 225
 Вп'ялася: не взялася I 284
 простяглася I 262
 Завелася: не взялася I 146
 Запеклася: лилася I 258 /
 Лилася: запеклася I 258
 піднялася I 133
 Нажилася: спеклася I 145
 Піднялася: вплелася I 225
 лилася I 133
 Потряслася: пронеслася I 231
 Приплелася: взялася I 144, 185
 Пронеслася: потряслася I 231
 Простяглася: вп'ялася I 262
 Розп'ялася: не взялася I 240
 Спеклася: нажилася I 145 //
 Тряслася: не взялася I 125

Застилати: простилати I 183
 Простилати: застилати I 183

МА́-

I

Нема́: без ума́ I 270
 без Ума́: нема́ I 270
 Чотирма́: до ярма́ I 159–160
 до Ярма́: чотирма́ I 159–160 /
 Атамáн: гетьма́н I 260
 Гетьма́н: атамáн I 260

Дрімáть: ма́ть I 212
 Ма́ть¹²: дрімáть I 212

II

не Займа́є: ма́є I 286
 Ма́є: не займа́є I 286

Ентелла-сірома́ху: Тіма́ху I 94
 з Ма́ху: салама́ху I 167 //
 Салама́ху: з Ма́ху I 167
 Тіма́ху: Ентелла-сірома́ху I 94¹³

НА

I

Вина́¹⁴: війна́ I 273
 Війна́: вина́ I 273
 Вона́: сукна́ I 110
 Грязна́: чадна́ I 127
 Зна́: списа́в I 198
 На́: старшина́ I 278
 Навісна́: поспішна́ I 105 /
 Поспішна́: навісна́ I 105
 Старшина́: на́ I 278
 Сукна́: вона́ I 110
 Чадна́: грязна́ I 127

Зна́в: порозганáв I 121

Нас́: кна́зь I 172

у Волна́х: на човна́х I 109
 на Човна́х: у волна́х I 109
 //

II

перед На́ми: човна́ми I 159
 Човна́ми: перед на́ми I 159

не Зна́юсь: призна́юсь I 300
 Призна́юсь: не зна́юсь I 300

¹³ Номер сторінки 94 вставлений між рядками.

¹⁴ У Словнику – зноски «ім. ж. р.»

¹² У Словнику – зноски «ім.»

ПА́-

I

Гольті́па: копа́ I 252
 Копа́: гольті́па I 252
 попа́ I 90
 Наступа́: не захова́ I 283 /
 Попа́: копа́ I 90

На́пав: попав I 279
 Попа́в: на́пав I 279

Купа́всь: попавсь I 239
 Купа́всь: попавсь I 239
 50

Накарпа́с: по сам па́с I 227
 по Сам па́с: накарпа́с I 227

Напа́сть: пропа́сть I 199, 282 //
 Пропа́сть: на́пасть I 199, 282

Заса́пався: купа́вся I 84
 Купа́вся: заса́пався I 84

Виступа́ло: в клепа́ло I 230
 в Клепа́ло: виступа́ло I 230

РА́-

I

Гора́: до двора́ I 67
 стара́ I 218
 (до, од) Двора́: гора́ I 67 /
 не порá I 302
 стара́ I 180
 3-за Дністра́: сестра́ I 197
 не Порá: од двора́ I 302
 Сестра́: 3-за Дністра́ I 197
 Стара́: гора́ I 218
 до двора́ I 180

Позбира́в: почухра́в I 70
 Почухра́в: позбира́в I 70

Забра́всь: озира́всь I 123
 Озира́всь: забра́всь I 123 //
 не Цура́всь: не потеря́всь I 89

Ра́з: Тара́с I 111
 Ра́й: не теря́й I 303
 Небора́к: ра́к I 211, 225
 Ра́к: небора́к I 211, 225
 Тара́с: ра́з I 111

Пра́х: стра́х I 239, 282¹⁵
 Стра́х: пра́х I 239, 282 /

II

Потра́ви: припра́ви I 72
 стра́ви I 173
 Припра́ви: потра́ви I 72
 Стра́ви: потра́ви I 173

Обіжра́всь: отя́гся I 89¹⁶
 Попра́всь: програ́всь I 213
 Програ́всь: попра́всь I 213
 Убра́всь: укрáвсь I 81
 Укрáвсь: убра́всь I 81

//

Огра́да: одра́да I 232
 Одра́да: огра́да I 232

к Огра́ді: отря́ді I 215
 в Пара́ді: наря́ді I 170

¹⁵ Номер сторінки 182 вставлений між рядками.

¹⁶ На наступному рядку закреслено «Убра́всь : укрáвсь I 81».

Зра́ду: на пора́ду I 84
 на Пора́ду: зра́ду I 84

—
 Кара́йте: умира́йте I 210
 Умира́йте: кара́йте I 210

— /
 Енея-небора́ка: ра́ка I 197
 Ра́ка: Енея-небора́ка I 197

—
 Небора́ки: Олексій Кура́кин I 304

—
 Олексій Кура́кин: небора́ки I 304

—
 Гра́ли: не кози́ряли I 104

—
 Позбира́лись: прибра́лись I 124
 Прибра́лись: позбира́лись

—
 до Бра́ми: ра́ми I 235 //
 Ра́ми: до бра́ми I 235

—
 Пра́су: за ря́су I 260

—
 Бра́ттю: перед ра́ттю I 195
 перед Ра́ттю: бра́ттю I 195

СА́-

I

Коса́: оса́: I 66
 Оса́: коса́ I 66
 Чудеса́: в небеса́х I 98

— /
 Сам-на-са́м: по уса́м I 179
 по Усам: сам-на-сам I 179

—
 Карваса́р: пса́р I 242
 Пса́р: карваса́р I 242

в Небеса́х: чуда́са I 98
 II
 од Доса́ди: із заса́ди I 279–80
 із Заса́ди: од доса́ди I 279–80

—
 Доса́ді: в оса́ді I 254 //
 в Оса́ді: доса́ді I 254

ТА́-

I

Висмокта́: завіта́ I 226
 Ворота́: куда́ I 142
 Живота́: пропада́ I 230
 Завіта́: висмокта́ I 226
 Міста́: уста́ I 116
 (не) Пуста́: (в) уста́ I 261, 271¹⁷
 (в) Уста́: міста́ I 116
 не пуста́ I 261, 271 /
 Хвоста́: верства́ I 240

—
 Потопта́в: ста́в I 257
 Прочита́в: ста́в I 260
 Розплата́в: одтя́в I 260
 Ста́в: потопта́в I 257
 прочита́в I 260

—
 не Маста́к: та́к I 272
 Та́к: не маста́к I 272

—
 Та́м: стан I 221

—
 (в) Ста́н: султа́н I 259 //

¹⁷ Номер сторінки 271 вставлений між рядками.

[Зошит 4 А

I. Відкриті і глибокі рими стан —
трощать

II. Звичайні рими Баба — скриготав]

та́м I 221

шайта́н I 223

Султа́н: в ста́н I 258

Шайта́н: ста́н I 223

II

Нахлиста́вся: хита́вся I 111

Хита́вся: нахлиста́вся I 111

Літа́с: наvertsа́с I 199

Наvertsа́с: літа́с I 199

Вста́ли: хлеста́ли I 69

Повставали¹⁸: приста́ли I 113

Приста́ли¹⁹: повстава́ли²⁰ I 113

Хлеста́ли: вста́ли I 69

Зашата́лись: хвата́лись I 96

Хвата́лись: зашата́лись I 96

ХА́-

I

Блоха́: лиха́ I 253

не без Гріха́: плоха́ I 78

Лиха́: блоха́ I 253

Плоха́: не без гріха́ I 78 //

I

Осмі́хався: прислу́хався I 205

Прислу́хався: осмі́хався I 205

Женихали́сь: розбrehали́сь I 206

Розбrehали́сь: женихали́сь I 206

Жениха́ння: коха́ння I 178

Коха́ння: жениха́ння I 178

Бурха́ти: колиха́ти I 158

не Збrehа́ти: ха́ти I 147 /

Колиха́ти: бурха́ти I 158

Ха́ти: не зbrehа́ти I 147

ЧА́-

I

Меча́: силача́ I 291

Навті́кача́: плеча́ I 276

Плеча́: навті́кача́ I 276

Силача́: меча́ I 291

не Накрича́в: нача́в I 299–300

Нача́в: не накрича́в I 299–300 //

Дівча́т: нявча́ть I 253

Нявча́ть: дівча́т I 253

II

Ворча́ли: шкварча́ли I 141

Захрю́чали: крича́ли I 209

Істоча́ли: шкварча́ли I 272

Крича́ли: захрю́чали I 209

розкача́ли I 94

Розкача́ли: крича́ли I 94

Шкварча́ли: ворча́ли I 141

істоча́ли I 272

/

Звича́ю: ча́ю I 178

Ча́ю: звича́ю I 178

¹⁸ У Словнику «повста́ли».

¹⁹ У Словнику «привста́ли».

²⁰ У Словнику «повста́ли».

ША -**I**

Душа́:	з коша́ I 111
	поспіша́ I 194
з Коша́:	душа́ I 111
Поспіша́:	душа́ I 194

ЩА -**I**

Пища́ть:	троща́ть I 234
Троща́ть:	пища́ть I 234

//

Звичайні рими

АБ -**II**

Ба́ба:	сла́ба I 182
Сла́ба:	ба́ба I 182

ні Ша́бель: А́вель I 189

Ба́би: сла́бі I 249

Сла́бі: ба́би I 249

Ба́бу: жа́бу I 95
шва́бу I 158 /Жа́бу: ба́бу I 95
Шва́бу: ба́бу I 158

Голодра́бці: пота́пці I 237

АВ -**I**

Белькота́в:	одчеса́в I 229
Взди́хав:	не довіра́в I 110
Вигриза́в:	годува́в I 181
(не) Вида́в:	сказа́в I 199, 208 //
	спита́в I 151–2

Визива́в:	засука́в I 95
Вилива́в:	заї́дав I 69
	розкида́в I 125
Вкра́в:	оби́щав I 223
Впла́в:	попа́в I 241
не Встава́в:	помина́в I 91
Гаса́в:	крича́в I 215
Глита́в:	Голіа́ф I 238
Годува́в:	вигриза́в I 181
Горюва́в:	забра́в I 106 /
Да́в:	не жда́в I 101
	не зави́ляв I 160
	задріма́в I 282
	зва́в I 66
	злига́в I 158
	ізня́в I 80
	ковта́в I 205
	крича́в I 104
	не ма́в I 263
	накива́в I 65
	сказа́в I 292
	толкова́в I 220
Дава́в:	пригання́в I 168
Держа́в:	відтя́в I 246
Добира́в:	огляда́в I 171
Дода́в:	писа́в I 183 //
Дрижа́в:	підступа́в I 278
не Дріма́в:	чува́в I 205–6
не Жартува́в:	назва́в I 224
(не) Жда́в:	да́в I 101
	сказа́в I 152
Забажав́:	крича́в I 214
Забра́в:	горюва́в I 106
Забува́в:	сказа́в I 80
Завіта́в:	не попа́в I 176
Загарча́в:	лежа́в I 134
Задріма́в:	да́в I 162 /
	сказа́в I 108

Заїда́в:	вилива́в I 69	наліза́в I 95
Закрича́в:	наскака́в I 169	порозганя́в I 121
	побра́в I 249	Ізнемага́в: протяга́в I 198
	сказа́в I 81, 94	Кла́в: тра́в I 154–5
	храброва́в I 240	Клекота́в: сказа́в I 155 /
	чува́в I 201	Кова́в: упав́ I 207
Замудрова́в:	сказав́ I 88	Ковта́в: да́в I 205
Запопа́в:	причвала́в I 70–71	Колупа́в: мовча́в I 106
	шпу́рля в́ I 182	розгляда́в I 235
Застогна́в:	поскака́в I 263	Кректа́в: лига́в I 98
Засука́в:	визива́в I 95	Крича́в: гаса́в I 205
Защища́в:	не уважа́в I 273 //	да́в I 104
Зва́в:	да́в I 66	забажа́в I 214
Злама́в:	розі́рва́в I 183	Загара́в I 134
Злига́в:	да́в I 158	обганя́в I 268
не Злиза́в:	оби́ща́в I 183	потра́в I 205
Змусова́в:	скомпонува́в I 157–158 ²¹	Лига́в: кректа́в I 98
(не) Зна́в:	наказа́в I 115	Ма́в: не да́в I 263 //

²¹ Номер сторінки 158 вставлений між рядками.

Словники

ЄГ	Гурин І. Словник рим Євгена Гребінки / І. Гурин.— Миргород, 1982.— 66 с.
ЛЕ	Вашенко В. С., Медведєв Ф. П., Петрова П. О. Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання / В. С. Вашенко, Ф. П. Медведєв, П. О. Петрова.— Х.: Вид-во Харківського держ. унів. ім. О. М. Горького, 1955.— 207 с.
СА	Бабакин А. Словарь рифм Беллы Ахмадулиной / А. Бабакин.— Тюмень: Изд-во Ю. Мандрики, 2002.— 336 с.
СДТ	Бойко М. Ф. Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки / М. Ф. Бойко.— К.: Вид-во АН УРСР, 1961.— 93 с.
СЕв	Бабакин А. Словарь рифм Евгения Евтушенко / А. Бабакин.— Тюмень: Изд-во Ю. Мандрики, 2000.— 335 с.
СЕС	Тимофеев В. П. Словарь рифм Сергея Есенина / [ред. О. В. Тимофеева]; В. П. Тимофеев.— Шадринск: ШГПИ, 2009.— 319 с.
СЛерм	Словарь рифм М. Ю. Лермонтова / Под ред. В. В. Бородина, А. Я. Шайкевича // Лермонтовская энциклопедия.— М.: Советск. энцикл., 1981.— С. 666–716.

- Слом** Словарь рифм М.В. Ломоносова: Лексикон стиховых окончаний / [сост. Е.А. Захарова, О.С. Лалетина, Е.М. Матвеев; отв. ред. С.С. Волков, Е.В. Хворостьянова].— СПб.: Нестор-История, 2011.— С. 7–28.
- СМ** Бабакин А. Словарь рифм Осипа Мандельштама / А. Бабакин.— Тюмень: Мандр и Ка, 2005.— 191 с.
- СМШ** Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР; Редкол. В.С. Ващенко (відп. ред.) та ін.— К.: Наук. думка, 1964.
Т. 1: А-Н / Ред. Т.К. Черторизька.— 1964.— 484 с.; Т. 2: О-Я / Ред. В.Г. Маринченко, Л.О. Родніна.— 1964.— 569 с.
- СП** Бабакин А. Словарь рифм Бориса Пастернака / А. Бабакин.— Тюмень: Мандр и Ка, 2004.— 438 с.
- СР** Бабакин А. Словарь рифм Роберта Рождественского / А. Бабакин.— Тюмень: Изд-во Ю. Мандрики, 2001.— 351 с.
- ТШ** Діброва С.М. Словник рим Т.Г. Шевченка / С.М. Діброва.— Сімферополь, 2004.— 144 с.
- ШЛ** Ващенко В.С., Петрова П.О. Шевченкова лексика: Словопоказчик до поезій Т.Г. Шевченка / В.С. Ващенко, П.О. Петрова.— К.: Вид-во Київського держ. університету ім. Т.Г. Шевченка, 1951.— 106 с.
- АМ** Budkowska J. Słownik rymów Adama Mickiewicza / J. Budkowska.— Wrocław; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970.— 228 s.
- PR** Shaw J. T. Pushkin's Rhymes: a dictionary / J. T. Shaw.— Madison: The University of Wisconsin Press, 1974.— 673 p.
- ST** Słownik rymów Stanisława Trembeckiego / pod red. H. Turskiej.— Toruń, 1961.— 140 + XXIV s.

Рукописи

- Лутк., 1–37** Лутковский В.В. Словник рим І. Котляревського. Зошити 1–37 / Зберігається у фондовій колекції Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського.— Шифр ПМК УВ № 2852 інв. № 213-рукописи.
- Гур., 1** Гурин І. Словник рим І.П. Котляревського. Частина перша.— Миргород, 1976 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України.— № фонду 909, № опису 1, № справи 8.
- Гур., 2** Гурин І. Словник рим І.П. Котляревського. Частина друга.— Миргород, 1976 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України.— № фонду 909, № опису 1, № справи 6.

Література

1. Дашкевич Я. Нарада нездійснених мрій [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://dilovod.com.ua/publ/statti/biblioteka_nan/4-1-0-454.
2. Ковалевський В. В. Рима: Ритмічні засоби українського вірша / В. В. Ковалевський.— К.: Рад. письменник, 1965.— 288 с.
3. Котляревський І. П. Повне зібрання творів: у 2 т. Т. 1 / І. П. Котляревський.— К: Вид-во АН УРСР, 1952.— 535 с.— іл.
4. Лугинець В. Альманах «Супій» / В. Лугинець // Літературна Україна.— 7.09.1965.
5. Мовчун Л. В. Методика дослідження рукописних словників рим / Л. В. Мовчун // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М. Я. Плющ.— К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014.— Випуск 11.— С. 43–48.
6. Словник українських рим // Літературна газета.— 22.05.1947.
7. Тимофеев Л., Венгров Н. Краткий словарь литературоведческих терминов: пособие для учащихся средней школы / Под общ. ред. Л. И. Тимофеева.— М.: Гос. уч.— пед. изд. Министерства просвещения РСФСР, 1953.— 179 с.

Larysa MOVCHUN

Unknown rhyming dictionary, compiled by Volodymyr Lutkovsky

The article is devoted to the unknown handwriting «Ivan Kotliarevsky Rhyming Dictionary» compiled by philologist Volodymyr Lutkovsky in 1969. We used the author's method of manuscript analysis, consisting of three blocks. The rhyming dictionary introduced in scientific everyday life will help reconstruct Ukrainian rhymography history.

Перспективи репрезентації теорії комунікативної лінгвістики у словниках активного типу

У сучасних умовах міжкультурної інтеграції гостро постає проблема взаєморозуміння між етносами, регулювання взаємостосунків, виховання взаємної толерантності, що полегшує спілкування і сприяє успішній комунікації загалом. Сьогодні ніхто не заперечує твердження, що володіння ефективною комунікацією — це запорука успіху в усіх сферах людської життєдіяльності, тому й актуалізовано проблему підготовки учнів, студентів, молоді та й комунікантів старшого покоління до активного володіння словом. Одним із головних завдань у процесі навчання мові стало скерування на набуття риторичних знань, умінь і навичок для ведення успішної комунікації, зокрема й повсякденної — риторики на щодень.

У 2010 році було видано перший в Україні тлумачний словник паремій, що належить до словників активного типу, мета якого — підвищити рівень комунікативної компетенції сучасних українців за рахунок ознайомлення з механізмами чинності комунікативних процесів, їх технологіями, стратегіями, тактиками, правилами, законами і под., вербалізованими в пареміях як відповідних словесних штампах [Див.: 3; 4; 5; 7].

Ідея створення та розробка проекту цього словника належить докторові філологічних наук, професору Тетяні Анатоліївні Космеді, яка й здійснювала загальне керівництво роботою над укладанням словника та його редагування. Укладачі кваліфікували «Комунікативний кодекс українців у пареміях» як неповний словник, оскільки завдання полягало в зображенні того «зрізу», який би репрезентував найбільш популярні, поширені паремії, що містять комунікативний досвід українців. В укладанні словникових статей автори дотримуються пареміографічної концепції Івана Франка в аспекті «розкодування» паремійного матеріалу відповідно до специфіки його застосування в комунікації, окреслюючи або прогнозуючи конкретні комунікативні ситуації, описуючи їх особливості і смисли. Метамова словника репрезентує термінологічний апарат комунікативної лінгвістики, що вимагає від читача певної підготовленості й творчої уяви, зокрема щодо механізмів дії комунікативних законів, яких у словнику репрезентовано вісімнадцять, комунікативних правил, стратегій і тактик, закономірностей і тенденцій, мовленнєвих жанрів, невербальних засобів комунікації тощо.

Загальновідомо, що основна функція словників активного типу — сприяти синтезу мовлення, допомагати в моделюванні мовлення, будувати комунікацію відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, подій, ситуацій. Лексикографічний «принцип активності вимагає принципового розширення мовної інформації, що подає словник, зокрема якомога повного опису мовленнєвої компетенції мовців (володіння мовою)» [1: 9].

Отже, особливої значущості набувають лінгвістичні та світоглядні чинники, що впливають на «сміслову наповненість відповідних комунікативних формул та своєрідність їхнього виявлення в дискурсах, що скеровані на різні мовленнєві дії як реалізація семантичної гнучкості та прагматичної спроможності до реалізації множинності смислів, що, впроваджені думкою, відображаються в слові, тексті, дискурсі під час спілкування» [6: 47].

Усвідомлюючи потребу вдосконалення першого видання словника в аспекті збагачення цього лексикону мовним матеріалом, зокрема прикладами з художнього, публіцистичного, повсякденного дискурсу, що виявляють різні комунікативні смисли в різних ситуаціях, автори-укладачі сконцентрували увагу на пошуково-текстовій діяльності.

Наголосимо, що проблема вияву **смислів у комунікації** на сьогодні є малодослідженою й тому перспективною в аспекті вивчення їхніх особливостей і фіксації в лексикографічних працях, зокрема одна й та сама паремія, використана мовцями в певних комунікативних контекстах, має різні смислові відтінки й репрезентує низку мовленнєвих жанрів (МЖ), зумовлених інтенціями автора висловлювання, порівн.: *Не спитавши (перше) броду, не лізь (не сунься, не пхайся) прямцем у воду*. Основне значення: остерога необережному чоловікові, що починає роботу, не обчисливши сили й обставини» [ГРНП: 188]. Ситуативні значення: 1) репрезентація **МЖ докору** за необачність у серйозній справі, порівн.: «Так, сину, не можна свататися, як же таки так, не спитавшись броду та в воду» [Н-Л-1]; 2) репрезентація **МЖ повчання, настанови**, порівн.: «Треба перше пошукати броду, а потім лізти у воду» [Н-Л-2]; 3) **обурення**: «Як же так можна, не спитавши броду, та у воду!» [Н-Л-1].

Отже, відповідно до актуального (комунікативного) смислу, що «виформовується в комунікативному акті як результат взаємодії інтенцій мовців у конкретній конситуації спілкування» [2: 159], паремія може репрезентувати **комунікативні закони, правила, принципи, стратегії, тактики, мовленнєві жанри** в певній **комунікативній ситуації** тощо. Поглиблення концепції словника відбувається в напрямку виявлення й аналізу дискурсивного матеріалу, що містить паремійний компонент і виявляє зазначену вище специфіку. Доповнене й оновлене 2-е видання «Комунікативного кодексу українців у пареміях» разом із теоретичним

аналізом прагматичних ситуацій буде презентувати і їхнє мовленнєве вираження, що посилить статус **Словника як словника активного типу**. Оновлена словникова стаття може відображати нові параметри:

З вовком жити, вовком бути. ... по вовчому вити [ГРНП: 354]. Вербалізовано сутність комунікативної стратегії планування, проведення комунікативної дії (й керування нею) з метою досягнення ефективності комунікації. У мовленні ця паремія може виявляти такі комунікативні смисли:

1) репрезентація **комунікативного закону довіри до зрозумілих висловлювань** [Див.: 5] — висловлення довіри до сформованої суспільним досвідом істини — думки, що не підлягає сумніву: «Юний Паблос, випробувавши страждання і приниження в університеті Алькала, роздумує: «Приказка говорить, і говорить правильно: **з вовками жити — по-вовчому вити**» [Біогр.];

2) репрезентація **комунікативного принципу**, що визначає певну атмосферу спілкування: «**З вовками жити — по-вовчому вити**. Це і є принцип виживання в школі № 12. Або мовчи і посміхайся знахабнілій директорці, або пиши заяву на звільнення за власним бажанням. Третього не дано» [Ів.];

3) репрезентація **комунікативного правила**: «Живеш серед вовків, **то вий по-вовчому**, / я чую цю пораду і промовчую. / Бо між вовками мало вити голосно, / ще ікла шкряпнути і груди — колесом» [СлМ];

4) омовлення **комунікативної стратегії**: «Окремі нардепи показали, що можуть не тільки декларувати, вмовляти, переконувати і критикувати владу. Вони готові фізично протистояти, до крові. Саме так треба відстоювати інтереси країни. **З вовками жити — по-вовчому вити**. Опозиція лише діяла традиційними методами своїх опонентів» [НВ];

5) визначення **комунікативної тактики**, керівництва до конкретної комунікативної дії: «Від підпису рука не відвалиться. Що ж робити, коли тепер весь світ перевернувся, а **з вовками жити — по-вовчому вити**. Потім ще щось торохтіла про те, що вона йому все життя своє офірувала, а він для неї такої дрібниці не може зробити» [ОТел.];

6) опис **комунікативної ситуації**: «Муфтикові доведеться на власній шкурі дізнатися, як воно: **між вовками жити — по-вовчому вити**. А Півчеревичкова дружба піддається серйозним випробуванням» [ЕР];

7) формула **МЖ повчання, настанови**: «Прикро, що дуже часто у сучасних сім'ях батьки стають перешкодою на шляху до спасіння своїх дітей. Хіба не вони переконують їх, що в наш час по правді не проживеш, що «**з вовками жити — по-вовчому вити**»? Замість заповіту — жити по Христовому слову, навпаки, вони запевняють, що в сучасному житті Христова мудрість шкідлива, а потрібна своя, життєва» [Проп.];

8) репрезентація **МЖ попередження**: «*З вовком жити — по-вовчому вити*» — *попереджають тих, кого доля закидає в коло лихих людей*» [vovk.ua].

Вочевидь, оновлене 2-е видання словника «Комунікативний кодекс українців у пареміях» (2010) буде корисним не лише для українського мовця, а й для носіїв інших мов світу, що спілкуються з українцями в глобалізованому сучасному суспільстві.

Джерела

- Біогр.** Франціско де Кеvedо-і-Вільегас: Біографія: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Література/41337/Франціско-де-Кеvedо-і-Вільегас/Біографія>
- ГРНП** Галицько-руські народні приповідки: [у 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко].— Львів: ВЦ АНУ ім. І. Франка, 2006.— 2-е вид.— Т. 1.— 818 с.
- ЕР** Ено Рауд. І знову Муфтик, Півчеревичок та Мохобородько. Книга 4.— Київ: Веселка, 1992.— 128 с.
- Ів.** Іванцов Є. З вовками жити — по-вовчи вити: [Електронний ресурс] / Телеканал газета «Антенa» — № 19.— 14.05.2008.— Черкаси.— Режим доступу: <http://antenna.com.ua/antenna/19-2008>
- НВ** Назарий Вакула. В списки оппозиции нужно брать людей с хорошей физической подготовкой: [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://uainfo.org/news/15626-v-spiski-oppozicii-nuzhno-bratlyudey-s-horoshey-fizicheskoy-podgotovkoy.html>
- Н-А-1** Нечуй-Левицький І.С. Микола Джеря / Публічна електронна бібліотека української художньої літератури: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrlit.org/nechui_levytskyi_ivan_semenovych/mykola_dzheria/3
- Н-А-2** Нечуй-Левицький І.С. Пропаші: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://library.org.ua/?p=128>
- ОТел.** Теліга Олена. Або — або / Бібліотека ім. Марії Фішер-Слиж: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/teliha_100abo.htm
- Проп.** Шинкаренко Олег. Роль батьків у християнському вихованні дітей: Проповідь: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.orthvoldiocese.lutsk.ua/articles/article003.html>
- САМ** Славомир Монастирський. Вовчі сентименти: [Електронний ресурс] / Сайт «Поезія та авторська пісня України» (поетичний розділ «Універсальна лірика»). / Режим доступу: <http://www.poezia.org/ua/id/20900/print>

vovk.ua

Вовкулаки: (пластовий курінь): [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vovkulaky.plast.org.ua>

Література

1. Апресян Ю. Д. Предисловие // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [под. общим рук. акад. Ю. Д. Апресяна]. — М.: Школа «Языки русской культуры». — Вып. 3. — 2003. — 1488 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації— К.: Довіра, 2007. — 205 с.
3. Голуб Н. Комунікативний кодекс українців у пареміях: таумачний словник нового типу (Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. — Дрогобич: Коло, 2010.): [Рецензія] // Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал Інституту педагогіки АПН України. — 2011. — № 3 (89). — С. 63–64.
4. Дорошенко С. Перший в Україні паремійний словник як комунікативний кодекс українців (рецензія). Комунікативний кодекс українців у пареміях: таумачний словник нового типу / авт. — упоряд. Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. — Дрогобич.: Коло, 2010. — 272 с. // Українська мова. — 2011. — № 4. — С. 107–112.
5. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: таумачний словник нового типу— Дрогобич: Коло, 2010. — 272 с.
6. Космеда Т. А. Параметр «вишуканість мовлення» в лінгвістичній концепції Івана Франка // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. С. Бацевича. — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. — С. 45–50.
7. Куньч З. Вивчаймо українські паремії: рецензія на словник Т. А. Космеди, Т. Ф. Осіпової «Комунікативний кодекс українців у пареміях» // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — 2013. — № 765. — С. 140–141.

Tetyana OSIPOVA

Representation prospects of the communicative linguistics theory in dictionaries of active type

Communicative and linguistic competence of contemporaries depends on the quality of their knowledge and rhetorical skills. Dictionaries of active type support increasing the level of linguistic competence, which concept is based on the principles of previously concluded dictionaries of paremias representing communication laws. Under the terms of situational communication paremia may represent communication laws, rules, principles, strategies, tactics, speech genres (SG), and describe communicative situation itself. It's obvious that the first edition of «Communicative Code of

Ukrainians in Paremiias' (Т. Kosmeda, Т. Osipova, 2010) should be renewed, added and oriented to the principles of the dictionary of active type that will be useful for specialists, the average modern speaker and foreigners who learn the Ukrainian language.

Лідія Тименко

Ілюстративний параметр у словниках тлумачного типу (на прикладі «Словаря української мови» Б. Грінченка)

Матеріали «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка з часу виходу й до сьогодні потрапляють у коло наукових зацікавлень мовознавців, істориків, культурологів й засвідчують неоціненний внесок ученого в українське мовознавство. Грінченків словник — як відбиток культури й побуту тогочасних українців, як джерело народної мудрості, прихованої в значеннях слів і фразеологічних висловів, в ілюстративному матеріалі, — не втрачає актуальності й у наш час.

У передмові Б. Грінченко докладно висвітлив історію збирання, систематизації й редагування матеріалів, які увійшли до словника [СлГр4: XX–XXVIII], методологічні засади його побудови. Важливим є той факт, що сюди були залучені додаткові записи, здійснені самим упорядником, адже усе свідоме життя вчений сумлінно збирав українське слово. «Матеріалу було мені дано, — згадував Борис Дмитрович, — тільки 49 тисяч слів і, не вважаючи на всі мої домагання, не схотіли доповнити цей матеріал новим. Ми з жінкою доповнили словарь скільки змогли з власного матеріалу, але все ж часу було так мало (Словарь робився на академічний конкурс, і останні роки півтора мені доводилося сидіти над ним 10–11 годин щодня), що північні діалекти і ще дещо zostалися не повно зарепрезентовані. Через те Словарь одібрав од Академії Наук тільки другу премію, хоч про саму роботу і про знакову вартість словаря Академічна рецензія озвалася дуже прихильно» [4: 93].

Мета статті — на основі аналізу ілюстрацій у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка з'ясувати становлення редакторських підходів до

добору цитатного матеріалу. Поставлена мета передбачає розв'язання наступних завдань: проаналізувати розуміння ілюстративного параметру, значення цитат для розкриття семантики слів у тлумачних словниках; висвітлити проблему відбору ілюстрацій і систематизації у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка.

Навряд чи й можна уявити всю титанічну працю Б. Грінченка над упорядкуванням «із додатками власного матеріалу» безцінного чотиритомного «Словаря української мови». І кожна сторінка «Словаря» засвідчує титанічну працездатність редактора, який кожне слово, як необроблений камінчик, обтісував, відшліфовував, клав на призначене місце. «Діло те було переломовим в історії нашої лексикографії, з його, як зазначено вже, починається нова в ній сторінка. І цілком справедливо і по заслuzі завжди стоятиме першим на ній ім'я — Бориса Грінченка» [4: 24]. Грінченків словник став одним із найважливіших здобутків ученого, що не втратив своєї актуальності й до сьогодні.

Якщо погортаємо сторінки «Словника української мови», то мусимо визнати, що він є не лише історичною пам'яткою. Про це свідчить той факт, що на початку ХХІ століття за матеріалами даного словника української мови був виданий так званий «Скарбослов. Російсько-український словник мало-відомих слів та виразів» з метою допомогти шанувальникам рідного слова практично використовувати ті народні скарби, які містить словник Грінченка, збагатити власну мову та очистити її від русизмів та суржику.

«Словник української мови» за редакцією Б. Грінченка — це українсько-російський словник, який має 68 тисяч слів, що включає: переклад слів на російську мову, тлумачення значення слів російською мовою або українським ілюстративним текстом, лексику літературної мови ХІХ ст., більшість українських діалектів, українську фразеологію (з поясненням її походження).

За словами Б. Грінченка, щодо використання джерел, то на першому плані був матеріал із етнографічних збірників, як матеріал народний і який можна було перевірити щодо вживання слів. Серед невикористаного матеріалу, опрацювати який випало Б. Грінченку та його дружині, письменник називав такі видання, як «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» П. Чубинського, «Малорусские народные предания и рассказы» М. Драгоманова та В. Антоновича, «Чумацкие народные песни» І. Рудченка, фольклорні записи, видані І. Манжурою, В. Милорадовичем, Науковим товариством імені Т. Шевченка, Краківською академією наук, Харківським історико-філологічним товариством. Далі Борис Грінченко називав слова, записані безпосередньо з народу (видані або рукописи). Для реєстрової частини та ілюстрації її вживання автор використовував також збірки на-

родної творчості М. Максимовича, А. Метлинського та інші лексикографічні напрацювання того часу (наприклад, «Опыт русско- украинского словаря» М. Левченка, 1874 р. та ін.).

У Словнику зібрана лексика, яку широко використовували Т. Шевченко, І. Котляревський, М. Коцюбинський, Панас Мирний, Леся Українка та інші майстри української словесності. Працюючи над Словником, Грінченко намагався подавати ті слова й вирази, в реальному існуванні яких він був особисто впевнений. Непереверені слова, за твердженням автора, до Словника не включалися. Понад два роки віддав Борис Дмитрович титанічній праці над словником. Він перевіряв і переробив одержаний матеріал за всіма літерами щодо вибору слова, його пояснення, добору й уточнення ілюстративного матеріалу.

Зазвичай ми співвідносимо *ілюстрацію* з такими образотворчими засобами, як малюнок, фотографія, таблиця, креслення, графік тощо. Але спробуємо конкретизувати це поняття і розглянути ілюстрацію як лексикографічний засіб опису значення слова. Ілюстрування словника зазвичай розглядається в аспекті графічного оформлення словникової статті, і тоді такі види ілюстрацій, як малюнок, фотографія, таблиця, схема, креслення (іконічні засоби), відносяться до видів виразності графіки поряд із власне графікою тексту (сегментація, шрифт, кольорове оформлення та ін.) [1: 29]. Ілюстрація як засіб семантизації слова у словнику майже не обговорюється лексикографами як теоретична проблема.

«Словник української мови» за редакцією Б. Грінченка містить слова української літературної і народної мови ХІХ ст. Майже завжди Б. Грінченко зазначав місцевість, звідки походить дане слово, причому географія дуже широка: Бердичівський уїзд, Богодухівський уїзд, Борзнянський уїзд, Галиція, Кам'янецький уїзд, Костянтиноградський уїзд, Міуський округ, Угорщина та ін., наприклад:

Журливий, а, е. 1) Склонный къ печали, часто грустящий. *Я собі вдалася журлива, а Параска ніколи не зажуриться, все регочеться.* **Славяносерб. у.** 2) Печальный, грустный. *А Настя йде біла як хустка, ні журлива, ні весела, от мов з каменю.* **МВ. II.** 52. 3) Заботливый, постоянно заботящийся. *Гей не журливая та не хлопотливая бурлацкая голова! Куди гляну, подивлюся: все чужая чужина.* **Канев. у.** [СлГр1: 493];

Рукодільство, ва, с. Ремесло, кустарный промысел. *Він живе хліборобством тільки, ніякого рукодільства не знає.* **Новомоск. у.** [СлГр4: 87];

Цибнути, бну, неш, гл. Одн. в. отъ цибати. *Як цибне через рів.* **НВолын. у.** [СлГр4: 428].

Вказуючи місцевість походження слова, автор наголошував, що воно записане безпосередньо з народу саме на цій території, але не вказує на територіальне поширення слова далі.

Б. Грінченко заклав фундамент теорії української лексикографії і визначив напрямки її розвитку. Загальна структура словникової статті в словнику за ред. Б. Грінченка була найдосконалішою порівняно з усіма попередніми словниками, виданими в XIX ст.

Одним із важливих факторів відбиття у словниках об'єктивності та суб'єктивності семантики слів є цитований матеріал, який сприяє повному розкриттю їхнього лексичного значення. Необхідність і важливість мовних прикладів продемонстровано багатьма лінгвістичними дослідженнями. За формою лексикографічні ілюстрації є моделями синтаксичних конструкцій, реальними словосполученнями, реченнями або уривками з тексту, у яких лексема подається в контекстному оточенні; за джерелом — цитати з художньої літератури, періодичних видань тощо та приклади, складені лексикографом або виділені з розмовного мовлення; за змістом — лінгвістичні та екстралінгвістичні.

Основне завдання тлумачного словника — дати вичерпну характеристику значення слова. У тлумаченні дається, як правило, лише основна ідея значення слова. Тому й зрозуміло, які важливі функції виконує ілюстративний матеріал у плані конкретизації, розширення, поглиблення тлумачень семантики слова [6: 137].

На думку В. В. Дубічинського, приклади виконують дві основні функції: «1. Уточнюють, виділяють значення реєстрової одиниці. 2. Наводять ілюстративні докази, що доповнюють семантизацію мовної одиниці» [3: 36]. Перелік цих функцій можна доповнити: ілюстрації підтверджують наявність слова або значення у мові; демонструють перехід слова з мови в мовлення, набуття лексемами додаткових відтінків значення, подання відомостей позамовного характеру про предмет чи поняття, підвищують пізнавальну цінність словника [5: 463].

С. Г. Бархударов вважає, що «... одна вдала ілюстрація в словнику сприяє інколи з'ясуванню змісту слова краще, ніж будь-які словесні описи» [2: 45].

Мовні приклади отримали в дослідженні назву *ілюстративного параметра*, головною вимогою якого є точність демонстрації семантики лексем. Параметр міститься в кінці словникової статті і зазвичай має формальне вираження у вигляді курсивного шрифту.

Завдання кожної поданої в словнику ілюстрації — не лише підтвердити існування аналізованого слова, але й розкрити, визначити його зміст

відповідно до поданого тлумачення. Отже, упорядникові при вивченні й дослідженні зібраного матеріалу на те чи те слово потрібно спеціально добирати цитати для ілюстрування в словнику, а не подавати будь-які. При цьому слід пам'ятати, що не кожен контекст буде достатнім для розкриття значення слова в потрібному плані. Різні контексти по-різному розкривають те ж саме значення слова. Зважаючи на це, упорядник словника зобов'язаний вдумливо й уважно вивчати всі наявні тексти і для ілюстрування вибирати лише ті, в яких контекст речення розкриває аналізоване слово в потрібному плані.

Значення слів та використання їх у мовленні ілюструється у «Словарі української мови» словосполученнями, реченнями, прикладами з художньої літератури, словників, фольклорних матеріалів, а також з книг конфесійного стилю.

Велика кількість цитат із Збірників, які уклав М. Номис. Це українські прислів'я та приказки, наприклад:

Дивуватися, вуюся, єшся, *гл.* Удивляться. Кв. II. 324. *Довго, довго дивувались на її уроду.* Шевч. 30. *Хто великого не бачив, той і малому дивується.* Ном. № 4908. *Від дурня чую, то ся не дивую.* Ном. № 6280. *Багатий дивується, як убогий годується.* Ном. № 1606 [СлГр1: 383];

Лопух, ха, м. Раст. репейник. *Лови рибку, де лопух є.* Ном. № 5897. *Дметься, як жаба на лопуху.* Ном. № 2500 [СлГр21: 377];

Сорочка, ки, жс. Рубаха, рубашечка, сорочка. *Як неділя, то й сорочка біла.* Ном. № 530 [СлГр4: 170].

Наприклад, у словниковій статті «Дивуватися» подано три цитати з одного джерела. Вони розкривають одне значення, а є ілюстрації, які розкривають різні семантичні відтінки одного слова, наприклад:

Валити, лю, лиш, *гл.* 1) Валить, сваливать. *Своє на ніжки ставить, а чуже з ніг валить.* Ном. № 9639. 2) Идти вперед; двигаться массой. *Сліпому нема гори: куди понав, туди и вали.* Ном. № 4660 [СлГр1: 124];

Горе, ря, с. 1) Горе, печаль, горесть. *Іде дівчина до хати, несе своє горе.* Шевч. 276. 2) Горе, несчастье. *З щастя та з горя скувалася доля.* Ном. № 1725. **На горе йдеться, пішло.** Пошло на несчастье. **Живе, горя прикупивши.** Плоховато живе. Ном. № 7506. Ум. **Горенько, горечко** [СлГр1: 311].

Решето, та, с. 1) Рѣшето. *Вода в решеті не встоїться.* Ном. № 2715. *Перейшов уже крізь сито й решето* — всего испытал. Ном. № 5778. **Попа в решеті возити.** Лгати на исповѣди. Ном. № 138 [СлГр4: 14].

Ілюстративними є цитати з творів видатних письменників XVIII-XIX століття. Перше місце за кількістю цитат посідають твори Т. Шевченка, І. Котляревського й українські народні прислів'я та приказки.

Незважаючи на реалізацію в «Словарі української мови» ілюстративного параметра, різноманітність і різножанровість використовуваних у ньому джерел, цей принцип був втілений неповністю: в цій лексикографічній праці значна кількість досліджуваних одиниць взагалі не проілюстровано прикладами.

Журка, ки, жс. Ум. оть жура [СлГр1: 493].

Жученя, няти, с. Маленькій жуць [СлГр1: 494].

Сахарниця, ці, жс. Сахарница. Левиц. І. 368 [СлГр4: 103].

З метою відбиття внутрішніх зв'язків лексики укладачі тлумачних словників, розробляючи похідні слова, широко використовують замість дефінітивного тлумачення відсилання до першооснови. Суть такого тлумачення полягає в розкритті лише того нового, що вноситься в похідне слово словотворчим афіксом. Те ж, що залишається від першооснови, лексикографи вдруге не тлумачать, а відсилають читача до першооснови, наприклад:

Виучити, (ся), чу (ся), чиш (ся), гл. = Вивчати, ся [СлГр1: 196];

Вучень, чня, м. = Учень [СлГр1: 260].

Серед таких тлумачень значне місце займають граматичні тлумачення, що вказують на граматичні відношення між похідним словом і першоосновою, наприклад:

Вутінка, ки, жс. Ум. оть вутка [СлГр1: 260].;

Дротяненкокий, а, е. Ум. оть дротяний [СлГр1: 446];

Товкачка, ки, жс. = Товкач. Ум. Товкачечка [СлГр4: 269].

Вдало підібраний ілюстративний матеріал (той, де добре розкривається зміст подібного слова) допоможе користувачеві краще зрозуміти всі значення, які має похідне слово. Для користувачів такі ілюстрації будуть важливим засобом визначення лексичного значення похідного слова і без звернення до першооснови. Наприклад, у «Словарі української мови» тільки вдало підібрані ілюстрації допомагають читачеві легко з'ясувати перше значення похідного дієслова *належати* — *належатися*:

Належати, жу, жиш, гл. 1) Належать, отлежать. *Так собі належав боки, що аж болять.* 2) Принадлежать. *Увесь край належить Вишневецьким.* Стор. МПр.62. 3) Надлежать, слѣдовать, причитаться. *Ціх грошей від нього мені не належить.* 4) Касаться. *То ж до мене не належить* [СлГр2: 498];

Належатися, жуся, жишся, гл. 1) Належаться. *Уже ти в садочку та й належався.* Чуб. У. 802. 2) =Належати 2-4. *Се мені належиться. Это мнѣ принадлежитъ, это мнѣ слѣдуетъ* [СлГр2: 498].

Б. Грінченко надавав великого значення ілюстративному матеріалу, який дозволяв йому не тільки розкривати значення слів, але й показувати їхнє функціонування у сполученнях з іншими лексемами. Особливістю зазначе-

ної вище лексикографічної праці є наявність у ній значної кількості прикладів прислів'їв, приказок, стислих авторських висловів:

Відігравати, граю, єш, сов. в. відіграти, граю, єш, гл. Играть, сыграть. *Дав йому своєї скрипки одограти весілля* [СлГр1: 213]; **Відклонятися, няюся, єшся, сов. в. відклонітися, ніюся, нишся, гл.** Кланяться, поклониться, передавать, передать поклонь. *Молодий і молода моляться спершу Богу, тоді одклоняються батькові й матері* [СлГр1: 215].

Приклади сприяють кращому розумінню значень слів, підтверджують подані тлумачення та стилістичні кваліфікації. Отже, аналізуючи наведений у словнику ілюстративний матеріал, можна відзначити, що автор приділяв значну увагу розробці цього параметра. Основний ілюстративний матеріал — це цитати з художніх творів, словосполучення, прості речення. Для деяких слів, наприклад *верстат* [СлГр1: 137], *начиння* [СлГр2: 533] автор «Словаря української мови» подає схематичну ілюстрацію до лексем. Таким чином, схематична ілюстрація в словнику може використовуватися як додаток до тлумачення й опису.

Отже, ілюстрацію використовують як засіб розкриття семантики слова у словниках тлумачного типу. «Словник української мови» за редакцією Б. Грінченка виходить далеко за межі звичайного філологічного словника: автор пояснює і предмети, що характеризують український народний побут, повір'я, а також дає безліч інших етнографічних відомостей. Витлумачуючи те чи те слово, Б. Грінченко добирає синоніми, які свідчать про виключне багатство української мови, її гнучкість та виразність, він показує безмежні словотворчі можливості нашої мови.

Джерела

СлГр1	Словарь української мови / за ред. Б.Грінченка: в 4 т.; фотопереклад. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 1. — 494 с.
СлГр2	Словарь української мови / за ред. Б.Грінченка: в 4 т.; фотопереклад. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 2. — 578 с.
СлГр3	Словарь української мови / за ред. Б.Грінченка: в 4 т.; фотопереклад. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 3. — 506 с.
СлГр4	Словарь української мови / за ред. Б.Грінченка: в 4 т.; фотопереклад. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 3. — 564 с.

Література

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. — М.: Наука, 1991. — 114 с.
2. Бархударов С. Г. Русская советская лексикография за 40 лет // Вопросы языкознания. — 1957. — № 5. — С. 45–52.
3. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. — Вена–Харьков, 1998. — 160 с.
4. Зубкова Н. М. Архів і бібліотека видатного діяча українського просвітництва Б. Д. Грінченка / Друкарня Нац.бібл.Укр. ім.В.І.Вернадського. — К., 2008. — 178 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В.Н. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
6. Юрчук Л. А. Цитатно-ілюстративний матеріал у словнику // Лексикологія та лексикографія // Відп. ред. Л. С. Паламарчук. — К.: Наукова думка, 1969. — С. 132–140.

Lydia TYMENKO

Illustrative parameter in dictionaries explanatory type (for example, «Ukrainian Language Dictionary» B.Hrinchenko)

The article analyzes the understanding of the illustrative parameter values quotations to uncover the semantics of words in the Glossary; the problem of selection of illustrations and systematization of the «Ukrainian Language Dictionary», edited by B.Hrinchenko.

РЕЦЕНЗІЇ

Наталія Сніжко

Сучасні українські «мислеквіти» в лексикографічному доробку Анатолія Нелюби

Словотворчість незалежної України. 1991–2011:
Словник / Укладач А. Нелюба. — Х.: Харківське історико-філологічне
товариство, 2012. — 608 с.

Анатолій Нелюба належить до тих збирачів перлин української мовотворчості, які наслідують традиції Бориса Грінченка й подають у своїх збірках лексику, яка найяскравіше відбиває національну самобутність мови та її аксіологічне спрямування. Лексикографічна праця А. М. Нелюби «Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник» — це скарбниця довершених художніх образів, слів з прозорою мотиваційною основою та внутрішньою формою, глибокою емоційно-оцінною насагою, що передають прагнення української спільноти до найвищих ідеалів краси, гармонії та добродіяння.

Почесне місце у Словнику відводиться новотворам сучасних письменників та журналістів, під пером яких кожне слово як втілення доброї думки постає яскравим *мислеквітом* чи *квітковим словом*. Поетичні неолексеми, як засвідчує вокабулярій Словника та його багата ілюстративна частина, є продовженням предковичніх традицій українського народу відтворювати в мовних знаках шанобливе ставлення до Божої світобудови, законів вічності, людей і всього суцього. І, напевно, саме гармонія божественного і людського, природи і розуму, добрих помислів і милозвучної форми сприяє активному поповненню української мови змістовними та енергетично життєдайними неологізмами. Про це вдало говорить В. Рябий у поезії «І я прийшов сюди у світ-сади», яку цитує у своєму словнику А. Нелюба: «І так один зануривсь в звукоплин рікотрави, дощовітрів і птаства, що став володарем *богобагатства*, в якому *мислеквіти* розцвіли».

Словник А. Нелюби подає нові слова та нові значення, розкриває їхню мотиваційну основу, ілюструє цитатами з творів відомих майстрів слова — І. Драча, Д. Павличка, А. Камінчука, В. Рябого, Л. Косановської та ін. Новий вокабулярій, спосіб подачі матеріалу та контекстний супровід дозволяють

сприймати словник «Словотворчість незалежної України» як криницю національної ментальності, що живить українське мовомислення ідеями розквіту українського *світу-саду*, світу *яблукопадного, україносвіту*. Краса рідного краю представлена в лексикографічній праці низкою яскравих епітетів: *пахучовітрі трави, зеленочоллий сад, макосяйні степи, осончені міста, рушниково стелиться подорожник* та под. Значне місце серед них займають складні прикметники та іменники (*сонячнокрилий, срібновітрянний, весняномрійний, світлозорий, щедрооголосся, лугоцвіття, швидкоплинний, буйнопілля, тихосніжся*), а також прислівники (*українно, кометяно, колодязно, стокрило, гострозоро*).

Поетичні неологізми — основа духовного розвитку нації, спосіб глибокого проникнення до фольклорно-міфологічних засад мовотворення, традицій образної системи мови, а також можливість заглянути у майбуття поетичного мовомислення, а отже, й мови загалом. Тому надзвичайно важливим є включення авторських новотворів і до Національного корпусу мови, і до загальнономовного тезауруса та зведеного словника української мови кінця XVIII — поч. XXI ст. Саме за систематизованими даними загальнономовного тезауруса можна буде простежити долю поетичних інновацій, а також визначити внесок кожного автора в розбудову загальнонаціональної мовної скарбниці.

Поетичні неологізми у поєднанні із загальноновживаною лексикою, відтвореною у словнику А. М. Нелюби, дають загальну мовну картину сьогодення, відображають співвідношення традиційних та нових концептів і засобів їх вербального вираження, увиразнюють давні й нові тенденції розвитку лексикону та мови загалом.

За матеріалами лексикографічної праці «Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник» спостерігаємо органічне поєднання в сучасному мовному процесі розгортання концептів глобального світосприймання (*євроінтеграція, євроспільнота, євроформат, євросмак, євронадія, мегаісторія, безвимір'я, архіглобальний, понадвсесвіт* та ін.) та поглиблення й узагальнення знань про національну самобутність (*етноєволюція, етномрія, етноаналізатор, етносусід, етнохутір, етноприкраса, пракриниця, протомісто, сиводавній, предковісний* тощо).

Словник А. М. Нелюби засвідчує, що нині надзвичайно активно поповнюється поняттєва група «Мова, мовлення, мовомислення». У лексичних одиницях цієї категорії відбито прагнення української спільноти розвивати й удосконалювати рідну мову, утверджувати її націєтворчий статус, боротися зі змістовими, граматичними та стилістичними огріхами мовців: *правдомовлення, думкотворення, яскравомовний, прямоговоріння, прямослів'я, живослів'я, текстотворець, багатомовченко, суржиконосець, пустомова*,

калікомовлення, чужомов'я, тарапуньківка, сердючківка та ін. Неолексеми з семантикою «мова», «мовлення», «мовомислення», «літературний процес» щєдро представлені на сторінках газети «Літературна Україна». Тут знаходимо мудрий і повчальний вираз *вивінковувати думку*, а також низку неологізмів, що відтворюють високу любов і повагу шанувальників українського слова до мовно-літературного процесу: *словоцентричний, неоконцептуальний, казкотворення, книження, стилешукач, літестет, літвласність, літсуєта, закалькованість, варваризація, знеукраїнізування, мовознайко, маслітература* тощо.

Новим у системі сучасного українського мовомислення, як засвідчують матеріали словника А. М. Нєлюби, є також активне утвердження шанобливого ставлення до жінки, що виявляється в утворенні назв жіночої статі за допомогою суфікса *-ин*: *знавчиня, гравчиня, бійчиня, борчиня, фахівчиня, зоологиня, екологиня, водійчиня, хореографиня, видавчиня, виборчиня, продавчиня, покупчиня, пілоткиня, кінокритикиня, педіатриня, педагогиня, метеорологиня, політологиня* та ін. Ще донедавна цей суфікс був малопродуктивним у процесі формування назв жінок. У «Словнику української мови» в 11-и томах таких слів — не більше двох десятків (*богиня, княгиня, господиня, графиня, бояриня, герцогиня, шахиншахиня, монахиня, кравчиня, своякиня*). Тому приємно, що нині найменування жінок творяться за давньою моделлю, де серед перших похідних були *богиня, княгиня* та *господиня*. За паспортними даними словника А. М. Нєлюби з'ясовуємо, що активними творцями сучасних найменувань жінок є журналісти телепрограми СТБ «Вікна».

До нових тенденцій, відбитих в аналізованій лексикографічній праці, можна віднести і продуктивність відіменникового творення дієслів. Мотиваторами в сучасній дієслівній деривації виявляються такі іменникові основи, які раніше не мислилися в ролі словотвірних основ: *каменувати, громадянити, депутатити, гуморити, дизайнувати, аспіранствувати, висутнювати, абсурдизувати, замоскалювати, засеріальовати, репортерити, укалендарити* і под.

Лексичний матеріал словника Анатолія Нєлюби увиразнює і традиційні способи та напрями українського словотворення, зокрема активність способу композиції основ та продуктивне творення найменувань осіб за різними ознаками. Композитні інновації характерні для різних частин мови і слугують засобом найбільш сконденсованого відтворення думки, почуттів та переживань мовців. Усі світоглядні настанови, традиції українського співжиття, правила поведінки, засудження негативних явищ, легка іронія і передовсім позитивний заряд енергії відтворені в сучасних композитах: *вітчизнолюбство, вкраїнолюбець, українномислячий, екстрасміливість, дрібнодухий*,

*якбитологія, телемандрівка, літературовсезнавчо, здоровозахоронення, до-
рогосказ, подарункоманія, телеболото, кінопомії, злобноголосий, стопри-
чинно, незгасносвітно, піднебесно-криштально та ін.*

За реєстром словника А. М. Нелюби з'ясовуємо, що сьогодні категорію на-
йменувань осіб чоловічої статі поповнюють як стилістично нейтральні та тер-
мінологічні назви осіб за професією (*відеохірург, відеохудожник, іміджмен,
надзвичайник, політкреативник*), так і оцінно-експресивні найменування, які
й відображають особливості сучасного суспільного життя та себесприймання:
*політвельможа, високосидент, байдужець, витріщант, трибуноблокуваль-
ник, політперелюбник, горендатор, крутелік, правопохоронець, суперневдаха,
супершахрай, скорохапайло, афорист, вислужень, друговорог та ін.*

Сучасна українська мова багата на абстрактну лексику з семантикою
найвищого ступеня узагальнення (*загальщина, теперність, мета, екси*) та
градуальними ознаками (*найбюджетніший, найвокальніший*). Цікаво, що
словотвірний елемент *мега-* журналісти телепрограми ТСН каналу 1+1 ви-
користовують як для позначення абстрактних понять (*мегабачення, мегапод-
виг*), так і цілком буденних реалій (*мегазатори, мегабурулька, мегадовгобуд*).

Сучасне мовлення яскраве, образне, емоційно насичене. Тому лексико-
графічна праця Анатолія Нелюби сприймається як скарбниця мовних над-
бань українського народу, яка стане основою для подальших словотвірних,
семасіологічних, лінгвостилістичних та культурологічних досліджень. Задля
кращого увиразнення мовних досягнень української спільноти та лексико-
графічних прийомів опрацювання нової лексики хочемо запропонувати авто-
рові замість традиційного алфавітного способу подання матеріалу застосува-
ти системне, зокрема ідеографічне його упорядкування. Добре було б подати
такий багатий матеріал й у форматі електронного словника з відповідною
пошуковою системою. Вона дозволяє відбирати, систематизувати та аналі-
зувати різноаспектну мовно-пізнавальну інформацію за рубриками: реєстро-
ве слово, поняттєва група, автор неологізму, спосіб творення, стилістичні
особливості слова та ін. Перефразовуючи відомий вислів М. Т. Рильського
з урахуванням сьогочасних активних процесів неологізації, можемо за-
уважити: нове життя прагне не тільки нового слова, а й нової методології
лексикографування.

Отже, словник Анатолія Нелюби інформує про нове українське мовомис-
лення, його мотиваційну основу, тенденції мовних змін та мовні традиції,
високий рівень української системи образності. Він відтворює позитивну
енергетику сучасних мовотворців і сумлінну працю дбайливого словникаря.
Лексикографічний доробок А. М. Нелюби важливий для теорії та практики

української лексикографії та інших галузей знання, цікавий і корисний для читачів різного віку та спеціалізації. У цьому й полягає висока оцінка лексикографічної праці.

Natalia SNIZHKO

Modern Ukrainian flowers of thoughts in Anatoly Neliuba's lexicographical works

Валентина Балоз

Словник лексико-словотвірних інновацій

А. Нелюба, Є. Редько. Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013: Словник / Загальна редакція А. Нелюби. — Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2014.

Людська мовотворчість через призму нових історичних реалій поповнює лексичний фонд української мови великою кількістю неологізмів, переважна більшість яких — похідні лексеми. Суть і механізми їх створення мають дуже широкий спектр, а відтак, цікаві для різнобічного вивчення.

Нещодавно вийшов друком у Харківському історико-філологічному товаристві при Харківському національному університеті ім. Н. В. Каразіна словник А. Нелюби та Є. Редька «Лексико-словотвірні інновації (2012–2013)», який продовжив низку попередніх видань цього лексикографічного часопису, вже перевиданих окремою книгою «Словотворчість незалежної України 1991–2011» (Харків, 2012). Ця серія словників за редакцією Анатолія Нелюби, разом з іншими важливими працями в сегменті неології, такими, зокрема, як словник-довідник «Нове в українській лексиці» Д. Мазурик (Львів, 2002), «Нові слова та значення» Л. Василькової та Л. Туровської (Київ, 2008), реєстр нових слів, уміщений у праці Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк «Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі» (Київ, 2008) стала важливим орієнтиром у сучасному мовному потоці в процесі роботи колективу авторів відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України над словниковими матеріалами «Нові й актуалізовані слова та значення», опублікованими 2010 року.

Традиційно, з відображенням словотвірних процесів, у словникові вміщено лексеми, що виникли в українському мовному середовищі внаслідок словотвірних процесів протягом 2013–2014 років. Автори ретельно дослідили й показали шляхи творення нових слів, використавши досить широку джерельну базу: переважно це різноманітні засоби масової інформації (друковані, інтернет-видання, теле- та радіоформат), також сучасні художні твори. Ознайомлення з поданими матеріалами вразило віртуозністю українського мовотворця. Поряд зі звичайними неологізмами, що напевно поповнять відповідні словотвірні гнізда, наприклад, **апологетка**, **віршенята**, **дебазаризація**, **зафуршетити**, **зрадонька**, **конвеєрно**, **ламенячко**, **лицарка**, **спазмувати** тощо, зафіксовано чимало слів, що мають іронічний відтінок та ситуативний характер, скажімо, **лінгвоінвалід** (людина, не спроможна опанувати українську мову), **владометр** (вимірювач влади), **Базилевс** (В. Базилевський як василевс), **гламурло** (мурло із гламуру чи гламурне мурло), **Януческу** та багато інших. Важко припустити, який відсоток зафіксованої в цій праці лексики міцно закріпиться в загальномовному словнику: **андеграундовик**, **безтелевізорний**, **віршомазія**, **водопостачати**, **зоднаковілість**, **казкотерапія**, **книжкотерапія**, **озалізнитися** тощо — можливо, а от **амеліподібний**, **віталькореготуха**, а також слова, що відображають сьогоденні реалії, зокрема, політичні (**арсеніанець**, **демальянсівець**, **свободівка** та ін.) очевидно зникнуть разом з деактуалізацією позначуваних ними явищ. Проте, цілком очевидно, що надзвичайно важливою справою лінгвістів є періодична фіксація неолексики та її аналіз, передовсім, з точки зору шляхів словотворення.

Окрім основної частини, де подано понад півтори тисячі лексико-словотвірних інновацій в алфавітному порядку, праця містить доповнення — реєстр задіяних словотвірних засобів: префіксальних, конфіксальних (як зазначено в передмові, такі виділено в усіх дериватах, посталих унаслідок одночасного приєднання до твірної основи двох і більше засобів: префікс і суфікс, інтерфікс і суфікс, інтерфікс і постфікс тощо), суфіксальних (разом з інтерфіксальними) і нових словотвірних основ (таких зафіксовано більше, ніж сто двадцять одиниць, багато з яких, як і витворені з ними відповідні слова, мають ситуативний характер).

Ми вкотре радіємо появі доброго помічника лексикографам. Щоправда, хочемо висловити й деякі міркування та побажання. Рекомендуємо досить обережно подавати новотвори на зразок **задньоскамісчник**, **адмінтьотка**, хоча розуміємо, що фіксувати варто все без зайвої фільтрації. Однак, важливо в таких випадках зважати на стилістику джерела (наприклад, написано суржилом чи транслітеровано з іншої мови), а подаючи словотвірне значення

(відповідно, «Особа, на задній скамійці», «Адміністративна тьотка?») уточнювати його, скажімо, в дужках, згідно з нормами української мови («лава», «тітка»), цим самим надаючи калькованій чи суржиковій лексиці рекомендаційну характеристику. Варто було б окремим реєстром подати слова, що містять аббревіатури або де мусить бути збережене їхнє написання, наприклад, **МУКа** (від МУК — молоді українські критики), **РРОвець** (від РРО — реєстратор розрахункових операцій), **РУІна** (від РУІ — реєстрова українська інтелігенція), **таРИФ** (акцент на слові **риф**), **ТРУБАдур** (акцент на слові **труба**), **УДАРний** (від назви партії «Удар») та ін. Щодо побажань — хотілося би бачити в передмові список використаної художньої літератури.

Зафіксований упорядниками черговий фрагмент барвистої картини сучасної мовотворчості українців може стати не лише джерелом для науковців-філологів, культурологів, працівників ЗМІ, письменників та студентів (як визначають спрямованість праці самі автори), а й для психологів та істориків, надто на зрізі сьогодення, сповненого важливими доленосними подіями.

Valentyna BALOG

Dictionary of lexical and derivational innovation

Оксана Тищенко

Говорімо гарно (сторінками словника антикальок)

Мова — не калька: патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!» // Т. Береза, І. Зубрицька, Ю. Зелений. — Львів: 2014. — 563 с.

Минуле століття наскрізно пройнято увагою українських мовознавців до питань культури мови. Тяглість таких пошуків, практичних рекомендацій простежуємо у працях О.Б. Курило (Курс українського правопису. Підручник для шкіл і самонавчання, 1919), Ю.Ю. Шевельова (Культура мови, 1942; До джерел живого слова, 1943), М.Т. Рильського (Як парость

виноградної лози, 1973), В. М. Русанівського (Культура української мови, 1990), С. Я. Єрмоленко (Нариси з української словесності (стилістика і культура мови), 1998), Б. Д. Антоненко-Давидовича (Як ми говоримо, 1991), О. А. Сербенської (Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити, 1994), С. Й. Караванського (Секрети української мови, 1994; Практичний словник синонімів української мови, Київ 1993) та ін.

Сучасність рясніє довідниками, словниками, посібниками (світ побачив не одне перевидання довідника О. Д. Пономарева Культура слова: Мовностилістичні поради), мовними порадами філологів на сторінках періодики (напр., у виданнях Інституту української мови «Культура слова», «Українська мова» тощо), на радіо, телебаченні, в інтернеті, як-от, ресурс «Форум Словник.нет» [4] (щоправда, не завжди є можливість визначити власника ресурсу й автора мовностилістичних порад у мережі, а отже, вагомість, авторитетність поради). «Говорити українською — це модно»: практичні поради тим, хто хоче вивчити українську мову з посиланнями на корисні джерела дають на сайті fakty.ictv.ua, а FB-спільнота та VK з удосконалення української мови пропонують безкоштовні курси з поліпшення мови.

Такі інформаційні заходи, спрямовані на усунення спотворень української літературної мови на всіх рівнях — лексичному, фразеологічному, граматичному тощо — у будь-якій галузі спілкування, дедалі частіше покликаються на досвід призабутої, репресованої лексикографії, до прикладу — на словники питомої української лексики 20–30 років XX століття [2; 3].

Актуальність і запитуваність таких навчально-довідкових праць не спадає. І досі, як і багато десятиліть тому, українське живе мовлення потерпає від засилля чужизмів, кальок (як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях), від порушень норм літературного словотворення й слововживання, від невинного, а подеколи й злочинного відтинання від питомих джерел. Ще й досі ми чуємо класичні порушення мовних норм, з якими боролися не одне десятиліття: *приймати участь, кращій фільм, розглянемо наступні питання, відповідно наказу, шановний Іван Іванович, приснився кошмар, чим більше, тим краще, розмовляти на українській мові, перекласти на українську, місцезнаходження* тощо, тощо...

Саме тому поява словника «Мова — не калка», презентація якого відбулася 16 вересня 2014 року в Києві, — закономірна, актуальна й багатонадійна подія. Це одна з низки лексикографічних праць «Авторської кухні словників» Тараса Берези [5], виконана у співавторстві з Іриною Зубрицькою та Юрієм Зеленим.

Шанувальники українського слова вже послуговуються такими виданнями авторської серії «Інноваційні словники» Т. Берези, як «Швидка

перекладацька допомога» (2007), «Перший українсько-англійський англо-український словник народної мудрості «Так кажуть» (2010) та ін., а також словником новотворів Юрка Зеленого [6].

Тож рецензована праця — не перший лексикографічний доробок авторів, спрямований на «утвердження питомих українських відповідників до кальок і чужомовних запозик», на донесення української мови «в усій її розмаїтості.. до найширших верств суспільства.. всіма можливими способами» [1: 7–9].

Погляньмо на форму й зміст макроструктури й мікроструктури словника, на їхню внутрішню суголосність (відповідність змісту й структури словника його концепції та призначенню) та практичність «назовні» — доцільність, здатність вирішувати задекларовані в концепції завдання.

Отже, макроструктуру праці «Мова — не калька» становлять власне словник (у зручній електронній формі з можливістю швидкого пошуку) та звуковий додаток — тематична платівка з мовознавчими аудіоматеріалами 2012–2014 рр., записана на радіо FM «Галичина».

Словник має традиційні макроструктурні елементи: анотація; невелика передмова «Таки не калька...»; словниковий блок «Патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!» (20 тисяч пар словникових одиниць); джерела; зауваги; довідкова інформація.

Як зазначено в *анотації* та *передмові*, основне призначення словника: навівши питомі українські слова та вислови як відповідники до кальок і чужомовних запозик, збагатити мову користувача, підняти «на дусі знову й знову плекати рідне слово й крізь нього внутрішньо осмислювати себе частиною великого народу» [1: 8].

Адресовано словник найширшому колу шанувальників української мови — від учня до вченого, від учителя до письменника [1: 7].

Особливості побудови словника зазначено в *заувагах*, що містяться наприкінці праці (хоча було б доцільніше, на нашу думку, викласти їх у передмові, щоб зорієнтувати користувача одразу). У них відбито настанову: якомога простіша форма донесення інформації до найширшого кола користувачів. Уважаємо доречним намагання авторів не зробити словник «балакучим», де надмірне структурування й нагромадження інформації заступає мовну форму, ускладнює сприйняття й суттєво звужує коло адресатів. Самі ж зауваги, що засягають третину сторінки, так само створено за принципом «що простіше й стисліше, то ліпше».

Такий концептуальний підхід — щонайпростіше для щонайширшого кола — автори втілюють в основному блоці, де: а) зручне алфавітне розміщення словникових одиниць; б) мікроструктуру — будову словникової

статті — становлять два поля: праве *так кажуть...* і ліве *а ми радимо так...*
Отже, інформацію читачеві подано просто й наочно у вигляді двох стовпців:

так кажуть...	а ми радимо так...
А що як	Ану ж
Капризувати	Витребенькувати; шукати кістки в молоці
Кинутися з усіх ніг	Кинутися щодуху (що є духу, скільки духу, що духу в тілі, чимдуж, на всі заставки, на всю витягу, прожогом)
Класний шанс	Слушна нагода
Класти клеймо на кого	Таврувати кого; неславити кого; ганьбити (ганьбувати) кого; плямувати (плямити) кого
Янтар	Бурштин
Якість гарантується	Якість гарантуємо (гарантовано)
Юнак, тінейджер	Підліток

Довідкова інформація як макроструктурний елемент — це головню нелінгвістичні дані: відомості про авторів словника, про видання «Авторської кухні словників», епіграфи, світлини, вислови про мову, мовну політику тощо; подеколи — це мовні поради як ілюстрації. Такі вкраплини збагачують ерудицію користувача, привертають увагу до мовних проблем, розвивають естетичний смак, зацікавлюють: «Бринить, співає наша мова, чарує, тішить і п'янить (Олександр Олесь)» [1: 541], «Словник — це світ, розташований за абеткою (Анатоль Франс)» [1: 554]. Деякі цитати містять посилання на додаткову інформацію (це тексти законів, публіцистичні дописи тощо), подеколи спрямовують до лінгвістичних джерел, напр., до словників питомої української мови 20–30 років XX століття [1: 555].

Довідка як елемент мікроструктури — це нерегулярні лінгвістичні відомості про те чи те слово, вислів: спосіб творення, вживання, наголошування, походження, значення тощо. Такі дані оформлено у виносках до певних одиниць у різний спосіб: а) наведення тексту з посиланням на джерело, в основному це довідки щодо новотворів чи актуалізованих слів, обґрунтованих Ю. Зеленим — *зголошення, розважайлівка* (такий собі словник у словнику) [6], щодо значень і походження фразеологізмів у книжці «Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування» (2012) [1] тощо; б) тільки посилання на певний інтернет-ресурс, як-от відеоуроки з українським мовознавцем А. Васяновичем, напр., *Запам'ятаймо: «Правильний*

наголос»; відео «Словника СловОпису», напр., *Радимо переглянути: Словник «Словопис» «Гаплик»*.

Збільшення як обсягу інформації, так і каналів її передавання (відео й аудіо) увиразнюють матеріал, сприяють формуванню асоціативних зв'язків, а отже, й швидшому засвоєнню.

Джерела словника містять 30 позицій. Це як колективні академічні, так і авторські словники: перекладні й тлумачні, синонімічні й антонімічні, це довідкові видання: мовностилістичні поради, збірки статей, висловів про мову, публіцистичні й історичні розвідки тощо. Авторитетність джерел засвідчує глибину, достовірність, багатство й різноманітність мовного матеріалу, запропонованого авторами в словникові. Суттєвих застережень щодо джерельної бази немає, хіба що дивує наявність єдиного з-поміж загальномовних словників регіонально зорієнтованого «Словника волинських фразеологізмів» (2013) [1].

Висловимо пропозиції, обереги й сумніви щодо нормативного, стилістичного, структурного, системного аспектів цієї безумовно актуальної праці.

1. Нормативний складник.

Як ми зазначали, важливим є суголосність змісту й структури словника задекларованим концепції й завданням. Автори протиставляють *суржик, чужомовні запозики, звичний (буденний) словниковий запас, найпроблемніші слова та вислови* таким поняттям і явищам, як *краса і велич мови, самобутні українські слова та вислови, гарна мова, питоме в мові* (принцип мовного пуризму зараз не беремо за предмет дискусії). Такими вербалізованими опозиціями (в анотації й передмові) у читача сформовано чіткий алгоритм сприйняття мовного матеріалу словника: *неправильно, некрасиво, небажано, неприйнятно — правильно, красиво, бажано, рекомендовано*, що зреалізовано у двох стовпцях: «Так кажуть» — «А ми радимо так...»

І хоча автори справедливо наголошують у заувагах: «розміщуючи слова та вислови у стовпець «Так кажуть», ми жодним чином не відкидаємо ті з них, які гаразд уживаються в українській мові (отож, у багатьох випадках, слова та вислови в обох стовпцях подаємо як близькослови) ...У стовпці «А ми радимо так...» ми доносимо призабуті, затерті й репресовані советами слова та вислови, що є питомими для української мови» [1: 560], цим вони убезпечили своє сумління, але не право користувача на вибір.

Так, у лівому стовпці неприпустимо розмито категорії *помилково / неправильно* (причому норма загальноприйнята не завжди збігається з пуристичною авторською нормою); у правому ж стовпці змішано категорії *правильно / рекомендовано / питомий варіант / стилістичний варіант / семантичний варіант / структурний варіант*. Словник запропонував читачеві самому

вирішувати, де ставити кому в дилемі: «Вживати не можна ігнорувати» (цитуємо суцільний фрагмент зі с. 10 рецензованої праці):

так кажуть...	а ми радимо так...
Абзац	Відступ; новий рядок
Аби не зглазити	Коли б не зурочити (не врікти)
Аби не так!	Аж ніяк! Де там!
Абітурієнт	Випускник школи
Або пан, або пропав	Або рибку з'їсти, або на дно сісти
Абонент	Користувач; передплатник
Абонентський ящик	Абонентська скринька
Абориген	Корінний житель; тубілець; туземець; місцевий; тутешній
Абракадабра	Чортибатька-що
Абревіатура	Скорочення
Абсолютна більшість	Цілковита більшість
Абсолютний	Повний; цілковитий; безумовний; довершений; необмежений
Абсолютно (зовсім) нічого	Ні цурочки

Так, до пасивного словника недосвідченого чи некритичного читача (а то й у безвість) відійдуть слова й вислови *абзац* (напр., у значенні «частина тексту» можна було навести слово *уступ*, тоді правий стовпець містив би вичерпну інформацію про питомі відповідники до запозиченого слова, а не часткову, що стосується значення «відступ на початку рядка»), *або пан, або пропав*, а також наведені далі *ідея*, *ідол*, *іній*, *знати як своїх п'ять пальців*, *знатного роду*, *аж іскри з очей посипалися* тощо.

Чи зможе користувач, який щойно взявся до вивчення мови або прагне вдосконалити її, визначити без додаткової літератури нормативну вагу одиниць із лівого стовпчика **так кажуть...:** без користі, безнадія, безталанний, бити чолом, бігло читати, даремно, дуже бідний, дощ зарядився на цілий тиждень, життя йде своїм чередом, жовтуха, з опаскою, з розуму зійти, за великим поженешся — мале втрапиш, карлик, капризна дитина, кричати, комір тисне, косо дивитися, котрий раз, трагедія, уцелина, учити уму-розуму, фарш, фартух, флора й фауна тощо?

2. Стилiстичний складник.

На нашу думку, небезпечно подавати без жодних стилістичних обмежень, рекомендацій такі, напр., відповідники, як:

так кажуть...	а ми радимо так...
Абсолютно (зовсім) нічого	Ні цурочки
Абракадабра	Чортибатька-що
Абсурд, нонсенс	Безглуздя; нісенітниця, нісенітність; несусвітність, безглуздість; неподобність; недоладність; на вербі груші; сон рябої кобили; таке, що й купи не держиться
Авантюрист; аферист	Пройдисвіт; дурисвіт; шахрай; ошуканець; ризикант; відчайдух; урвиголова; шукач пригод; знайдибіда
Авторитет	Цар і Бог
Зберігати мовчання	Уперто мовчати; справляти мовчанку
Зберігати оптимізм	Ударити лихом об землю

Це позбавляє читача можливості дібрати найдоречніший у певних умовах спілкування відповідник, наражає на прикрі стилістичні (подеколи й смисло-ві) помилки надзвичайно різномасним, стилістично строкатим складом лексичних, фразеологічних одиниць.

До речі, корисно було б паспортизувати відповідники, щоб читач дізнався, окрім стилістичних відтінків, про статус одиниць у сучасній мові — *загальноновживані / призабуті / актуалізовані / новостворені*, — та про джерела цих одиниць (як ми зазначили, у списку літератури є словник волинських фразеологізмів, тобто до відповідників залучено й не відмічено одиниці регіонально обмеженої мови). Натомість посилання на авторський словник Ю. Зеленого щодо таких слів, як *мітник*, *літунець*, *раптівка*, *згорт*, *стискач*, *швидкотік* та ін. відкрито подає читачеві інформацію про підстави їхнього створення чи відродження, і хоча про деякі з новотворів можна й дискутувати, читач сам складає думку про доцільність їхнього залучення до власного лексику.

3. Добір реєстрових одиниць та відповідників.

Коли автори головню наводять питомі відповідники запозиченим словам, чому в лівому стовпці не згадано, напр., слово *абстрактний* — це *загальний*, *уоглядний* тощо. Коли наведено аж п'ять синонімів до слова *абориген*, чому

до *адвокат* дано лише один — *захисник*, а можна ж іще навести такі одиниці, як *оборонець*, *оборонник*, *речник* із відповідними стилістичними ремарками (Словник синонімів української мови: у 2 т., 2001). Коли за реєстрову одиницю взято мовну одиницю (слово, словоформу, словосполучення, речення), чому подибуємо в лівому стовпці непоодинокі описи понять та їхнє словесне позначення, напр.: *застереження від чогось небажаного — не каркай як ворона* [1: 184]. Коли є опозиція *абонент — користувач, передплатник*, то чому одразу ж до вислову *абонентський ящик* подано *абонентська скринька* [1: 10], а не *користувацька скринька*?

4. Структурні та кількісні риси реєстрових одиниць та відповідників.

Подеколи в межах однієї словникової статті реєстрових одиниць більше, ніж відповідників: *засмучений, пригнічений, сильно засмучений — убитий (прибитий) горем* [1: 184]. До речі, останній відповідник *убитий горем* подано далі як реєстрову одиницю з відповідником *пригнічений горем* [1: 501], а в реєстрі одна за одною йдуть як самостійні одиниці: *засмучений, невеселий та засмучений, пригнічений, сильно засмучений* [1: 184].

Річ не в тому, що до слова як відповідник подано фразеологізм чи навпаки, а в тому, що це зроблено непослідовно, з невинуватими повторюваннями.

До логічно наведених прийменниково-іменникових конструкцій на літеру «В» на зразок *в Київ — до Києва, в останні дні — останніми днями* та ін. не мають жодного стосунку такі вислови, як *в одній сорочці — у самій сорочці, в одному платті — у самій сукні* [1: 49], адже тут бачимо порушення конкретних лексичних норм, а не синтаксичної норми, пов'язаної з калькуванням висловів з прийменником *в*. Отже, випадки помилкового вживання слова *один* варто було б подавати на букву «О» з відповідними варіантами граматичних конструкцій. Так само: *автобус по замовленню — автобус на замовлення* [1: 11]. У чому сенс наведення нормативного відповідника до слова *ящик* саме в словосполученні *абонентський ящик* у розділі на літеру «А» [1: 10], адже є ще *ящик поштовий, ящик Пандори*, подані на літеру «Я» [1: 557]?

Отож, розібратися в цьому багатющому, але неструктурованому матеріалі для збагачення власної мови може або користувач зі значним мовним (і мовознавчим) досвідом, або самі автори в доопрацьованому перевиданні цього словника.

Нам видається, що все-таки не обійтися без тематичного чи лінгвістичного (окрім наявного абеткового) структурування основного блоку словника, перегляду реєстру та відповідників з погляду норми, введення стилістичних, обмежувальних ремарок, доповнення такої макроструктурної одиниці, як *зауваги*, описом структури словника та порадами з користування, упорядкування,

уніфікації й поглиблення довідкової лінгвістичної інформації (зокрема наголошування), подавши її не явно, термінологічно перевантаживши текст, а приховано — просторовим розміщенням, графічним маркуванням тексту тощо. Бо словник за задумом потрібний, цікавий, пізнавальний, спонукає до роздумів, адже «те, що ми не знаємо про існування питомих українських слів та висловів у рідній мові, ще не означає, що їх у ній немає» [1: 5].

Тож — що простіше, то складніше.

Джерела

1. Береза Т., Зубрицька І., Зелений Ю. Мова — не калька: патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!». — Львів, 2014. — 563 с.
2. Інститут енциклопедичних досліджень [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/vudani_slovnuku.php.
3. Російсько-українські словники [Електронний ресурс] // Режим доступу: r2u.org.ua.
4. Словник.нет [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://forum.slovyk.ua/index.php?showforum=12>.
5. Територія словників [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uk-ua.facebook.com/DictionaryZone>.
6. Словник. Юрко Зелений [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zelenyj.biz/dictionary>.

Oksana Tyshchenko
Let's Speak good

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АБРАМЯН Юлія Василівна	кандидат філологічних наук, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Старобільськ)
БАЛОГ Валентина Олександрівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ГЛУХОВЦЕВА Катерина Дмитрівна	доктор філологічних наук, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Старобільськ)
ГНАТЮК Ірина Святославівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ГУЦУЛЯК Тетяна Євгенівна	кандидат філологічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці)
ЗАДОРЖНИЙ Василь Богданович	кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні (Київ)
МАРЧУК Людмила Миколаївна	доктор філологічних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський)
МОВЧУН Лариса Вікторівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
НАЙРУЛН Анатолій Олександрович	кандидат філологічних наук, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Старобільськ)
ОСПОВА Тетяна Федорівна	кандидат філологічних наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків)
СНІЖКО Наталія Володимирівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ТИМЕНКО Лідія Олексіївна кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

**ТИЩЕНКО
Оксана Миколаївна** кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

**ФЕДУНОВИЧ-ШВЕД
Оксана Тарасівна** кандидат філологічних наук, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці)

Шановні колеги!

Відділ лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі у збірнику наукових праць «**Лексикографічний бюлетень**», де є такі рубрики:

1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика. 2. Словникові матеріали. 3. Персоналії. 4. Рецензії, анотації. 5. Хроніки.

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0,5 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак «нерозривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- ім'я та прізвище автора та **УДК** розміщувати над назвою:

Ольга Петренко

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

і також на окремому аркуші, зазначивши **науковий ступінь, місце роботи, електронну адресу й контактний телефон**;

– після статті обов'язкові ім'я, прізвище автора, назва статті, резюме **англійською мовою** (7–10 рядків);

– список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.: [21: 107; 22: 15; 23], [СУМ, XI: 56].

– список джерел, скорочень подавати в алфавітному порядку, після списку літератури, причому **між скороченням і повною назвою джерела** – знак **табуляції**, напр.:

Джерела

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
- Св. Л.** Люборадскі. Семейна хроника А. Патриченка Свидницкого // Зоря. – 1886. – № 1–22.
- Св. Л. 1** Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1. – 373 с.

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

... / *Далі йду тим шляхом до мети / І несу покути свій тягар* [Забашт: 45].

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати** спеціальними стилями;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках) або надсилати за електронною адресою: tom-73@ukr.net;

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти TrueType); для наголосу використовувати символ Юнікод F009; розрізняти дефіс і тире;

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов’язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об’єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

Бюлетень є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. «Бюлетень Вищої атестаційної комісії України», 2005, вип. 9: 21).

Адреса для листування:

Оксана Тищенко,

відділ лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАНУ,

вул. М. Грушевського, 4,

м. Київ, 01001, Україна

тел.: 097-339-836-7; e-mail: tom-73@ukr.net.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Л 43 Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – К., 2014. – Вип. 23. – 136 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-287-9 (вип. 23)

Оригінал-макет: О. Л. Мумінова

Підписано до друку 10.02.2014 р.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 6,82. Ум.-друк. арк. 7,90. Наклад 300 прим. Зам. № 1416.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41